

ศึกษาการบรรลุธรรมของสหชาติของพระพุทธเจ้าเชิงเปรียบเทียบ
**A COMPARATIVE STUDY OF THE ENLIGHTENMENT
OF CONCOMITANTS BY BIRTH OF THE BUDDHA**

แม่ชีธัญธารีย์ ฉัฐบวรสิทธิ

สารนิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนา

บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๖๐

ศึกษาการบรรลุนิพนธ์ของสหชาติของพระพุทธเจ้าเชิงเปรียบเทียบ

แม่ชีธัญธารีย์ ฉัฐบวรสิทธิ์

สารนิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนา

บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๖๐

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

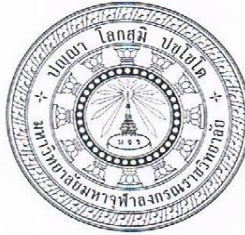
**A Comparative Study of the Enlightenment
of Concomitants by Birth of the Buddha**

Maechee Tantaree Chudtaborvornsit

A Research Paper Submitted in Partial Fulfillment of
The Requirement for the Degree of
Master of Arts
(Vipassana Meditation)

Graduate School
Mahachulalongkornrajavidyalaya University
C.E. 2017

(Copyright by Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้นับสารนิพนธ์
เรื่อง “ศึกษาการบรรลุนิพนธ์ของสหชาติของพระพุทธเจ้าเชิงเปรียบเทียบ” เป็นส่วนหนึ่งของ
การศึกษาตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนา

(พระมหาสมบุญ วุฑฒิกโร, ดร.)
คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบสารนิพนธ์

ประธานกรรมการ

(พระเทพสุวรรณเมธี, ดร.)

กรรมการ

(พระมหาบุญไทย ปุณณมโน, ดร.)

กรรมการ

(พระครูพิพิธธรรมากร, ดร.)

อาจารย์ที่ปรึกษาสารนิพนธ์

พระครูพิพิธธรรมากร, ดร.

ชื่อผู้วิจัย

(แม่ชีธัญธารีย์ ฉัฐบวรสิทธิ์)

ชื่อสารนิพนธ์	: ศึกษาการบรรลุธรรมของสหชาติของพระพุทธเจ้าเชิงเปรียบเทียบ
ผู้วิจัย	: แม่ชีธัญธำรีย์ ฉัฐบวรสิทธิ์
ปริญญา	: พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (วิปัสสนาภาวนา)
อาจารย์ที่ปรึกษา	: พระครูพิพิธวรกิจงานุกร, ดร., ศน.บ. (ศาสนาและปรัชญา), MA . (Pali & Buddhist Studies), Ph.D. (Pali & Buddhist Studies)
วันเสร็จสมบูรณ์	: ๙ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๑

บทคัดย่อ

สารนิพนธ์ฉบับนี้มีวัตถุประสงค์ ๒ ประการ คือ ๑) เพื่อศึกษาประวัติและการสังสมบารมีของสหชาติของพระพุทธเจ้า และ ๒) เพื่อศึกษาวิธีการปฏิบัติเพื่อการบรรลุธรรมของสหชาติของพระพุทธเจ้า โดยการศึกษาข้อมูลจากคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท คือ พระไตรปิฎกอรรถกถาคัมภีร์อื่น ๆ ตำรา หนังสือและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง โดยการรวบรวมข้อมูลเรียบเรียงบรรยายเชิงพรรณนาและสรุป ตรวจสอบความถูกต้องโดยอาจารย์ที่ปรึกษาสารนิพนธ์และผู้เชี่ยวชาญ จากการศึกษาพบว่า

การสังสมบารมีของสหชาติ ทั้ง ๗ คือ พระอานนท์ พระกาฬทายี พระฉันทะ พระยโสธราเถรี ม้ากัณฐกะ ต้นศรีมหาโพธิ์ ชุมทรัพย์ทั้ง ๔ โดยการตั้งจิตอธิษฐานปรารถนา จึงทำให้การบำเพ็ญบารมีอริยสาวกที่เป็นเอตทัคคะของพระพุทธเจ้า พระอานนท์และพระกาฬทายี ได้บำเพ็ญบารมี ๑๐๐,๐๐๐ กัป พระยโสธราเถรี บำเพ็ญบารมี ๔ อสงไขยกับเศษ ๑๐๐,๐๐๐ กัป บารมีสมบูรณ์ได้เกิดเป็นสหชาติของพระพุทธเจ้าในชาติสุดท้าย การบำเพ็ญบารมีของสหชาติรวม ๑๐ ประการ คือ ๑) ทานบารมี ๒) ศีลบารมี ๓) เนกขัมมบารมี ๔) ปัญญาบารมี ๕) วิริยบารมี ๖) ขันติบารมี ๗) สัจจบารมี ๘) อธิษฐานบารมี ๙) เมตตาบารมี ๑๐) อุเบกขาบารมี แบ่งเป็น ๓ ระดับ คือ ๑) บารมี ๒) อุปบารมี ๓) ปริมัตถบารมี รวมเรียกว่า บารมี ๓๐ ทิศ

วิธีการปฏิบัติเพื่อการบรรลุธรรมของพระสาวกที่เป็นสหชาติคือ พระอานนท์ได้ฟังธรรมและเจริญสัมปชัญญะบรรพ ในภยานุปัสสนาได้บรรลุเป็นพระอรหันต์ พระกาฬทายี เจริญวิปัสสนา กำหนดรู้าสวะ ๓ ได้บรรลุพระอรหันต์ พระยโสธราเถรี เจริญสมณะและยกจิตขึ้นวิปัสสนาได้บรรลุพระอรหันต์ พระสาวกทั้ง ๓ บรรลุพระอรหันต์ได้วิชา ๓ พร้อมคุณพิเศษคือ ปฏิสัมภี ๔ วิโมกข์ ๘ และอภิญญา ๖ ส่วนพระฉันทะได้ฟังปัจจุสมุปบาท ซึ่งเป็นองค์ของอัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน ได้บรรลุพระอรหันต์ ม้ากัณฐกะได้บรรลุโสดาบันหลังได้จุติเป็นกัณฐกะเทพบุตรแล้วได้ฟังธรรมจากพระพุทธเจ้า ต้นศรีมหาโพธิ์และชุมทรัพย์ ทั้ง ๒ เป็นสัญลักษณ์แสดงความสมบูรณ์ของพระพุทธเจ้า

Research Paper Title : A Comparative Study of the Enlightenment of Concomitants
by Birth of the Buddha

Researcher : Maechee Tantaree Chudtaborvornsit

Degree : Master of Arts (Vipassana Meditation)

Research Paper Supervisor

: Phrakhru Pipithvarakijjanukran, Dr.,B.A. (Peligion and
Philosophy), M.A. (Pali & Buddhist studies), Ph.D. (Pali &
Buddhist studies)

Date of Completion : February 9, 2018

Abstract

This research paper contains 2 purposes; 1) to study the history and perfection-accumulating of 7 concomitants by birth of the Buddha and 2) to study the practical way to get enlightenment of concomitants of Buddha by collecting research data from Theravada Buddhist scriptures; the Tipitaka, commentaries, other scriptures, books and related research works, complied in descriptive style, finally verified by advisor and experts. From the study, it was found that;

The perfection accommodating of 7 concomitants; Ananda Thera, Kaludayi Thera, Channa Thera, Yasodhara Theri, Kanthaka horse, Bodhi tree and 4 treasures are done through wish-resolution. This resolution will lead to be the Noble One as Buddha's excellency. Ananda Thera and Kaludayi Thera had performed perfections for 100,000 kappa, Yasodhara Theri had done perfection-accumulations for 4 Asankhaya with 100,000 fragments of kappa, and completed their concomitants with birth of the Buddha in their last life. Perfection-accumulating contains of 10 virtues; 1) giving, 2) morality, 3) renunciation, 4) wisdom, 5) effort, 6) forbearance, 7) truthfulness, 8) resolution, 9) loving-kindness, and 10) equanimity. There are 3 levels of these perfections; 1) ordinary, 2) middle, and 3) absolute perfection, totally called as 30 perfections.

The practical way for enlightenment of concomitant disciples of the Buddha revealed that Ananda Thera, after having listened the Buddha's teaching, had cultivated awareness in contemplation on body then no longer attained Arhantaship.

Kaludayi Thera contemplated on 3 influxes and cultivating insight meditation finally attained Arhantaship. Yasodhara Theri had developed tranquility at first and insight meditation and finally attained Arhantaship. The said 3 disciples finally gained enlightenment with extra qualifications; 3 knowledges, 4 discriminations, 8 liberations, 6 superknowledges. Channa Thera listened teaching of the dependent origination which included Dhammanupassana and then attained Arahantaship. Kanthaka horse after death had attained Sotapanna in the form of deity because of listening of the Buddha's teaching. Buddhi tree and 4 treasures represented the sign of the complete perfections of the Buddha.

กิตติกรรมประกาศ

เกล้า ๆ ขอประทานโอกาส กราบขอบพระคุณ สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสมมหาเถระ ศาสตราจารย์พิเศษ, ป.ธ. ๙, M.A., Ph.D.) รองอธิการบดีมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม เจ้าคณะใหญ่หนกลาง กรรมการมหาเถรสมาคม และเจ้าอาวาสวัดพิชัยญาติการาม เป็นอย่างสูงยิ่ง ที่ได้เปิดหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนาขึ้น เพื่อให้โอกาสในการศึกษาและปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา

กราบขอบพระคุณ พระภิกษุทันตะवासมหาเถระ มหาสิโรวาทาจริยสยาตอ ผู้เป็นประธานวิปัสสนาจารย์และสอบอารมณ์ ในการปฏิบัติวิปัสสนา สำนักมหาสิรินทาสถาปัตยา กรุงย่างกุ้ง สหภาพเมียนมาร์ รวมทั้งวิปัสสนาจารย์อีก ๒ ท่าน คือ พระอาจารย์ภิกษุทันตะอินทาสักกะ และพระอาจารย์ภิกษุทันตะธัมมรักขิตตะเป็นอย่างยิ่ง พร้อมด้วยพระพี่เลี้ยง พระสมุห์มานัส อคฺคปัญโญ พระจักรพงศ์ ปิยธมฺโม ขอขอบพระคุณพระวิปัสสนาจารย์ ณ ศูนย์ปฏิบัติธรรม ธรรมโมลี อำเภอปากช่อง จังหวัดนครราชสีมา โดยมีพระภิกษุวิปัสสนาจารย์ ฦ. เป็นประธานพระวิปัสสนาจารย์ และพระวิปัสสนาจารย์ผู้สอบอารมณ์ทุกท่าน

กราบขอบพระคุณ พระครูพิพิธวรกิจจานุการ ดร. อาจารย์ที่ปรึกษาสารนิพนธ์ คณะกรรมการพิจารณาหัวข้อสารนิพนธ์, คณะกรรมการตรวจสอบสารนิพนธ์ทุกท่าน ที่ให้คำปรึกษาแนะนำและแก้ไขเนื้อหา รวมถึงให้ความรู้กระบวนการ ขั้นตอนต่าง ๆ ในการทำสารนิพนธ์ ทำให้สารนิพนธ์ฉบับนี้มีความสมบูรณ์

กราบขอบพระคุณ คณะผู้บริหาร คณาจารย์ และเจ้าหน้าที่ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม ที่ได้เมตตาแนะนำให้คำปรึกษาวิธีการเขียนสารนิพนธ์ ตั้งแต่เริ่มต้นจนกระทั่งสามารถทำได้ และข้อมูลอันเป็นประโยชน์ต่อการทำงานวิจัยทุกท่าน

กราบขอบพระคุณ พระมหาวิจิตร กลยาณจิตโต, เจ้าอาวาสวัดมหาสวัสดิ์สนาคพุมาราม นครปฐม ที่ได้ดูแลและให้ที่พักพิงทำสารนิพนธ์ ขอขอบคุณและขออนุโมทนาแก่คุณกัลยวีร์ ฉัฐวรสิทธิ์ ผู้อุปถัมภ์ค่าใช้จ่ายในการศึกษาเล่าเรียนครั้งนี้

กราบขอบคุณสหายธรรมทุกท่านผู้เกี่ยวข้องทุกท่านไว้ ณ โอกาสนี้ ปัญญาอันสูงส่งที่เกิดจากสารนิพนธ์นี้ ผู้ศึกษาขอน้อมถวายบูชาคุณพระรัตนตรัย ขอมอบถวายเป็นธรรมบรรณาการแต่บิดามารดา คุณครู อุปัชฌาย์ คณาจารย์ที่ประสิทธิ์ประสาท คุณงามความดี ความรู้ ขอผลานิสงส์แห่งคุณความดีในการศึกษาครั้งนี้ และโอกาสในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ตลอดทั้งคุณประโยชน์แห่งสารนิพนธ์เล่มนี้ จงเป็นผลสำเร็จต่อการบรรลุมรรค ผล นิพพาน ด้วยกันทุกท่าน เทอญ

แม่ชีธัญธำริย์ ฉัฐวรสิทธิ์
๙ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๑

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ข
กิตติกรรมประกาศ	ง
สารบัญ	จ
สารบัญตาราง	ช
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	ซ
บทที่ ๑ บทนำ	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๓
๑.๓ ปัญหาที่ต้องการทราบ	๓
๑.๔ ขอบเขตการวิจัย	๓
๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย	๓
๑.๖ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๔
๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย	๘
๑.๘ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	๘
บทที่ ๒ ศึกษาประวัติและการสั่งสมบารมีของสหชาติของพระพุทธเจ้า	๙
๒.๑ ประวัติและการสั่งสมบารมีของพระอานนท์	๙
๒.๑.๑ ประวัติของพระอานนท์	๙
๒.๑.๒ การสั่งสมบารมีพระอานนท์	๑๔
๒.๒ ประวัติและการสั่งสมบารมีของพระกาฬทายี	๑๗
๒.๒.๑ ประวัติของพระกาฬทายี	๑๗
๒.๒.๒ การสั่งสมบารมีพระกาฬทายี	๑๙
๒.๓ ประวัติและการสั่งสมบารมีของพระฉนชนะ	๒๐
๒.๓.๑ ประวัติของพระฉนชนะ	๒๐
๒.๓.๒ การสั่งสมบารมีพระฉนชนะ	๒๘
๒.๔ ประวัติและการสั่งสมบารมีของพระยโสธราเถรี	๒๘
๒.๔.๑ ประวัติของพระยโสธราเถรี	๒๘
๒.๔.๒ การสั่งสมบารมีพระยโสธราเถรี	๓๓
๒.๕ ประวัติและการสั่งสมบารมีมัลลิกานุช	๓๕
๒.๕.๑ ประวัติของมัลลิกานุช	๓๕
๒.๕.๒ การสั่งสมบารมีมัลลิกานุช	๓๗

๒.๖ ประวัติของต้นศรีมหาโพธิ์	๓๘
๒.๗ ประวัติชุมทรัพย์ทั้งสี่	๕๒
๒.๘ สรุปท้ายบท	๕๕
บทที่ ๓ ศึกษาวิธีปฏิบัติเพื่อการบรรลุธรรมของสหชาติของพระพุทธเจ้า	๕๖
๓.๑ วิธีการปฏิบัติเพื่อการบรรลุธรรมของพระอานนท์	๕๖
๓.๒ วิธีการปฏิบัติเพื่อการบรรลุธรรมของพระกาฬทายี	๕๘
๓.๓ วิธีการปฏิบัติเพื่อการบรรลุธรรมของพระฉนันทะ	๕๙
๓.๔ วิธีการปฏิบัติเพื่อการบรรลุธรรมของพระยโสธราเถรี	๖๓
๓.๕ วิธีการปฏิบัติเพื่อการบรรลุธรรมของมัลลิกาภิกษุณี	๖๘
๓.๖ เปรียบเทียบการบรรลุธรรมของสหชาติ	๖๘
๓.๗ สรุปท้ายบท	๘๐
บทที่ ๔ สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ	๘๑
๔.๑ สรุปผลการวิจัย	๘๑
๔.๒ ข้อเสนอแนะ	๘๒
บรรณานุกรม	๘๓
ประวัติผู้วิจัย	๘๕

สารบัญตาราง

ตาราง		หน้า
ตารางที่ ๑	ตารางเปรียบเทียบวิธีปฏิบัติเพื่อการบรรลุธรรมของสหชาติ	๗๑
ตารางที่ ๒	ตารางเปรียบเทียบการได้รับการยกย่องของสหชาติ	๗๑
ตารางที่ ๓	ตารางเปรียบเทียบการบรรลุธรรมของสหชาติ	๗๒

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

ก. คำย่อชื่อคัมภีร์พระไตรปิฎก

สารนิพนธ์นี้ ผู้วิจัยใช้พระไตรปิฎกภาษาภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เฉลิมพระเกียรติพระนางเจ้าสิริกิติ์พระบรมราชินีนาถ พุทธศักราช ๒๕๓๙ มีหลักการใช้คำย่อชื่อพระไตรปิฎก โดยเริ่มจากอักษรย่อชื่อคัมภีร์ ตามด้วยวงเล็บฉบับที่ใช้แล้วตามด้วย เล่ม/ข้อ/หน้า ตามลำดับ เช่น วิ.มหา. (ไทย) ๑/๑/๑. หมายถึง วินัยปิฎก มหาวิภังค์ ภาษาไทย เล่ม ๑ ข้อ ๑ หน้า ๑ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เฉลิมพระเกียรติพระนางเจ้าสิริกิติ์พระบรมราชินีนาถ พุทธศักราช ๒๕๓๙

พระวินัยปิฎก

เล่ม	คำย่อ	ชื่อคัมภีร์	ภาษา
๑-๒	วิ.มหา.	(ไทย) = วินัยปิฎก มหาวิภังค์	(ภาษาไทย)
๕	วิ.ม.	(ไทย) = วินัยปิฎก มหาวรรค	(ภาษาไทย)
๖-๗	วิ.จุ.	(ไทย) = วินัยปิฎก จุฬวรรค	(ภาษาไทย)

พระสุตตันตปิฎก

เล่ม	คำย่อ	ชื่อคัมภีร์	ภาษา
๑๐	ที.ม.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค	(ภาษาไทย)
๒๐	อง.เอกก.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย เอกกนิบาต	(ภาษาไทย)
๒๐	อง.ทุก.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ทุกนิบาต	(ภาษาไทย)
๒๕	ขุ.ขุ.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ขุททกปาฐะ	(ภาษาไทย)
	ขุ.ธ.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ธรรมบท	(ภาษาไทย)
๒๖	ขุ.วิ.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย วิมานวัตถุ	(ภาษาไทย)
๒๖	ขุ.เถร.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย เถรคาถา	(ภาษาไทย)
๒๗	ขุ.ชา.เอกก.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย เอกกนิบาตชาดก	(ภาษาไทย)
๒๗	ขุ.ชา.เถรสก.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย เถรสกนิบาตชาดก	(ภาษาไทย)
๒๗	ขุ.ชา.ปกิณณก.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ปกิณณกนิบาต	(ภาษาไทย)
๒๙	ขุ.ม.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย มหานิเทศ	(ภาษาไทย)
๓๑	ขุ.ป.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ปฐีสัมภิตามรรค	(ภาษาไทย)
๓๒	ขุ.อป.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย อปทาน ภาค ๑	(ภาษาไทย)
๓๓	ขุ.อป.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย อปทาน ภาค ๒	(ภาษาไทย)
๓๓	ขุ.พุทธ.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย พุทธวงศ์	(ภาษาไทย)
๓๕	อภ.วิ.	(ไทย) = อภิธรรมปิฎก วิภังค์	(ภาษาไทย)

ข. คำย่อชื่อคัมภีร์อรรถกถา

สารนิพนธ์นี้ ผู้วิจัยใช้คัมภีร์ชั้นรองจากพระไตรปิฎก ได้แก่ อรรถกถา โดยใช้อรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พุทธศักราช ๒๕๖๐ มีหลักการใช้คำย่อโดยเริ่มจากอักษรย่อชื่อคัมภีร์ ตามด้วยวงเล็บฉบับที่ใช้ แล้วตามด้วย ภาค/ข้อ/หน้า ตามลำดับเช่น

ม.มฺว.อ. (ไทย) ๑/๑๗๕/๕๓๓. หมายถึง มัชฌิมนิกาย ปปัญจสุทนี มูลปิณณาสกอรรถกถา อรรถกถาภาษาไทย ภาค ๑ ข้อ ๑๗๕ หน้า ๕๓๓ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เฉลิมพระเกียรติพระนางเจ้าสิริกิติ์พระบรมราชินีนาถ พุทธศักราช ๒๕๓๘

ขุ.ขุ.อ. (ไทย) ๔๐/๔๔๗. หมายถึง ขุททกนิกาย ปริมัตตโชติกา ขุททกปาฐอรรถกถา อรรถกถาภาษาไทย ข้อ ๔๐ หน้า ๔๔๗ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เฉลิมพระเกียรติพระนางเจ้าสิริกิติ์พระบรมราชินีนาถ พุทธศักราช ๒๕๓๘

การอธิบายบอกอักษรย่อในสารนิพนธ์นี้ ทำเฉพาะคัมภีร์ที่อ้างอิงในสารนิพนธ์นี้เท่านั้น ดังนี้

อรรถกถาพระสุตตันตปิฎก

คำย่อ	ชื่อคัมภีร์	ภาษา
ม.มฺว.อ.	(ไทย) = มัชฌิมนิกาย ปปัญจสุทนี มูลปิณณาสกอรรถกถา	(ภาษาไทย)
อง.เอกก.อ.	(ไทย) = อังคุตตรนิกาย มโนรทปุรณี เอกกนิบาตอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ขุ.ขุ.อ.	(ไทย) = ขุททกนิกาย ปริมัตตโชติกา ขุททกปาฐอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ขุ.ธ.อ.	(ไทย) = ขุททกนิกาย ธรรมบทอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ขุ.วิ.อ.	(ไทย) = ขุททกนิกาย ปริมัตตทีปนี วิมานวัตถุอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ขุ.เถร.อ.	(ไทย) = ขุททกนิกาย ปริมัตตทีปนี เถรคาถาอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ขุ.อป.อ.	(ไทย) = ขุททกนิกาย วิสุทธชนวิลาสินี อปทานอรรถกถา	(ภาษาไทย)

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

พระพุทธศาสนาในปัจจุบันเป็นศาสนาที่มีพระพุทธเจ้าพระนามว่า พระโคตมพุทธเจ้าเป็นศาสดา โดยมีพระธรรมที่ตรัสรู้ด้วยพระองค์เอง และสั่งสอนชนทั้งปวงให้ปฏิบัติตามสามารถพ้นทุกข์ได้จริง แต่กว่าจะเป็นพระพุทธเจ้า ต้องสั่งสมบุญบารมียาวนาน พระพุทธเจ้ามีอยู่ ๓ ประเภทตามกำลังบุญบารมีที่ได้สร้างสั่งสมมาคือ พระปัญญาธิกพุทธเจ้า คือ พระพุทธเจ้าที่ทรงสั่งสมบารมีด้าน “ปัญญา” อย่างแก่กล้าใช้เวลาสั่งสมบารมีเป็นเวลา ๒๐ อสงไขยกับอีกหนึ่งแสนมหากัป เช่น พระโคตม พุทธเจ้า พระสัทธาธิกพุทธเจ้า คือ พระพุทธเจ้าที่ทรงสั่งสมบารมีด้าน “ศรัทธา” อย่างแก่กล้ายิ่งนัก ใช้เวลาสั่งสมบารมีเป็นเวลา ๔๐ อสงไขย กับอีกหนึ่งแสนมหากัป เช่น พระกัสสปพุทธเจ้า พระวิริยาธิกพุทธเจ้า คือ พระพุทธเจ้าที่ทรงสั่งสมบารมีด้าน “ความเพียร” อย่างแก่กล้าทรงมีพระวิริยะยิ่งนัก ใช้เวลาในการสั่งสมบารมียาวนานมากเป็นเวลา ๘๐ อสงไขย กับอีกหนึ่งแสนมหากัป เช่นพระศรีอริยเมตไตรย พระพุทธเจ้าพระองค์ต่อไป

พระโคตมพุทธเจ้า^๑ พระองค์ทรงสร้างบารมีเป็นพระโพธิสัตว์ เรียกว่า ปัญญาธิกโพธิสัตว์ คือ พระโพธิสัตว์ที่สร้างบารมีโดยใช้ปัญญาเป็นตัวนำ ต้องสร้างบารมีทั้งหมด ๒๐ อสงไขยกับเศษแสนมหากัป คือ ตั้งความปรารถนาอยู่เป็นเวลา ๗ อสงไขย หลังจากนั้นจึงออกปากกล่าววาทจาต่อหน้าพระพักตร์พระพุทธเจ้าเป็นเวลา ๙ อสงไขยและได้รับพุทธพยากรณ์ครั้งแรกเป็น พระนิยตโพธิสัตว์เมื่อเหลือเวลาอีก ๔ อสงไขยกับเศษแสนมหากัป พระโพธิสัตว์ได้รับพยากรณ์ครั้งแรกเมื่อเกิดเป็น “สุเมธดาบส” ได้รับพยากรณ์จากพระทีปังกรสัมมาสัมพุทธเจ้า กาลนั้นสุเมธออกบวชเป็นฤาษีบำเพ็ญตบะอยู่ในป่าภายใน ๗ วัน ท่านก็ได้บรรลุฌานสมาบัติ ๘ เกิดอภิญญาต่าง ๆ วันหนึ่งสุเมธดาบสเหาะมาทางอากาศ เห็นคนกำลังลากทางเพื่อต้อนรับพระพุทธเจ้าพระทีปังกร พอได้ยินว่าพระพุทธเจ้าจะเสด็จมาก็เกิดศรัทธาขอร่วมลากทางด้วย ระหว่างทางไปพลางคิดไปพลางว่า “พุทโธ พุทโธ” แต่งานไม่เสร็จดี พระทีปังกรสัมมาสัมพุทธเจ้าพร้อมด้วยพระสาวก ๔ แสนรูปเดินทางมาถึง สุเมธดาบสเห็นว่าหนทางยังปรับแต่งไม่เสร็จยังคงขึ้นและไปโคลนเลนอยู่ จึงนอนคว่ำราบลงบนพื้นที่บริเวณที่ขึ้นและขึ้นนั้น ท่านเอาแผ่นหลังของท่านต่างสะพานด้วยคิดว่า “พระพุทธเจ้าพร้อมทั้ง (สาวก) ผู้เป็นศิษย์คงเหยียบเราเสด็จไปเถิด อย่าทรงเหยียบเปือกตมนั้นเลย ข้อนั้นจักเป็นประโยชน์เกื้อกูลแก่เรา และเมื่อเราเผากิเลสได้แล้ว ตัดกระแสสังสารวัฏได้แล้ว ทำลายภพทั้ง ๓๒ ได้แล้ว เราบรรลุพระสัพพัญญุตญาณแล้ว จักช่วยมนุษยโลกพร้อมทั้งเทวโลกให้ลายข้ามพ้นด้วย”^๒ พระพุทธเจ้าทีปังกร ประทับยืนอยู่เหนือศีรษะสุเมธดาบส ตรัสพระดำรัสว่า “เธอทั้งหลายจงดูขุณฺโณดาบสนี้ ผู้มีตบะแก่กล้าในกัปอันประมาณ

^๑ วิ.ม.ท. (ไทย) ๑/๑/๑.

^๒ ขุ.พุทธ. (ไทย) ๓๓/๕๓/๕๓๒-๕๓๓.

มิได้นับจากกัปนี้ไป เขาจักเป็นพระพุทธเจ้าในโลก” เมื่อสุเมธดาบสได้ยินเช่นนั้นก็มีความปลื้มปิติใจที่ความปรารถนาของตนเองจะสำเร็จผลในอนาคต จากนั้นสุเมธดาบสได้นำดอกไม้พร้อมของหอมมาบูชาพระที่ปึงกรพระพุทธเจ้า โดยกระทำประทักษิณ^๓

ในกาลนั้น“สมิตตาทุมาริ”เห็นเหตุการณ์ทั้งหลายกระทั่งได้เสวนาการ พระพุทธรูปที่องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่ปึงกร ทรงประกาศแก่ปวงมหาชนว่าสุเมธฤๅษีจักได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าพระองค์หนึ่งในอนาคตกาล สมิตตาทุมาริก็บังเกิดความยินดีปรีดา ได้นำดอกกุบลสดกระทำการสักการบูชาสมเด็จพระที่ปึงกรสัมมาสัมพุทธเจ้า ออกโอษฐ์ตั้งปณิธานของนางในขณะนั้นว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐเป็นพระบรมโลกุตมาจารย์ ด้วยเดชะอาณิสสที่ข้าพระบาทน้อยได้กระทำการบูชาแก่สมเด็จพระพุทธรองค์เจ้าในกาลบัดนี้ ขอให้สุเมธฤๅษี จงเป็นสามีของข้าพระบาทสมใจปรารถนาในภายภาคหน้าด้วยเถิด” และในกาลนั้น พระที่ปึงกรพระพุทธเจ้า ทรงพยากรณ์สมิตตาทุมาริ กับ สุเมธดาบสว่า

ท่านฤๅษีผู้เป็นใหญ่ อุบาสกาผู้นี้จักเป็นผู้มีจิตเสมอกัน มีการกระทำเสมอกัน มีปกติทำร่วมกัน จักเป็นที่น่ารักเพราะการกระทำเพื่อประโยชน์แก่ท่าน มีฤทธิ์ เป็นธรรมทายาทของท่าน จักรักษาคุณธรรมทั้งหลาย เหมือนพวกเจ้าของรักษาเครื่องสมุก^๔ จะอนุเคราะห์ท่านจักบำเพ็ญบารมีเพื่อท่าน ละกิเลสได้ตั้งพยาหาราชสีห์ละกรงแล้ว จักบรรลุพระโพธิญาณ^๕

สมิตตาทุมาริ คือ อดีตชาติของพระยโสธราเถรี ซึ่งเป็น ๑ ใน ๗ สหชาติของพระพุทธเจ้า มีทั้งที่เป็นบุคคล สัตว์และสิ่งของ รวม ๗ คือ ๑) พระอานนท์ ๒) พระกาฬุทายี ๓) พระฉันทะ ๔) พระยโสธราเถรี ๕) ม้ากัณฐกะ ๖) ต้นศรีมหาโพธิ์ ๗) ชุมทรัพย์ทั้งสี่ การที่บุคคลจะได้เกิดร่วมกันในครอบครัวหรือจะมาอยู่ร่วมกันในภายหลังอย่างราบรื่น เป็นสุขนั้น ก็มียศประกอบคือ ศรัทธา ศีล จาคะและปัญญา เสมอกัน ก็ต้องมีการประพฤติดี ปฏิบัติชอบสั่งสมมาทั้งในอดีตชาติและในปัจจุบัน หากแม้ฝ่ายหนึ่งฝ่ายใด ขาดหรือบกพร่องแล้วความผาสุกก็มีอาจเกิดขึ้นได้ แต่ก็เป็นที่พบเห็นได้ยากในปัจจุบัน แล้วการที่จะได้เกิดเป็นสหชาติของพระพุทธเจ้า ซึ่งหมายถึง การเกิดร่วมเวลา วัน เดือน ปี เดียวกันกับพระพุทธเจ้านั้น เป็นสิ่งยากยิ่งนักแล้วทำอย่างไรจึงได้เป็นสหชาติ สหชาติมีความเป็นมาอย่างไร มีความสำคัญอย่างไร จากความเป็นมาและความสำคัญของปัญหาดังกล่าว

ดังนั้น ผู้วิจัยมีความสนใจจึงทำการวิจัยเรื่อง ศึกษาการบรรลุนิพพานของสหชาติของพระพุทธเจ้าเชิงเปรียบเทียบ รวมถึงศึกษาประวัติและการสั่งสมบารมีของสหชาติของพระพุทธเจ้าและศึกษาวิธีการปฏิบัติเพื่อการบรรลุนิพพานของสหชาติของพระพุทธเจ้าด้วย อันจะเป็นข้อมูลนำเสนอเป็นสารนิพนธ์ ซึ่งยังไม่มีการศึกษาสรุปไว้เป็นงานวิจัยอย่างเป็นทางการ ผู้วิจัยจึงต้องการค้นคว้าและนำเสนอในเรื่องนี้

^๓ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, พิมพ์ครั้งที่ ๒๑, (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิธรรมทานกุศลจิต, ๒๕๕๖), หน้า ๒๐๖.

^๔ ดูรายละเอียดใน **พจนานุกรม มคอ-ไทย**, รวบรวม เรียบเรียงโดย พันตรี ป. หลงสมบุญ (สำนักเรียนวัดปากน้ำ, ๒๕๔๐), หน้า ๗๔๕.

^๕ ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๓๗๓-๓๗๖/๕๐๓.

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- ๑.๒.๑ เพื่อศึกษาประวัติและการสั่งสมบารมีของสหชาติของพระพุทธเจ้า
- ๑.๒.๒ เพื่อศึกษาวิธีการปฏิบัติเพื่อการบรรลุธรรมของสหชาติของพระพุทธเจ้า

๑.๓ ปัญหาที่ต้องการทราบ

- ๑.๓.๑ ประวัติและการสั่งสมบารมีของสหชาติของพระพุทธเจ้าเป็นอย่างไร
- ๑.๓.๒ วิธีการปฏิบัติเพื่อการบรรลุธรรมของสหชาติของพระพุทธเจ้าเป็นอย่างไร

๑.๔ ขอบเขตการวิจัย

การวิจัยนี้ ผู้วิจัยมุ่งศึกษาการบรรลุธรรมของสหชาติของพระพุทธเจ้าเชิงเปรียบเทียบ การศึกษาวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) โดยผู้วิจัยได้กำหนดขอบเขตการวิจัยเป็นสองส่วนคือ ขอบเขตด้านเนื้อหา เพื่อกำหนดเอกสารที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้ และขอบเขตด้านการศึกษา เพื่อกำหนดขอบเขตเนื้อหาในประเด็นหัวข้อต่าง ๆ ที่จะศึกษามีรายละเอียดดังนี้

๑.๔.๑ ขอบเขตด้านเนื้อหา

เอกสารชั้นปฐมภูมิ (Primary Source) ได้แก่ พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พุทธศักราช ๒๕๓๙ และพระไตรปิฎกและอรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พุทธศักราช ๒๕๔๔

เอกสารชั้นทุติยภูมิ (Secondary Source) ได้แก่

๑. อรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พุทธศักราช ๒๕๖๐
๒. ปกรณวิเสสวิสุทธิมรรค ฉบับแปลโดยสมเด็จพระพุทธปาพจนจารย์ (อาจ อาสภมหาเถระ) และฉบับแปลโดยอาจารย์สิริ เพ็ชรไชย และปกรณวิเสสอื่น ๆ และ หนังสือ ตำรา บทความของพระเถระ ผู้เชี่ยวชาญและนักวิชาการทางพระพุทธศาสนาในส่วนที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัย

๑.๔.๒ ขอบเขตด้านการศึกษา

ขอบเขตด้านการศึกษา ผู้วิจัยกำหนดขอบเขตด้านการศึกษาเกี่ยวกับ สหชาติของพระพุทธเจ้า ประวัติและการสั่งสมบารมี วิธีการปฏิบัติเพื่อการบรรลุธรรมของสหชาติ โดยใช้เอกสาร หนังสือวิชาการ ตำรา วรรณกรรม บทความ ของพระเถระ นักปราชญ์ ผู้เชี่ยวชาญและนักวิชาการทางพระพุทธศาสนาในส่วนที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัย

๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย

๑.๕.๑ สหชาติ หมายถึง ผู้ที่เกิดร่วมเวลาวันเดือนปีเดียวกันกับพระโคตมพุทธเจ้า มี ๗ มีทั้งที่เป็น บุคคล ตลอดจน สัตว์และสิ่งของ คือ ๑) พระอานนท์ ๒) พระกาฬุทายี ๓) พระฉันทะ ๔) พระยโสธราเถรี ๕) ม้ากัณฐกะ ๖) ต้นศรีมหาโพธิ์ ๗) ชุมทรัพย์ทั้งสี่

๑.๕.๒ การสั่งสมบารมี หมายถึง การสะสม รวบรวม คุณความดี บุญกุศล ความเป็นเลิศ ให้เพิ่มมากขึ้นเรื่อย ๆ ให้เต็มเปี่ยม เพื่อบรรลุผลสุดท้าย

๑.๕.๓ **วิธีปฏิบัติ** หมายถึง การดำเนินการ ขั้นตอน หรือ แนวทาง การปฏิบัติเพื่อให้บรรลุเป้าหมาย

๑.๕.๔ **การบรรลุธรรม** หมายถึง การบรรลุมรรคผล ตั้งแต่พระโสดาบันจนถึงพระอรหันต์ ตามหลักคำสอนในพระพุทธศาสนาเถรวาท

๑.๖ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในการทำวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยจะดำเนินการวิจัยโดยศึกษาข้อมูลที่เป็นหลักฐานจาก พระไตรปิฎก อรรถกถา ปกรณวิเสส วิสุทธิมรรคเป็นลำดับ และจากเอกสารที่ผู้ทรงคุณวุฒิได้ศึกษาค้นคว้าแล้วเผยแพร่ปรากฏอยู่ในปัจจุบัน ในเบื้องต้นผู้วิจัยได้สำรวจเอกสารและรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้องดังต่อไปนี้

๑.๖.๑ เอกสารชั้นปฐมภูมิ (Primary Source) ที่เกี่ยวข้อง

๑. คัมภีร์พระไตรปิฎก ได้แสดงข้อความถึงพระยโสธราเถรีผู้เป็นสหชาติของพระพุทธเจ้าไว้ว่า “หม่อมฉันมีอายุได้ ๗๘ ปี ล่วงเข้าปัจฉิมวัยแล้ว ถึงความเป็นผู้มีกายค้อมลงโดยลำดับ ขอราบทูลลาพระมหารามณ์ หม่อมฉันมีวัยแก่หง่อม ชีวิตของหม่อมฉันมีอยู่นิดหน่อย หม่อมฉันจักละพระองค์ไป ที่พึงของตนหม่อมฉันทำไว้แล้ว ในกาลปัจฉิมวัยนี้ ความตายเข้ามาปิดล้อมไว้แล้ว ข้าแต่พระมหาราชา หม่อมฉันจักนิพพานในคืนวันนี้ ข้าแต่พระมหารามณ์ หม่อมฉันไม่มีชาติ ชรา พยาธิ และมรณะ หม่อมฉันจักเข้าถึงนิพพานที่ไม่มีปัจจัยปรุงแต่ง เป็นบุรีที่ไม่มีมีความแก่ ความตาย และไม่มีภัย”^๖

๒. คัมภีร์อรรถกถา ได้กล่าวถึง พระโพธิสัตว์ ว่า “จำเดิมแต่ มีอภินิหารสำเร็จแล้วด้วยการประมวลธรรม ๘ ประการ เทพบาทมูลของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่า ทีปังกร เป็นผู้เสด็จมาแล้วอย่างนั้นเป็นผู้ติด คือข้องอยู่ในโพธิญาณ ทรงพระดำริว่า เราต้องบรรลุพระโพธิญาณนี้ แล้วไม่ทรงละความพยายามเพื่อบรรลุพระโพธิญาณนั้นแลเสด็จมาแล้วเพราะฉะนั้นจึงเรียกว่า พระโพธิสัตว์”^๗

๓. ปกรณวิเสสวิสุทธิมรรค พระพุทธโฆสาจารย์ ได้กล่าวไว้ว่า “บุคคลผู้มีศีลเหล่านั้นมี ๕ จำพวก คือ ผู้มีปกติศีล ผู้มีสมทานศีล ผู้มีความผ่องใสแห่งจิต ผู้เจริญสมณะ และผู้เจริญวิปัสสนา” และได้กล่าวถึง “วิปัสสนา: ศีลที่เกิดขึ้นในขณะเจริญวิปัสสนากรรมฐาน แม้เขาจะไม่ได้รับศีลโดยเฉพาะ ก็จัดว่าได้รับศีลโดยอ้อมแล้ว เพราะไม่คิดจะล่วงละเมิดศีลทางกายหรือวาจาด้วยอำนาจวิปัสสนาปัญญาที่ยังเห็นไตรลักษณ์”^๘

^๖ ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๓๒๑-๓๒๔/๔๙๗.

^๗ มหามกุฏราชวิทยาลัย, พระไตรปิฎกและอรรถกถา แปล, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (นครปฐม: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔), เล่ม ๓๔, หน้า ๕๑๑.

^๘ พระพุทธโฆสาจารย์ รัตน, คัมภีร์วิสุทธิมรรค ฉบับแปลและอธิบาย เล่ม ๑, สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ตรวจชำระ, พระคันธสารากวีวงศ์ แปลและเรียบเรียง, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร: พิมพ์ที่ ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๘), หน้า ๓๕-๓๖.

๑.๖.๒ เอกสารชั้นทุติยภูมิ (Secondary Source) ที่เกี่ยวข้อง

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) กล่าวถึง คำว่า สหชาติ หมายถึง ผู้เกิดร่วมด้วย หมายถึง บุคคล ตลอดจนสัตว์และสิ่งของ ที่เกิดร่วมวันเดือนปีเดียวกัน^๙

ราชบัณฑิตยสถาน ได้กล่าวว่า พระโพธิสัตว์แบ่งออกเป็น ๒ ประเภทคือ อนิยตโพธิสัตว์ พระโพธิสัตว์ที่ยังไม่ได้รับพยากรณ์จากพระพุทธเจ้าองค์ก่อนมาเลย คือยังไม่แน่นอนว่าจะได้เป็นพระพุทธเจ้า เพราะอาจจะเลิกล้มความปรารถนาเมื่อไรก็ได้และนิยตโพธิสัตว์ พระโพธิสัตว์ที่ได้รับพยากรณ์จากพระพุทธเจ้าองค์ก่อนมาแล้ว คือจะได้เป็นพระพุทธเจ้าอย่างแน่นอน เพราะถ้าถึงนิพพานต้องดำรงฐานะเป็นพระพุทธเจ้าอย่างเดียว แต่ถ้าบารมีและเวลายังไม่สมบูรณ์ แม้จะพยายามปฏิบัติอย่างยิ่งยวดบังเกิดปัญญาอย่างเยี่ยมยอด ก็ไม่สามารถถึงนิพพานก่อนได้ แม้จะทุกข์ท้อแท้ จนคิดว่าเลิกที่จะเป็นพระพุทธเจ้าแล้ว แต่แล้วในที่สุดมหากุศลที่เป็นอนุสัย ก็จะมีพุงกระเจาขึ้นมาให้ตั้งมั่นและบำเพ็ญบารมีกันต่อ จนกว่าบารมีและเวลาสมบูรณ์^{๑๐}

พระพจนารถ ปภาโส กล่าวไว้ในหนังสือ “ปัญญาบารมี” (๒๕๔๔) ว่า การสร้างหรือการบำเพ็ญปัญญาบารมีให้เกิดขึ้นมี ๒ แบบ คือ แบบธรรมดาสามัญ และแบบพิเศษ การสร้างปัญญาบารมีแบบธรรมดา ได้แก่ ให้ปัญญาพัฒนาไปตามธรรมชาติ โดยมีจุดมุ่งหมายเพียงเพื่อให้บรรลุประโยชน์ที่คนทั่วไปนิยมกัน ส่วนการสร้างปัญญาบารมีแบบพิเศษ ได้แก่ การสร้างปัญญาบารมีเพื่อเป็นพระพุทธเจ้า พระอรหันตสาวก หรือเพื่อให้ประสบความสำเร็จในเรื่องที่ต้องการ การสร้างปัญญาบารมีแบบพิเศษ แตกต่างจากแบบธรรมดาสามัญตรงที่มีกำหนดระยะเวลาที่จะประสบความสำเร็จ และเป็นไปรวดเร็ว กว่า การสร้างปัญญาบารมีทั้งสองแบบต้องเป็นไปตามลำดับขั้น และผู้บำเพ็ญจะต้องกำหนดให้ชัดเจนว่าจะบำเพ็ญแบบใด แล้วดำเนินชีวิตไปตามแบบนั้น^{๑๑}

สุภีร์ ทุมทอง ได้กล่าวไว้ในหนังสือเรื่อง “พระพุทธเจ้า” ว่า เมื่อบุคคลปรารถนาความเป็นพระพุทธเจ้าอยู่ ความปรารถนาที่ยิ่งใหญ่จะสำเร็จได้ เพราะการประมวลธรรม ๘ ประการ คือ ๑) ความเป็นมนุษย์ ๒) ความถึงพร้อมด้วยเพศ ๓) สมบูรณ์ด้วยเหตุ ๔) การเห็นพระศาสดา ๕) การบรรพชา ๖) ความสมบูรณ์ด้วยคุณ ๗) การกระทำความยิ่งใหญ่ ๘) ความพอใจ^{๑๒}

จำเนียร ทรงฤกษ์ ได้กล่าวไว้ในหนังสือเรื่อง “ชีวประวัติพุทธสาวิกา (พระภิกษุณี หรือพระเถรี)” ไว้ว่า ในเรื่อง พระนางยโสธราเถรีหรือพระภัททากัจจาเถรี พระเถรีผู้เป็นเลิศด้าน “มหาภิญญา” ท่านทรงเป็นพระมหาสาวิกาผู้มีพระบารมี ที่ทรงบำเพ็ญมาแต่อดีตภพ นับเวลาเป็นอสงไขยกับ ทรงเป็นนางกษัตริย์ที่ทรงพระรูปโฉมโสภาคหาผู้เปรียบมิได้ในกรุงกบิลพัสดุ์ ทรงเป็นยอดนารีที่ทรง

^๙ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, พิมพ์ครั้งที่ ๒๑, (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิธรรมทานกุศลจิต, ๒๕๕๖), หน้า ๔๐๘.

^{๑๐} ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรมศัพท์ศาสนาสาทุก อังกฤษ-ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๕๒), หน้า ๑๐๘-๑๑๑.

^{๑๑} พระพจนารถ ปภาโส, **ปัญญาบารมี**, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท ส่องสยาม จำกัด, ๒๕๔๔), หน้า ๗๓-๗๕.

^{๑๒} สุภีร์ ทุมทอง, **พระพุทธเจ้า**, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท ปริมาต์ พับลิชชิ่ง จำกัด, ๒๕๕๘), หน้า ๓๒.

พระคุณธรรมอันสูงส่ง ทั้งทรงเป็นคู่ทุกข์คู่ยาก (ผู้ซึ่งร่วมทุกข์ร่วมสุขกันมาเป็นเวลานานปี) ของพระมหาบุรุษหลายอสงไขยกัป ทั้งทรงเป็นพระอริยสาวิกาผู้ทรงเอตทัคคะด้าน “มหาปัญญา”^{๑๓}

๑.๖.๓ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ทรงศึกษาวิจัยเรื่อง “ทศบารมีในพุทธศาสนาเถรวาท” (๒๕๒๕) จากการศึกษาพบว่า ศัพท์ว่า บารมี วิเคราะห์ได้ ๒ ความหมาย คือ ความเป็นเลิศ และธรรมเครื่องถึงฝั่ง ศัพท์ว่า บารมี ในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาทยุคแรก หมายถึง ความเป็นเลิศ ผลสุดท้าย หรือความเต็มเปี่ยม ในบางคัมภีร์หมายถึงความเป็นเลิศทั่วไป ในบางคัมภีร์หมายถึงความเป็นเลิศในธรรมะบางหมวด และในบางคัมภีร์หมายถึงผลสุดท้ายในพระพุทธศาสนา คือ พระอรหันต์ผล ศัพท์ว่า บารมี ในคัมภีร์ยุคต่อมามีความหมายเปลี่ยนไปจาก เป้าหมาย เป็นวิธีการ นั้นคือหมายถึง ธรรม ๑๐ ประการที่ปฏิบัติให้บรรลุพระโพธิญาณ^{๑๔}

พระมหาสังเว ย ธมฺมเนตติโก (เนตรนิมิต) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “ศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องชีวิตภิกษุณีกับการบรรลุอรหันต์ผล: เฉพาะที่ปรากฏในเถรคาลา” จากการศึกษาพบว่า การบรรลุอรหันต์ผลของภิกษุณีแต่ละรูปมีส่วนสัมพันธ์กับภูมิหลังในอดีตชาติและปัจจุบันชาติ ในอดีตชาติทุกรูปเคยตั้งความปรารถนาการบรรลุธรรมต่อพระพักตร์ของพระพุทธเจ้า เคยสร้างกุศลต่าง ๆ เมื่อมีความพร้อมก็สามารถบรรลุอรหันต์ผล ภิกษุณี ๗๓ รูป ผู้ปฏิบัติธรรมโดยวิธีสมณานาหน้าวิปัสสนามี ๗๒ รูป ผู้ปฏิบัติธรรมโดยวิธีวิปัสสนานาหน้าสมณามีเพียงรูปเดียวเท่านั้น^{๑๕}

พระสันติ สิทธิสมบุรณ์ (ถ่ออาจ) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษาเปรียบเทียบการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ ในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาทกับมหายาน” จากการศึกษาพบว่า พระพุทธศาสนาเถรวาทยึดหลักการบำเพ็ญบารมี ๑๐ ทศ แบ่งเป็น ๓ ลำดับชั้น การบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ เบื้องต้นจะต้องมีมหาปณิธาน ๔ ประการและบำเพ็ญ บารมี ๑๐ ประการให้เป็นไปตามลำดับและต้องบำเพ็ญให้บริบูรณ์ก่อนแล้วจึงบำเพ็ญบารมีข้ออื่นต่อไป แห่งพระโพธิสัตว์มาจุดมุ่งหมายสูงสุดของฝ่ายเถรวาทโดยทั่วไปอยู่ที่อรหันตภาวะ^{๑๖} คือ ความเป็นพระอรหันต์สิ้นกิเลสโดยสิ้นเชิง

^{๑๓} จำเนียร ทรงฤกษ์, **ชีวประวัติพุทธสาวิกา (พระภิกษุณี หรือพระเถรี)**, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิพ่อขุนลว แม่ฟ้า ทรงฤกษ์, ๒๕๕๓), หน้า ๒๔๐.

^{๑๔} สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, “ทศบารมีในพุทธศาสนาเถรวาท” **พระราชวิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาตะวันออก**, (บัณฑิตวิทยาลัย: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๕), หน้าบทคัดย่อ

^{๑๕} พระมหาสังเว ย ธมฺมเนตติโก (เนตรนิมิต) “ศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องชีวิตภิกษุณีกับการบรรลุอรหันต์ผล : เฉพาะที่ปรากฏในเถรคาลา”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖), หน้าบทคัดย่อ

^{๑๖} พระสันติ สิทธิสมบุรณ์ (ถ่ออาจ), “การศึกษาเปรียบเทียบการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทกับมหายาน” **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔), หน้าบทคัดย่อ

พระอานาจ ขนติโก (ภาคหาญ) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “ศึกษาอริยมรรค ในการปฏิบัติ วิปัสสนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔” จากการศึกษาพบว่า การเจริญสติปัฏฐานต้องมี วิริยะ สติ สมาธิ และ ปัญญา หรือเจริญมรรคมืองค์ ๘ อันเป็น มัชฌิมาปฏิปทา (ข้อปฏิบัติอันเป็นทางสายกลาง) หรือ อัญญัติ คิกมรรค เป็นทางอันประเสริฐ หนทางปฏิบัติของพระอริยบุคคล ประกอบด้วยองค์ ๘ คือ สัมมาทิฏฐิ โดยองค์ธรรมคือตัวปัญญา จัดเป็นปัญญาเจตสิกธรรม ส่วนมรรค ๗ ประการที่เหลือเป็นมรรคที่ สนับสนุนให้เกิดสัมมาทิฏฐิ เมื่อผู้ปฏิบัติมีจิตตั้งมั่นมีสติระลึกรู้สภาวะธรรม (รูปนาม) ปัจจุบันที่ปรากฏ ทางทวารทั้ง ๖ ก็จะเห็นทุกสิ่งตามความเป็นจริงเกิดญาณปัญญาที่รู้แจ้งพระนิพพาน^{๑๗} เป็นที่ยืนยันได้ว่า พระอานนท์ ผู้เป็นสหชาติของพระพุทธเจ้าได้บรรลุอรหัตต์ในหมวดกายานุสัสสนาสติปัฏฐาน ใน ข้อสัมปชัญญะบรรพ

แม่ชีจันทร์ธิดา ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษาความสำคัญของโพธิมณฑลใน พระพุทธศาสนา” จากการศึกษาพบว่า เมื่อครั้งพระโพธิสัตว์ประสูติ พระองค์ทรงมีพระมหาโพธิเกิด ร่วมวันเดือนปีเดียวกันกับพระองค์ พระศรียาโพธิในบาลีใช้คำว่า โพธิรุกข โพธิรุกขมูล เดิมชื่อว่า อัสดัตถะ ปรากฏในคัมภีร์ ขุททกนิกาย พุทธวงศ์ ๒๔ แห่ง ตามข้อความที่พระพุทธเจ้า ๒๔ พระองค์ ทรงพยากรณ์ถึง พระโพธิสัตว์ของเราทั้งหลาย ดังข้อความว่า “พระองค์ผู้มีพระยศยิ่งใหญ่จักทำ ประทักษณโพธิมณฑลอันยอดเยี่ยมแล้วตรัสรู้ที่โคนต้นอัสดตถพฤกษ์”^{๑๘}

นางไพลิน องค์กรพรณ ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์การสร้างบารมีของพระ นางพิมพาที่ปรากฏในชาดก” จากการศึกษาพบว่า ประเด็นสำคัญและน่าสนใจดังนี้พระนางพิมพา ได้ ทรงพบพระโพธิสัตว์ ในสมัยพระพุทธเจ้าพระนามว่าที่ปิงกรในครั้งนั้น พระโพธิสัตว์ครั้งเกิดเป็นสุเมธ ดาบส ส่วนพระนางพิมพาเป็นนางสมิตตา ทั้งสองได้ไปเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าที่ปิงกรพร้อมกัน นางทราบ ว่า สุเมธดาบสปรารถนาจะเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคตเกิดความเลื่อมใส จึงมอบดอกบัวให้พระโพธิสัตว์ เพื่อบูชาพระพุทธเจ้าด้วยกัน โดยนางอธิษฐานขอเกิดร่วมสร้างบารมีคอยรับใช้สุเมธดาบส จนกว่าจะ สิ้นภพสิ้นชาติ^{๑๙}

จากการศึกษางานวิจัยที่เกี่ยวข้อง พบว่า เป็นการศึกษาการบรรลุธรรม การสั่งสมบารมี แนวทางการปฏิบัติของชีวิตภิกษุณีกับการบรรลุอหัตผลเท่านั้น แต่ยังไม่ครอบคลุมถึงเรื่องสหชาติของ พระพุทธเจ้าและยังพบว่างานวิจัยที่ทำการศึกษานี้ เป็นการศึกษาการบรรลุธรรมของสหชาติของ พระพุทธเจ้า รวมถึงการศึกษาประวัติการสั่งสมบารมีและวิธีการปฏิบัติเพื่อการบรรลุธรรมของสหชาติ เชิงเปรียบเทียบอีกด้วย

^{๑๗} พระอานาจ ขนติโก (ภาคหาญ), “ศึกษาอริยมรรค ในการปฏิบัติวิปัสสนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔), หน้าบทคัดย่อ

^{๑๘} แม่ชีจันทร์ธิดา, “การศึกษาความสำคัญของโพธิมณฑลในพระพุทธศาสนา”, **วิทยานิพนธ์พุทธ ศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖), หน้าบทคัดย่อ.

^{๑๙} นางไพลิน องค์กรพรณ, “ศึกษาวิเคราะห์การสร้างบารมีของพระนางพิมพาที่ปรากฏในชาดก”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖), หน้าบทคัดย่อ.

๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย

ในการศึกษาวิจัยฉบับนี้ เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) ผู้วิจัยได้กำหนดขั้นตอนการวิจัย ดังนี้

๑.๗.๑ รวบรวมข้อมูลจากเอกสารชั้นปฐมภูมิ (Primary source) ได้แก่ พระไตรปิฎก อรรถกถา ปกรณวิเสสวิสุทธิมรรค และข้อมูลจากเอกสารชั้นทุติยภูมิ (Secondary source) ได้แก่ หนังสือตำรา บทความทางวิชาการ และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๑.๗.๒ นำมาเรียบเรียงข้อมูล ตรวจสอบความถูกต้อง และความน่าเชื่อถือ ตลอดจนจัดลำดับความสำคัญ จากแหล่งที่มาที่สัมพันธ์กับคัมภีร์พระไตรปิฎก

๑.๗.๓ ขอคำแนะนำจากผู้ทรงคุณวุฒิและคณาจารย์ผู้มีความเชี่ยวชาญเฉพาะด้าน เพื่อกำหนดประเด็นเพิ่มเติมหรือรายละเอียดอื่น ๆ ในประเด็นที่เกี่ยวข้อง

๑.๗.๔ ศึกษาข้อมูลที่ได้ตามคำแนะนำจากผู้ทรงคุณวุฒิและคณาจารย์ผู้มีความเชี่ยวชาญเฉพาะด้านและสรุปให้ตอบปัญหาการวิจัยที่ตั้งไว้

๑.๗.๕ ตรวจสอบความถูกต้องสมบูรณ์โดยการเข้าพบกับอาจารย์ที่ปรึกษาและผู้เชี่ยวชาญเป็นระยะ ๆ

๑.๗.๖ แก้ไข ปรับปรุง นำเสนอผลงานในเชิงวิชาการ

๑.๘ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

๑.๘.๑ ทำให้ทราบประวัติและการสั่งสมบารมีของสหชาติของพระพุทธเจ้า

๑.๘.๒ ทำให้ทราบวิธีการปฏิบัติเพื่อการบรรลุธรรมของสหชาติของพระพุทธเจ้า

บทที่ ๒

ประวัติและการสั่งสมบารมีของสหชาติของพระพุทธเจ้า

สหชาติของพระพุทธเจ้า มี ๗ สิ่ง มีประวัติและการสั่งสมบารมีที่หลากหลาย มีระยะเวลาการสั่งสมบารมีของแต่ละท่านไม่เท่ากัน ขึ้นอยู่กับจุดมุ่งหมายการตั้งความปรารถนา และได้รับพุทธพยากรณ์จากพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น ๆ แล้วปฏิบัติเพื่อบำเพ็ญบารมีอย่างยิ่งและมุ่งมั่น นับอสงขยบ้าง นับกัปบ้าง ดังประวัติและการสั่งสมบารมีของสหชาติของพระพุทธเจ้างดังต่อไปนี้

- ๒.๑ ประวัติและการสั่งสมบารมีของพระอานนท์
- ๒.๒ ประวัติและการสั่งสมบารมีของพระกาฬทายี
- ๒.๓ ประวัติและการสั่งสมบารมีของพระฉนฺนนะ
- ๒.๔ ประวัติและการสั่งสมบารมีของพระยโสธราเถรี
- ๒.๕ ประวัติและการสั่งสมบารมีของมākāṇḍikā
- ๒.๖ ประวัติของตันศรีมหาโพธิ์
- ๒.๗ ประวัติของขุมทรัพย์ทั้งสี่
- ๒.๘ สรุปท้ายบท

๒.๑ ประวัติและการสั่งสมบารมีของพระอานนท์

๒.๑.๑ ประวัติของพระอานนท์

พระอานนท์เป็นเจ้าชายองค์หนึ่งแห่งราชวงศ์ศากยะในกรุงกบิลพัสดุ์ แคว้นสักกะพระบิดาของท่านพระนามว่า พระเจ้าอมิตोधฺม^๑ ซึ่งเป็นพระอนุชาของพระเจ้าสุทโธทนะพุทธบิดามีศักดิ์เป็นพระเจ้าอา (อุหมพิตา) ของพระพุทธเจ้า พระมารดาทรงพระนามว่า พระนางกสิกาโคตรมี พระอานนท์นั้นเมื่อนับโดยความสัมพันธ์แห่งพระญาติแล้ว จึงมีศักดิ์เป็นพระอนุชาของพระพุทธเจ้า การที่ท่านได้ชื่อว่าอานนท์ แปลว่า ความยินดี ความปลื้มใจ เพราะเมื่อคราวที่ท่านประสูติ พระญาติและชาวประชาทั้งหลายต่างก็มีความสดชื่นรื่นเริงบันเทิงใจยิ่ง เพราะเป็นวันประสูติของเจ้าชายสิทธัตถะราชกุมาร ท่านเกิดพร้อมวันเดียวกันจึงเป็นสหชาติกับพระพุทธเจ้า ได้รับการศึกษาในด้านวิชาความรู้ได้ศึกษาศิลปศาสตร์ ๑๘ ประการ เสมอด้วยเจ้าชายทั้งหลาย เพราะเกิดในวรรณะกษัตริย์ ท่านเองก็มีนิสัยรักการศึกษา มีความเคารพอ่อนน้อมต่อผู้ใหญ่ เป็นคนง่ายสอนง่ายมาตั้งแต่ต้นด้วย ทำให้ท่านได้รับความเมตตาปราณีจากเจ้านายชั้นผู้ใหญ่เป็นอย่างดีเป็นเหตุให้ท่านมีความรู้ดีในวิทยาการหลายแขนง จนได้รับการยกย่องจากพระพุทธเจ้าว่าเป็นผู้เยี่ยมกว่าพระสาวกทั้งหลายที่มีการศึกษามากด้วยกัน

^๑ ม.ม.อ. (ไทย) ๑/๑๗๕/๕๓๓.

พระพุทธเจ้าทรงยกย่องพระอานนท์ว่าเป็นผู้เลิศกว่าพระสาวกทั้งหลาย ๕ ประการและเป็นบุคคลเดียวที่ได้รับการแต่งตั้งเป็นเอตทัคคะ ๕ ด้าน^๒ คือ ๑) เป็นพหูสูตร ท่านเล่าเรียนพระพุทธรวณะแล้วยืนหยัดอยู่ในปริยัติ (การเล่าเรียน) ดุจผู้รักษาเรือนคลัง (คำสอน) ในศาสนาแห่งพระพุทธเจ้าของเรา ท่านจึงเป็นเลิศด้านพหูสูตร (ใส่ใจเล่าเรียนและจดจำคำสอนตลอด) ๒) เป็นผู้มั่งคั่ง การเล่าเรียนพระพุทธรวณะของท่านนั้นเป็นไปเพื่อเป็นคลังธรรม ทำให้ต้องใช้กำลังสติมากกว่าภิกษุรูปอื่น ๆ ท่านจึงเป็นเลิศด้านมั่งคั่ง ๓) เป็นผู้มั่งคั่ง (แนวในการจำพุทธรวณะ) การศึกษาเนื้อความเพียงบทเดียว แต่สามารถเชื่อมโยงไปสู่ธรรมอื่น ๆ ได้ถึง ๖๐,๐๐๐ บท จำทุกบทได้ตามที่ตรัสไว้ ท่านจึงเป็นเลิศด้านมั่งคั่ง (ความเป็นไป) ๔) เป็นผู้มั่งคั่ง ความอดสาหะพากเพียรท่องบ่น ทรงจำพระพุทธรวณะ และเพียรอุปัฏฐากพระศาสดาอย่างภิกษุรูปอื่น ๆ เทียบไม่ได้ ท่านจึงเป็นเลิศด้านมั่งคั่ง (ความเพียร) ๕) เป็นพุทธรูปุฏฐาก ท่านอุปัฏฐากพระศาสดานานกว่าภิกษุอุปัฏฐากรูปอื่น ๆ และเพียรพยายามจนสามารถยึดพระราชหฤทัยของพระพุทธเจ้าไว้ได้ ท่านจึงเป็นเลิศด้านอุปัฏฐาก^๓ และเป็นผู้ที่สาธยาย พระสูตรจนทำให้ปฐมสังคายนาส่งสำเร็จเรียบร้อย มีผลงานปรากฏมากมาย ท่านมีอายุ ๑๒๐ ปี จึงนิพพานกลางอากาศเหนือลำน้ำ ได้อธิษฐานขอให้สรีระซึ่งเหลือเป็นพระธาตุแตกออกและตกลงบนสองฝั่งแห่งแม่น้ำโรหิณี เพื่อสงเคราะห์ประยูรญาติทั้งฝ่ายกรุงกบิลพัสดุ์ (เจ้าศากยะ) และฝ่ายเทวทหะ (เจ้าโกลิยะ) จะได้ไม่มีการแย่งอัฐิธาตุกัน

การอุปสมบท หลังจากพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เสด็จนิวัตจากการไปโปรดพระเจ้าสุทโธทนะ พระราชบิดาและประยูรญาติ ประกาศ ญัตติตถจริยา เมืองกบิลพัสดุ์แล้ว เจ้าชายศากยะและเจ้าชายโกลิยะ ๖ องค์ คือ อานนท์ ภัททิยะ ภค กิมพิละ อนรุทธะ เทวทัต กับนายภูษามาลา ชื่อ อุบาสี รวมเป็น ๗ ท่านได้ติดตามพระพุทธองค์ที่อนุปิยัมพวัน เขตอนุปิยะนิคม แคว้นมัลละ เจ้าชายทั้ง ๖ ให้ อุบาสินายภูษามาลาบอกก่อน นัยว่าเพื่อขจัดทิฐิมานะของตน^๔ โดยมีพระเวลัฏฐสีสะเป็นอุปฌาย์ หลังจากบวชในสำนักของพระศาสดาไม่นานได้ฟังโอวาทจากพระปณณมานตานีบุตรผู้เป็นอาจารย์ได้บรรลุโสดาบัน นานจวบจนหลังพระพุทธเจ้าปรินิพพาน ได้บรรลุพระอรหันต์^๕ ในวันทำปฐมสังคายนา

เป็นอัครอุปัฏฐาก เมื่อคราว สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสรู้แล้วถึง ๒๐ พรรษา แต่ยังไม่ผู้ใดเป็นพุทธรูปุฏฐากประจำ ซึ่งได้สร้างความลำบากแก่พระองค์เป็นอย่างมาก สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ตรัสว่า บัดนี้พระองค์ทรงพระชราแล้ว จึงขอให้พระสงฆ์เลือกพระภิกษุรูปใดรูปหนึ่งขึ้นเป็นพุทธรูปุฏฐากประจำ พระสงฆ์ทั้งหลายนำโดยพระสารีบุตรมหาเถระ ได้กราบทูลขอเป็นพุทธรูปุฏฐาก แต่พระพุทธองค์ทรงห้ามเสีย แม้พระเถระรูปอื่น ๆ จะกราบทูลเสนอตัวเป็นพุทธรูปุฏฐาก แต่พระพุทธองค์ก็ทรงห้ามเสียทุกรูป คงเว้นแต่พระอานนท์ที่มีได้กราบทูลด้วยถ้อยคำใด พระภิกษุรูปอื่นได้เตือนให้พระอานนท์ขอโอกาส แต่ท่านพระอานนท์กล่าวว่า "ท่านผู้เจริญทั้งหลาย อันตำแหน่งที่ขอได้มานั้นจะมีความหมายอะไรเล่า พระบรมศาสดาไม่ทรงเห็นข้าพเจ้าเลยกระนั้นหรือ"

^๒ ออง.เอกก. (ไทย) ๒๐/๒๑๙-๒๒๓/๒๙.

^๓ อำพัน-สุนารัตน์ วิประกษิต, ๘๐ พระอรหันต์ ฉบับสมบูรณ์, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๕๓), หน้า ๖๓๗.

^๔ วิ.จุ. (ไทย) ๗/๓๓๑/๑๗๑.

^๕ ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๖๖๐,๖๖๓/๑๐๐.

หากพระองค์ทรงพอพระทัยในตัวข้าพเจ้าแล้วไซ้ พระองค์ก็คงตรัสเองว่า อานนท์เธอจงอุปฐากเราเถิด" พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสกับพระภิกษุทั้งหลายว่า ไม่มีผู้ใดจะสามารถให้ท่านพระอานนท์เกิดความอุตสาหะขึ้นมาได้เลย แต่เมื่อท่านพระอานนท์รู้แล้ว ท่านจักอุปฐากพระองค์เอง เมื่อพระภิกษุทั้งหลายได้ยินพระดำรัสนั้น ก็ทราบทันทีว่า พระองค์ทรงประสงค์ให้พระอานนท์เป็นพุทธอุปฐาก แต่ก่อนที่พระอานนท์จะรับตำแหน่งพระอุปฐากได้กราบทูลขอพร ๘ ประการจากพระพุทธองค์ คือ จักไม่ประทานจีวรอันประณีตที่พระองค์ได้แล้ว จักไม่ประทานบิณฑบาตอันประณีตที่พระองค์ได้แล้ว จักไม่โปรดให้อยู่ร่วมพระคันธกุฎีเดียวกับพระองค์ จักไม่นำข้าพระองค์ไปในที่นิมนต์ซึ่งพระองค์รับไว้แล้ว พระองค์จักไปอยู่ที่นิมนต์ที่ข้าพระองค์รับไว้ จักให้พาบริษัซึ่งมาแต่ที่ไกลเฝ้าพระองค์ได้ในขณะที่เขา มา มีความสงสัยเกิดขึ้นเมื่อใดให้ได้ทูลถามเมื่อนั้น และถ้าพระองค์แสดงธรรมครั้งใดที่มีได้ไปด้วย ขอให้ตรัสบอกพระธรรมเทศนานั้นอีกครั้ง พระผู้มีพระภาคได้ตรัสถามถึงโทษและอานิสงส์ที่ทูลขอพร ๘ ประการ ท่านได้กราบทูลว่า พรข้อ ๑-๔ จักมีคนพูดได้ว่า ท่านรับตำแหน่งพุทธอุปฐาก เพื่อหวังลาภสักการะอย่างนั้น ๆ พรข้อ ๕-๗ ก็จักมีคนพูดได้ว่า พระอานนท์บำรุงพระศาสดาไปทำไม เพราะกิจเท่านี้พระองค์ก็ยังไม่ทรงสงเคราะห์เสียแล้ว และพรข้อ ๘ เมื่อมีคนมาถามว่า คาถานี้ สูตรนี้ ชาดกนี้ พระผู้มีพระภาคตรัสที่ไหน ตรัสกับผู้ใด ถ้าตอบไม่ได้เขาก็จะพูดได้ว่า เฝ้าติดตามพระผู้มีพระภาคเหมือนเงาของพระองค์อยู่ ทำไมเรื่องเท่านี้ยังไม่รู้ ครั้นท่านได้ทูลชี้แจงแสดงโทษในข้อที่ไม่ควรได้ และอานิสงส์ในข้อที่ควรได้อย่างนี้แล้ว พระผู้มีพระภาคจึงทรงประทานพรตามที่พระอานนท์กราบทูลขอทุกประการ ท่านพระอานนท์จึงได้รับตำแหน่งพุทธอุปฐาก^๖ และได้อุปฐากพระพุทธองค์ตั้งแต่นั้นเป็นต้นมาจนถึงวันเสด็จดับขันธปรินิพพานของพระผู้มีพระภาค เป็นเวลา ๒๕ พรรษา

กิจหน้าที่พุทธอุปฐาก พระอานนท์ได้อุปฐากพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยดี กิจที่ท่านทำเป็นประจำแก่พระพุทธเจ้า คือ ถวายน้ำ ๒ อย่าง คือน้ำเย็นและน้ำร้อน ถวายไม้สีฟัน ๓ ขนาด นวดพระหัตถ์และพระบาท (มือและเท้า) นวดพระปฤษฎางค์ (หลัง) ปิดกวาดพระคันธกุฎี และบริเวณพระคันธกุฎี ในตอนกลางคืนท่านกำหนดเวลาได้ว่า เวลานี้พระพุทธองค์ทรงต้องการสิ่งใดแล้วเข้าเฝ้า เมื่อเฝ้าเสร็จก็ออกมาอยู่ ยาม ณ ภายนอกพระคันธกุฎีในคืนหนึ่ง ๆ ท่านถือประทีปด้ามใหญ่เวียนรอบบริเวณพระคันธกุฎีถึง ๙ ครั้ง ท่านคิดว่าหากท่านง่วงนอน เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสเรียกท่านจะไม่สามารถมารับได้ ฉะนั้น จึงไม่ยอมวางประทีปตลอดทั้งคืน พระอานนท์รู้พระทัยของพระพุทธองค์ดี จึงเป็นยอดพุทธอุปฐากได้นานจนถึงพระพุทธเจ้าปรินิพพาน ดังพระดำรัสของพระพุทธเจ้าก่อนจะเสด็จดับขันธปรินิพพานพระองค์ได้ตรัสกับท่านว่า “อานนท์ เธอได้อุปฐากตถาคตมาช้านานด้วยกายกรรม วจีกรรม มโนกรรม อันประกอบด้วยเมตตา อันเกื้อกูลให้เกิดสุขเสมอต้นเสมอปลาย ไม่มีประมาณ อานนท์ เธอได้ทำบุญไว้แล้วจงประกอบความเพียรเข้าเถิด เธอจะเป็นผู้สิ้นอาสวะโดยเร็ว” จากนั้น พระผู้มีพระภาค ทรงตรัสประกาศเกียรติคุณของพระอานนท์ให้ปรากฏแก่ภิกษุทั้งหลายว่า

ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุอุปฐากของพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลายในอดีตกาล ที่จัดว่าเป็นผู้อุปฐากผู้ยอดเยี่ยมก็เหมือนอานนท์ของเราเอง อานนท์เป็นบัณฑิต อานนท์มีปัญญาหลักแหลม ย่อมรู้ว่า ‘นี่เป็นเวลาของภิกษุที่จะเข้าเฝ้าพระตถาคต นี่เป็นเวลาของ

^๖ เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธสาวก พุทธสาวิกา, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภาและสถาบันบันลือธรรม, ๒๕๕๕) หน้า ๕๒.

ภิกษุณี นี่เป็นเวลาของอุบาสก นี่เป็นเวลาของอุบาสิกา นี่เป็นเวลาของพระราชินี นี่เป็นเวลาของ
ราชมหากษัตริย์ นี่เป็นเวลาของเดียวิภิกษุณี นี่เป็นเวลาของสาวกเดียวิภิกษุณี' ภิกษุทั้งหลาย ความเป็น
อจฉริยะ ไม่เคยปรากฏ ๔ ประการนี้ มีอยู่ในอานนท คือ ถ้าบริษัท ๔ อันมี ภิกษุบริษัท ภิกษุณี
บริษัท อุบาสกบริษัท และอุบาสิกาบริษัท เข้าพบอานนท แม้เพียงได้พบก็มีใจยินดี ถ้าอานนท
แสดงธรรมก็มีใจยินดี บริษัทยังไม่เต็มอิมเมื่ออานนทหยุดแสดง^๗

อีกทั้งยังประกอบด้วยสัมปทา ๗ คือ ๑) อาคมสัมปทา คือถึงพร้อมด้วยการมา (สดับฟัง
มาก) ๒) อธิคมสัมปทา คือถึงพร้อมด้วยการบรรลุ (บรรลุโสดาปัตติผล) ๓) ปุพพเหตุสัมปทา คือถึงพร้อม
ด้วยเหตุแต่ปางก่อน (สั่งสมอุปนิสัยเพื่อความเป็นอย่างนี้) ๔) อัตถัตถปุจฉาสัมปทา คือถึงพร้อมด้วยการ
ถามสิ่งที่ประโยชน์และไม่เป็นประโยชน์ ๕) ติฏฐสวาสสัมปทา คือถึงพร้อมด้วยที่อยู่อาศัยอันสมควร
๖) โยนิโสมนสิการสัมปทา คือถึงพร้อมด้วยการพิจารณาด้วยอุบายอันชอบ ๗) พุทธอุปนิสัยสัมปทา
คือถึงพร้อมด้วยอุปนิสัยที่จะอุปัฏฐากพระพุทธเจ้า^๘ นอกจากหน้าที่อุปัฏฐากพระอานนท ยังปฏิบัติ
หน้าที่อื่น ๆ อีกหลายอย่าง เป็นต้นว่า งานที่ได้รับมอบหมาย เช่น ครั้งหนึ่งพระเจ้าปเสนทิโกศล ทรง
เลื่อมใสศรัทธา มีพระประสงค์จะถวาย นิตยภัต แก่พระพุทธองค์และพระภิกษุสงฆ์เป็นประจำทุกวัน
พระพุทธองค์ตรัสว่า พระพุทธเจ้าทั้งหลายย่อมไม่รับนิตยภัตประจำในที่แห่งเดียว เพราะมีคนจำนวน
มากต้องการทำบุญกับพระพุทธเจ้า จึงหวังจะให้เสด็จไปหาตนกันทั้งนั้น เมื่อพระเจ้าปเสนทิโกศลทรง
ทราบดังนั้น จึงทูลขอพระภิกษุ ๑ รูปให้ไปรับนิตยภัตของพระองค์ พระผู้มีพระภาค จึงทรงมอบภาระ
นี้ให้แก่ท่านพระอานนท เมื่อได้รับมอบหมายแล้ว ท่านก็ไปรับเป็นประจำ แม้ว่าในตอนหลังๆ
พระเจ้าปเสนทิโกศล จะทรงลืมนสั่งให้คนจัดนิตยภัตถวายไปบ้าง แต่ท่านก็ยังไปอยู่เป็นประจำ อีกครั้ง
หนึ่ง พระเจ้าปเสนทิโกศล ทรงพระประสงค์จะให้พระนางมัลลิกาเทวี และพระนางवासกชัตติยา พระ
มเหสีของพระองค์ได้ศึกษาธรรม จึงทูลนิมนต์ให้พระพุทธองค์กับภิกษุสงฆ์ ๕๐๐ รูป ไปสอนธรรมแก่
พระมเหสีทั้งสอง พระพุทธองค์ตรัสบอกข้อขัดข้องดังกล่าวแล้วข้างต้น พระพุทธองค์ก็มอบหมายให้
ท่านพระอานนทรับภาระนี้ และท่านก็ทำได้ดีเช่นเดียวกัน และในตอนที่จะเสด็จปรินิพพาน ได้ทรง
มอบหมายให้ท่านลง พรหมทัณฑ์แก่พระฉันทะ เมื่อพระองค์นิพพานไปแล้วในฐานะหัวข้อไมยอคมเชือกฟาง
คำตักเตือนของพระอัครสาวก และเมื่อพระพุทธองค์ปรินิพพานแล้วท่านก็ได้ไปลงพรหมทัณฑ์แก่
พระฉันทะ สำเร็จตามที่ทรงมอบหมายไว้

พระอานนท จงรักภักดีเป็นอย่างยิ่ง แม้แต่ชีวิตของตนก็ยอมสละแทนพระพุทธเจ้าได้ เช่นใน
คราวที่พระเทวทัตวางอุบายมอมเหล้าช้างนาฬาคีรีแล้วปล่อยด้วยหวังจะปลงพระชนม์พระพุทธเจ้า
ขณะเสด็จออกบิณฑบาตในกรุงราชคฤห์ โดยมีพระอานนทเป็นปัจฉาสมณะ เมื่อช้างนาฬาคีรีวิ่งเข้ามา
ทางพระพุทธองค์ พระอานนทจึงได้เดินล้ำมาเบี่ยงหน้าพระศาสดา ด้วยคิดหมายจะเอาองค์ป้องกัน
สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระพุทธองค์ได้มีพระพุทธดำรัสให้พระอานนทหลีกไป อย่าป้องกัน
พระองค์เลย แต่พระอานนทได้กราบทูลว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ชีวิตของพระองค์มีค่ายิ่งนัก พระองค์อยู่เพื่อเป็นประโยชน์แก่โลก เป็น
ดวงประทีปของโลก เป็นที่พึ่งของโลก ขอพระองค์อย่าเสี่ยงกับอันตรายครั้งนี้เลย ชีวิตของข้า

^๗ ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๐๗-๒๐๘/๑๕๕-๑๕๗.

^๘ อัมพัน-สุมารัตน์ วิประกษิต, ๘๐ พระอรหันต์ ฉบับสมบูรณ์, หน้า ๖๓๘-๖๓๙.

พระองค์มีค่าน้อย ขอให้ข้าพระองค์ได้สละสิ่งซึ่งมีค่าน้อยเพื่อรักษาสิ่งที่มีค่ามาก เหมือนสละกระเบื้อง เพื่อรักษาซึ่งแก้วมณีเกิดพระเจ้าข้าฯ”

สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ตรัสว่า “อย่าเลยอานนท์ บารมีเราได้สร้างมาดีแล้ว ไม่มีใครสามารถปลงชีวิตของตถาคตได้ ไม่ว่าสัตว์ดิรัจฉานหรือมนุษย์หรือเทวดามารพรหมใด ๆ” ในขณะนั้น ช้างนาฬาคีรีวิ่งมาจนจะถึงพระองค์ของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้ว พระองค์จึงได้แผ่พระเมตตาจากพระหฤทัย ซึ่งไปกระทบกับใจอันคลุกอยู่ด้วยความมีนเมาของช้างนาฬาคีรีได้ ช้างใหญ่หยุดชะงักใจสงบลงและหมอบลงแทบพระบาท พระพุทธองค์ทรงใช้พระหัตถ์ขวาลูบที่ศีรษะของช้าง พร้อมกับตรัสว่า “นาฬาคีรีเอ๋ย เธอกำเนิดเป็นดิรัจฉานในชาตินี้ เพราะกรรมอันไม่ดีของเธอในชาติก่อนแต่งตั้งให้ เธออย่าประกอบกรรมหนัก คือทำร้ายพระพุทธเจ้าเช่นเราอีกเลย เพราะจะมีผลเป็นทุกข์แก่เธอตลอดกาลนาน” ช้างนาฬาคีรีน้ำตาไหลพราก น้อมรับฟังพระพุทธดำรัสด้วยอาการศุข^๙

ความเป็นพหูสูตรของพระอานนท์นั้นนับว่าเป็นคุณูปการต่อพระพุทธศาสนา เพราะการเป็นพหูสูตรเป็นธรรมกถาการิก ทรงจำพระพุทธพจน์ได้ถึง ๘๔,๐๐๐ พระธรรมชั้นตรี คือท่านเรียนจากพระพุทธองค์ ๘๒,๐๐๐ พระธรรมชั้นตรีและเรียนจากเพื่อนสหธรรมิกอีก ๒,๐๐๐ พระธรรมชั้นตรี จึงเป็นเหตุว่า การนัดหมายทำปฐมสังคายนาจึงไม่สามารถที่จะขาดพระอานนท์ได้เลยแม้ขณะนั้น พระอานนท์ยังเป็นเสขะบุคคล คือ พระโสดาบัน แต่ท่านก็มีปัญญาแตกฉานในปฏิสัมภิทา มีความรู้เชี่ยวชาญในเรื่องปฏิจจสมุปบาท จึงสามารถสั่งสอนศิษย์ได้มากมายเป็นการสร้างผู้สืบทอดศาสนทายาท คือ ท่านได้เป็นหัวหน้าอบรมสั่งสอนสัทธิดิวัฑฒิกและอันเตวาสิกเป็นจำนวนมากจากท่านที่ปรากฏชื่อ คือ พระสัพพกามีและพระยสกาภิกขบุตร เป็นต้น ซึ่งศิษย์เหล่านี้ได้มามีบทบาทสำคัญในการทำสังคายนาครั้งที่ ๒ จนสำเร็จนั่นเอง

เกียรติคุณอีกอย่างหนึ่งพระอานนท์เป็นผู้ออกแบบจิวรของพระสงฆ์ในครั้งพุทธกาลจนถึงปัจจุบัน พระพุทธองค์ทรงชมเชยว่า มีฝีมือทางช่าง สาเหตุที่ทรงชมเชย มีว่าครั้งหนึ่ง พระพุทธองค์เสด็จจากนครราชคฤห์ไปสู่ทักษิณาคีรีชนบท ได้ทอดพระเนตรเห็นคันทนาของชาวมคธเป็นรูปสี่เหลี่ยมมีคันทนสั้น ๆ คั่นในระหว่าง แล้วตรัสถามท่านพระอานนท์ว่า จะเย็บจิวรอย่างนั้นได้ไหม ท่านทูลรับว่าเย็บได้ และต่อมาท่านเย็บจิวรให้พระหลายรูปแล้วนำไปถวายให้ทอดพระเนตร พระพุทธองค์ทอดพระเนตรแล้วตรัสชมเชยในท่ามกลางสงฆ์ว่า “ภิกษุทั้งหลาย อานนท์เป็นคนฉลาด เป็นเจ้าปัญญา ช่างซึ่งถึงเนื้อความแห่งถ้อยคำ ที่เรากล่าวโดยย่อให้พิสดารได้ ทำผ้ากุสก็ทำได้ ทำผ้าอัทธมกุสสิ ผ่านฉนวนผ้าวัทธมฉนวนผ้าวินวิญญะ ผ้าวินวิญญะ ผ้าคิเวยยะ ผ้าชังเมยยะ และผ้าพาห็นตะก็ได้”^{๑๐}

ความประหยัดของพระอานนท์ เป็นที่ประจักษ์ชัดคราวพระอานนท์รับบัญชาภิกษุผู้เถระทั้งหลาย เป็นผู้ลงพรหมทัณฑ์แก่พระฉนณะ ตามพระดำรัสของพระพุทธเจ้าก่อนปรินิพพาน โดยพระอานนท์พร้อมกับภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ ประมาณ ๕๐๐ รูป เดินทางถึงกรุงโกสัมพี ใกล้ราชอุทยานของพระเจ้าอุเทน พระมเหสีของพระเจ้าอุเทน แห่งนครโกสัมพี เสื่อมใสในการแสดงธรรมของพระอานนท์ จึงได้ถวายจิวรจำนวน ๕๐๐ ผืน แต่พระอานนท์ เมื่อพระเจ้าอุเทนทราบจึงดำนิพระอานนท์ว่ารับจิวรไปจำนวนมาก เมื่อได้โอกาสจึงนมัสการถามพระอานนท์ว่าท่านรับจิวร ๕๐๐ ผืนไว้ทำไมมากมาย เมื่อ

^๙ วิ.จ. (ไทย) ๗/๓๔๒/๑๙๕-๑๙๗.

^{๑๐} วิ.ม. (ไทย) ๕/๓๔๕/๒๑๓-๒๑๔.

พระอานนท์ถูกพระเจ้าอุเทนถามจึงได้อธิบายเหตุที่ท่านรับไว้ทั้งหมดว่า เพื่อแบ่งถวายแก่พระภิกษุผู้มีจิวรเก่าคร่ำคร่า นำจิวรเก่าคร่ำคร่าไปทำผ้าปูที่นอน นำผ้าปูที่นอนเก่าไปทำผ้าปูพื้น นำผ้าปูพื้นเก่าไปทำผ้าเช็ดเท้า นำผ้าเช็ดเท้าเก่าไปโหลกขยำกับโคลนแล้วฉาบทาฝา ทำให้พระเจ้าอุเทนทรงเลื่อมใสว่าพระสมณบุตรเป็นผู้ประหยัด ใช้สอยจิวรอย่างคุ้มค่า จึงถวายผ้าจิวรเพิ่มอีก ๕๐๐ ผืน แต่พระอานนท์นี้เป็นบริวารคือจิวร ๑,๐๐๐ ผืน เกิดขึ้นแก่ท่านพระอานนท์เป็นครั้งแรก^{๑๑}

พระอานนท์เป็นผู้ทำให้เกิดมีภิกษุณีในพระพุทธศาสนา คือ ภายหลังจากที่สมเด็จพระเจ้าสุทโธทนมหาราช ผู้เป็นพระพุทธรูปบิดาได้สิ้นพระชนม์แล้ว พระนางมหาปชาบดี ผู้เป็นพระอัครมเหสีและพระมาตุจฉาของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้มีศรัทธาปสาทะที่จะออกบวชเป็นภิกษุณี จึงเสด็จพร้อมด้วยเหล่าศากยกุมารีหลายพระองค์ ได้ไปเข้าเฝ้าสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า เพื่อทูลขอออกบวช แต่พระพุทธรองค์ทรงห้ามเสีย แม้พระนางเจ้าจะได้กราบทูลขอถึง ๓ ครั้ง แต่พระพุทธรองค์ก็ไม่ทรงประทานพระพุทธานุญาต ทำให้พระนางเสียพระทัยมาก จึงทรงร้องไห้อยู่หน้าประตูปามหาวัน เมื่อพระอานนท์ทราบเข้า จึงมีมหากรุณาจิตคิดจะช่วยเหลือพระนางให้สำเร็จดังประสงค์ จึงได้ไปกราบทูลขอและทูลถามว่า “สตรีสามารถบรรลุนิพพานในพระพุทธศาสนาได้มั๊ย” พระพุทธรองค์ทรงตรัสตอบว่า “สตรีสามารถบรรลุนิพพานได้” พระอานนท์จึงทูลขอให้พระนางมหาปชาบดีได้บวช สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าประทานพระพุทธานุญาต โดยมีเงื่อนไขว่าสตรีนั้นจะต้องรับศีล ๘ ประการ ก่อน ถึงจะอุปสมบทได้ เสร็จแล้วสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงแสดงศีล ๘ ประการแก่พระอานนท์ และพระอานนท์ก็จำศีล ๘ ประการนั้นไปบอกแก่พระนางมหาปชาบดี ซึ่งพระนางก็ทรงยอมรับศีล ๘ ประการนั้น และได้อุปสมบทเป็นภิกษุณีรูปแรกของพระพุทธศาสนา^{๑๒}

๒.๑.๒ การสั่งสมบารมีของพระอานนท์

ในสมัยพระพุทธเจ้าปทุมุตตระพระองค์นั้น พระอานนทเถระนี้เกิดเป็นน้องชายต่างมารดาของพระพุทธเจ้าปทุมุตตระ ท่านได้ชื่อว่าสุมน^{๑๓} ทั้งท่านและพระศาสดามีพระราชบิดาพระองค์เดียวกันคือพระเจ้าันนทราช เมื่อสุมนราชกุมารเจริญพระชันษาแล้ว พระราชาทรงพระราชทานพระนครชื่อโกคะ อยู่ห่างจากกรุงหังสวดี ๒๐ โยชน์ เจ้าชายสุมนได้เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าและพระราชบิดาเป็นบางครั้ง ครั้นนั้นพระราชาทรงบำรุงพระพุทธเจ้าและพระภิกษุสงฆ์ประมาณหนึ่งแสนรูปโดยเคารพเพียงพระองค์เดียว ไม่ยอมให้คนอื่นบำรุงเลย ต่อมาเมืองชายแดนเกิดความไม่สงบ เกิดจลาจล พระราชกุมารทรงรับแล้ว เสด็จไประงับความไม่สงบนั้นได้ พระราชาทรงสดับข่าวดินนั้น ตรัสให้เจ้าชายสุมนเข้าเฝ้า ตรัสพระราชทานพร พระราชกุมารปรารถนาจะบำรุงพระพุทธเจ้าและภิกษุสงฆ์ เพื่อชีวิตจะไม่เป็นหมัน พระราชาไม่ทรงอนุญาตให้ขออย่างอื่นเถอะ แต่พระราชกุมารทรงแย้งว่า ธรรมดากษัตริย์ทั้งหลายมีพระดำรัสไม่เป็นสอง ขอพระองค์ประทานโอกาสที่ข้าพระองค์จะได้บำรุงพระศาสดา ข้าพระองค์ไม่ต้องการอย่างอื่น ว่าแล้วพระราชาก็ทรงยอม แต่ให้เสด็จไปนิมนต์พระศาสดาเอง หาก

^{๑๑} วิ.จ. (ไทย) ๗/๔๔๕/๓๘๖-๓๘๙.

^{๑๒} วิ.จ. (ไทย) ๗/๔๐๒-๔๐๔/๓๑๓-๓๒๑.

^{๑๓} พระครูใบฎีกาจำเนียร ปิริสุทโธ (ขวิวงศ์), “ศึกษาเปรียบเทียบการบรรลุนิพพานของพระราชนัดดาของพระอานนทเถระ”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖).

พระองค์อนุญาต ก็เป็นอันทรงประทานเถิด พระราชกุมารสุนนเสด็จไปยังพระวิหาร ทรงหวังว่าจักยังรู้น้ำพระหทัยของพระศาสดา ขณะนั้นพระพุทธรูปเจ้าเสด็จเข้าไปในพระคันธกุฏี เจ้าชายเสด็จเข้าไปหาภิกษุทั้งหลาย แล้วตรัสถามว่า ท่านผู้เจริญ โยมมาเพื่อจะเฝ้าพระศาสดา ขอท่านจงให้โยมพบพระศาสดาด้วย พวกภิกษุทูลบอกให้เข้าไปหาพระสุนนเถระผู้ทำหน้าที่อุปัฏฐากพระพุทธรูปเจ้า เจ้าชายเข้าเสด็จไปหาพระเถระแล้วตรัสบอกความประสงค์ของพระองค์ ลำดับนั้น พระเถระได้ดำเนินหายไปที่หน้าพระพักตร์เจ้าชาย เข้าเฝ้าพระพุทธรูปเจ้ากราบทูลเรื่องที่พระราชบุตรเสด็จมาเพื่อขอเข้าเฝ้าพระพุทธรูปรับสั่งให้ปูอาสนะด้านนอก พระสุนนเถระถือพุทธรูปแล้วด่ำลงภายในพระคันธกุฏี ผุดขึ้นภายนอกกระทำการปูลาดที่ประทับนั้น พระราชกุมารเห็นแล้วทรงดำริว่า ภิกษุนี้ยิ่งใหญ่จริง ๆ พระพุทธรูปเจ้าเสด็จมาประทับนั่งบนอาสนะที่ปูลาดไว้ เจ้าชายถวายบังคม ทรงทำปฏิสันถารทูลถามเรื่องพระสุนนเถระพระรูปนี้คงเป็นที่โปรดปรานในศาสนาของพระองค์ พระพุทธรูปเจ้าทรงยอมรับว่าเป็นที่โปรดปรานจริง แล้วทูลถามว่าภิกษุรูปนี้ทำกรรมอันใด ทราบว่า ท่านได้ทำบุญต่างๆ เช่น ทาน เป็นต้น

เจ้าชายปรารภเป็นเหมือนพระเถระนี้ในศาสนาของพระพุทธรูปเจ้าในอนาคต จากนั้นได้ทราบทูลนิมิตพระศาสดาพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์รับภัตตาหาร ณ ค่ายพักทหารตลอด ๗ วัน ในวันที่ ๗ เจ้าชายกราบทูลนิมิตเพื่อปรนนิบัติพระพุทธรูปเจ้าตลอด ๓ เดือน และขอพระองค์จงรับนิมิตอยู่จำพรรษาเพื่อห่มฉันทตลอด ๓ เดือน พระพุทธรูปเจ้าทรงรับนิมิตแล้ว เจ้าชายทรงให้สร้างวิหารต่าง ๆ ที่เหมาะสมกับพระพุทธรูปเจ้า และภิกษุสงฆ์ไว้ทุก ๑ โยชน์ เมื่อใกล้วันปวารณา เจ้าชายถวายมหาทานตลอด ๗ วัน ในวันที่ ๗ ทรงวางไตรจีวรไว้แทบพระบาทของพระพุทธรูปเจ้าและภิกษุสงฆ์ ทรงนมัสการแล้วกราบทูลขอความปรารภ เพื่อความเป็นอุปัฏฐาก ผู้เป็นที่โปรดปรานของพระพุทธรูปเจ้าพระองค์ใดพระองค์หนึ่งในอนาคตเหมือนพระสุนนเถระนี้ พระพุทธรูปเจ้าทรงเห็นว่าไม่มีอันตรายจึงทรงพยากรณ์แล้ว^{๑๔} เสด็จไป

ในกาลพระพุทธรูปเจ้าพระนามว่า “กัสสปะ” พระอานนท์ ได้ถวายผ้าสำหรับรองบาตรแก่พระเถระผู้เที่ยวบิณฑบาต ถวายทานตลอด ๑๐๐,๐๐ ปี ทำการบูชาแล้วบังเกิดในสวรรค์ จุตจากอัฐภาพนั้น ท่านมาเป็นพระเจ้ากรุงพาราณสี ได้เห็นพระปัจเจกพุทธรูปเจ้า ๘ องค์ ซึ่งเสด็จมาจากอากาศจากภูเขาคันธมาถ์ จึงนิมิตให้มาฉันท ทรงโปรดให้สร้างบรรณศาลา ๘ หลัง ถวายไว้ในอุทยานของพระองค์ โปรดให้ตระเตรียมตั้งที่ทำได้ด้วยรัตนทุกอย่าง เตียงที่ทำด้วยแก้วมณีและเชิงรองทำด้วยแก้วมณีอย่างละแปดๆ ปรนนิบัติดูแลอุปัฏฐากอยู่ ๑๐,๐๐๐ ปี ท่านถวายทานอยู่ถึง ๑๐๐,๐๐๐ กัป แล้วบังเกิดในสวรรค์ชั้นดุสิต^{๑๕} ณ ที่เดียวกับพระโพธิสัตว์ คือสันดุสิตเทพบุตร และต่อมาคือพระพุทธรูปเจ้าโคตมะ

พระอานนทเถระผู้เป็นอริยสาวกในบัดนี้ ในอัฐภาพหนึ่ง ท่านเกิด ในตระกูลช่างทองทำปรทการกรรม คือการล่องเงินภรรยาผู้อื่น ตายแล้วหม้อยู่ในนรก พ้นจากนรกแล้วยังมีเศษบาปที่เหลือ แม้ได้เกิดเป็นมนุษย์ก็ต้องเป็นหญิงบำเรอชาย ๑๔ อัฐภาพ และเป็นหมันอีก ๗ อัฐภาพ^{๑๖} นอกจากนี้ในอรรถกถาชาดกทั้งหลายยังเล่าอดีตชาติของท่านไว้อีกมากมาย มีทั้งสมัยที่เกิดเป็นเทวดาเป็นพราหมณ์ เป็นพระราช เป็นพระราชกุมาร เป็นสามัญชน และเป็นสัตว์เดรัจฉาน เช่นนกแขกเต้าในมโหสถชาดก เป็นต้น

^{๑๔} พุ.อป. (ไทย) ๓๒/๖๔๔-๖๖๓/๙๘-๑๐๐.

^{๑๕} อง.เอกก.อ. (ไทย) ๑/๒๑๙-๒๒๓/๓๐๗.

^{๑๖} พุ.ขุ.อ. (ไทย) ๔๐/๔๔๗.

พระอานนท์ เมื่อจะประกาศประวัติอดีตชาติกล่าวว่า

พระมหามุนีพระนามว่า ปทุมุตตระเสด็จออกจากประตูอารามแล้ว ทรงบันดาลฝนคือ อมตรธรรมให้ตก ให้มหาชนสงบเย็นแล้ว พระชัณาสพ ๑๐๐,๐๐๐ รูปเหล่านั้น ผู้เป็นนักปราชญ์ สำเร็จอภิญญา ๖^{๑๗} มีฤทธิ์มากแวดล้อมพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ประดุจเงาติดตามพระองค์ ข้าพเจ้าได้นั่งกั้นเศวตฉัตรอันประเสริฐเลิศอยู่บนคอช้าง เพราะได้เห็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้มีพระรูปงดงาม ข้าพเจ้าจึงเกิดความปีติยินดี ข้าพเจ้าจึงลงจากคอช้างแล้วเข้าเฝ้า พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้่องอาจกว่านรชน ข้าพเจ้าได้กั้นฉัตรแก้วของข้าพเจ้าถวายพระพุทธรูปผู้ประเสริฐที่สุด พระผู้มีพระภาคพระนามว่าปทุมุตตระ ผู้ทรงแสวงหาคุณยิ่งใหญ่ ทรงทราบความดำริของข้าพเจ้า จึงทรงพักการแสดงธรรมกถาไว้แล้วได้ตรัสพระคาถาเหล่านี้ว่า เราจักพยากรณ์ราชกุมารผู้ที่ได้กั้นฉัตรอันประดับด้วยเครื่องอลังการทองนั้น ท่านทั้งหลายจงฟังเรากล่าวเถิด ราชกุมารนี้จัดจากมนุษย์โลกนี้แล้วจักไปครองสวรรค์ชั้นดุสิต มีเหล่านางเทพอัปสรห้อมล้อมเสวยสมบัติ จักครองเทวสมบัติ ๓๔ ชาติ จักเป็นพระเจ้าแผ่นดินครองแผ่นดิน ๑๐๘ ชาติ จักเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๕๘ ชาติ จักครองความเป็นพระเจ้าประเทศราชอันไพบลุย์ในแผ่นดิน ในกัปที่ ๑๐๐,๐๐๐ (นับจากกัปนี้ไป) พระศาสดาพระนามว่าโคดม ตามพระโคตร ทรงสมภพในราชสกุลโอกกากราช จักอุบัติในโลก ราชกุมารนี้จักเป็นพระญาติของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้เป็นองค์แห่งศากยตระกูล มีนามว่า อานนท์ เป็นอุปัฏฐากของพระพุทธรูปผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ มีความเพียร มีปัญญารักษาตน เกลี้ยวงลาดในพาหุสัจจะ ประพฤติถ่อมตน ไม่แข่งกระด้าง เป็นผู้ทรงไว้ซึ่งปาฐะทั้งปวง พระอานนท์นั้นมีจิตเด็ดเดี่ยวบำเพ็ญเพียร เป็นผู้สงบระงับ ไม่มีอุประกำหนัดรู้อาสวะทั้งปวงเป็นผู้ไม่มีอาสวะแล้วนิพพาน ช้างกฤษณเกิดในป่า เป็นช้างตระกูลมาตังคะ เสื่อมกำลังเมื่ออายุ ๖๐ ปี ตกมัน ๓ แห่ง มีางอนงาม ควรเป็นราชพาหนะ ฉันทไธมย์บัณฑิตหลายแสนรูปก็ฉันทนั้น มีฤทธิ์มากทั้งหมดเป็นพระอรหันต์ผู้ประเสริฐของพระพุทธรูปผู้ประเสริฐ ท่านเหล่านั้นไม่เป็นเช่นนั้น ในการตัดสินใจ ข้าพเจ้าเป็นผู้มีจิตเลื่อมใสมีใจยินดีมอบน้อมทั้งในปฐมยาม มัชฌิมยาม และปัจฉิมยาม เป็นอุปัฏฐากพระพุทธรูปผู้ประเสริฐที่สุด ข้าพเจ้ามีความเพียร มีปัญญารักษาตน มีสติสัมปชัญญะ บรรลุโสดาปัตติผล เกลี้ยวงลาดในเสขภูมิ ในกัปที่ ๑๐๐,๐๐๐ นับจากกัปนี้ไป ข้าพเจ้าได้สร้างกรรมใดไว้ ข้าพเจ้าได้บรรลุถึงภูมิแห่งกรรมนั้นแล้วศรัทธาที่ตั้งมั่นแล้วมีผลมาก การที่ข้าพเจ้าได้มาในสำนักของพระพุทธรูปผู้ประเสริฐที่สุดเป็นการมาดีแล้วโดยแท้ วิชชา ๓ ข้าพเจ้าได้บรรลุแล้วโดยลำดับ คำสั่งสอนของพระพุทธรูป ข้าพเจ้าก็ได้ทำสำเร็จแล้ว คุณวิเศษเหล่านี้ คือ ปฏิสัมภิกา ๔ วิโมกข์ ๘ และอภิญญา ๖ ข้าพเจ้าได้ทำให้แจ้งแล้ว คำสั่งสอนของพระพุทธรูป ข้าพเจ้าก็ได้ทำสำเร็จแล้ว^{๑๘} ดังนี้แล

ดังนั้น พระอานนท์เถระได้สั่งสมบารมีอย่างยิ่ง หลังจากได้ตั้งความปรารถนา ได้เกิดร่วมชาติกับพระโพธิสัตว์อย่างมากมาย ระหว่างการเวียนอยู่ในวัฏสงสารก็ได้สร้างทั้งกรรมที่เป็นทั้งกุศลและอกุศล แต่ความเป็นกุศลมีมากจนทำให้ในชาติสุดท้าย เป็นผู้ที่มีปัญญามาก มีความเพียร มีความ

^{๑๗} คณาจารย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, **ธรรมะภาคปฏิบัติ ๓ (Buddhist Meditation III)**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕), หน้า ๑๒๗.

^{๑๘} ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๖๔๔-๖๖๓/๙๘-๑๐๐.

รับผิดชอบสูง เป็นที่ชื่นชอบของหมู่ชน จึงเป็นกำลังสำคัญในการเผยแผ่พระศาสนาของพระศาสดา จนทำให้ได้รับยกย่องจากพระพุทธเจ้าว่าเป็นผู้เลิศกว่าสาวกทั้งหลายถึง ๕ ประการคือ เป็นพหูสูตร เป็นผู้มั่งคั่ง เป็นผู้มั่งคั่ง เป็นผู้มั่งคั่ง และเป็นผู้มั่งคั่ง

๒.๒ ประวัติและการสั่งสมบารมีของพระกาฬทายี

๒.๒.๑ ประวัติของพระกาฬทายี

พระกาฬทายี เกิดในวรรณะกษัตริย์ เป็นบุตรอำมาตย์ของพระเจ้าสุทโธทนะ กรุงกบิลพัสดุ์ ครั้นแรกเกิดเมื่อถึงวันตั้งชื่อพวกญาติพากันตั้งชื่อว่า “อุทายี” เพราะเกิดในวันที่ชาวพระนครทั้งสี่นมี จิตรื่นเริงเบิกบาน เพราะเกิดวันเดียวกับเจ้าชายสิทธัตถะ พวกญาติจึงจัดให้อุทายีนอนบนเทริด (เทริด คือ เครื่องรองรับ)^{๑๙} ที่ทำด้วยผ้าเนื้อดีชนิดหนึ่ง แล้วนำไปเพื่อรับใช้พระโพธิสัตว์ แต่เพราะท่านมีผิวดำ คนทั่วไปจึงเรียกว่า “กาฬทายี”^{๒๐} ในวัยเด็กเมื่อเล่นตามประสาเด็กก็จะเล่นกับเจ้าชายสิทธัตถะ เมื่อ เจริญวัยได้ถวายตัวเป็นมหาดเล็กในพระมหาบุรุษเจ้า เป็นผู้สนทนสนมและคุ้นเคยกับพระมหาบุรุษมาก ต่อมาได้รับตำแหน่งเป็นมหาอำมาตย์ต่อจากบิดา

พระกาฬทายี เป็นสหชาติ คือ เกิดพร้อมกันกับพระมหาบุรุษ ครั้นเมื่อพระมหาบุรุษ เสด็จ ออกทรงผนวช ได้ตรัสรู้พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณแล้ว เสด็จเทศนาสั่งสอนแก่เวไนยสรรพสัตว์ ทรง ประกาศพระศาสนาอยู่ในกรุงราชคฤห์เป็นพรรษาที่ ๒ พระเจ้าสุทโธทนะผู้เป็นพระพุทธรูปบิดา ทรง ทราบข่าวการได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า มีพระราชประสงค์ ใคร่จะทอดพระเนตรพระพุทธรูป จึงมี พระราชโองการ ดำรัสใช้อำมาตย์คนหนึ่งพร้อมกับบริวารหนึ่ง ให้ไปทูลเชิญเสด็จ สมเด็จพระบรม ศาสดากลับเมืองกบิลพัสดุ์ รวมเก้าครั้ง เก้าคณะ (เก้าพัน) แต่เมื่ออำมาตย์และบริวารเหล่านั้นได้ฟัง พระธรรมเทศนาแล้ว ก็บรรลुเป็นพระอรหันต์กันหมด และได้ขออุปสมบทเป็นพระภิกษุไม่ได้ทูลเชิญ พระพุทธรูปเจ้ากลับ และได้ส่งข่าวต่อพระเจ้าสุทโธทนะ ครั้นครั้งที่สิบพระองค์จึงตรัสสั่งให้กาฬทายี อำมาตย์ ซึ่งเป็นคนคุ้นเคย และเป็นคนที่โปรดปรานของพระบรมศาสดา ให้ไปทูลเชิญเสด็จ ครั้นได้รับ พระบรมราชานุญาตแล้ว พาบริวารหนึ่ง ไปเฝ้าพระบรมศาสดา ซึ่งขณะนั้นเป็นช่วงที่พระพุทธรูป ทรงแสดงธรรมเทศนาอยู่ท่ามกลางพุทธบริษัทที่วัดเวฬุวันพоди ท่านกาฬทายีอำมาตย์และบริวารหนึ่ง พัน ได้ฟังพระธรรมเทศนาบรรลุพระอรหันต์ผล จึงทูลขออุปสมบทในพระธรรมวินัย พระองค์ทรง อนุญาตให้เป็นภิกษุด้วยวิธีเอหิภิกขุอุปสัมปทา (พระพุทธรูปเจ้าบวชให้)

พระกาฬทายีพร้อมบริวาร ได้อุปสมบทแล้ว เมื่อถึงฤดูหนาว ท่านเห็นเป็นช่วงสมควรที่จะ ทูลอาราธนาสมเด็จพระบรมศาสดา จึงกราบทูลพรรณนาหนทาง ที่จะเชิญสมเด็จพระบรมศาสดา พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์เป็นพุทธบริวาร สองหมื่นรูป เสด็จไปกรุงกบิลพัสดุ์ว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ บัดนี้ หมู่ไม้มีดอกและใบสีแดงดังถ่านเพลิง ผลัดใบเกาทัณฑ์ ผลิดอกออกผล หมู่ไม้เหล่านั้น สว่างไสวดังเปลวเพลิง ข้าแต่พระมหาวิระ ผู้มีส่วนแห่งอรรถรสเป็นต้น เวลานี้ เป็นเวลาสมควรอนุเคราะห์หมู่พระญาติ หมู่ไม้มีดอกบานสะพรั่ง น่ารื่นรมย์ใจ สดกลิ่นหอมฟุ้ง

^{๑๙} อภ.เอกก.อ. (ไทย) ๑/๒๒๕/๓๑๕.

^{๒๐} ชุ.เถร.อ. (ไทย) ๒/๓๗๐/๒๓๗.

ตกลงไปทั่วทุกทิศ ผลัดใบเก่าทิ้ง ผลิดอกออกผล ข้าแต่พระองค์ผู้แก่ล้าแล้ว ถึงเวลาที่พระองค์จะเสด็จหลักไปจากที่นี่ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ก็ฤดูนี้ไม่หนาวนัก ไม่ร้อนนัก เป็นฤดูที่สบาย เหมาะแก่การเดินทาง พระประยูรญาติทั้งฝ่ายศากยวงศ์และโกลิยวงศ์จะได้เฝ้าพระองค์ ผู้ผินพระพักตร์ไปทางทิศตะวันออกซึ่งกำลังเสด็จข้ามแม่น้ำโรहिณี ขาวนาโณนาก็ด้วยหวังผล หว่านพืชด้วยหวังผล พวกพ่อค้าที่เที่ยวหาทรัพย์ เดินเรือไปสู่สมุทร ก็ด้วยหวังผล ข้าพระองค์อยู่ในที่นี้ด้วยหวังอันใด ขอความหวังอันนั้นของข้าพระองค์จงสำเร็จเถิด ขาวนาหว่านพืชตามฤดูกาล ฝนก็ตกต้องตามฤดูกาล ขาวนาไถนาตามฤดูกาล รัฐจึงจะได้ข้าวเปลือกเป็นประจำ พวกผู้ขอเที่ยวขบ่่อย ๆ พวกทนายบดก็ให้บ่่อย ๆ ครั้นทนายบดให้บ่่อย ๆ แล้วก็ไปสู่สวรรค์บ่่อย ๆ นักปราชญ์มีปัญญากว้างขวาง เกิดในสกุลใด ย่อมทำสกุลนั้นให้บริสุทธิ์สะอาดอย่างเดียว ถึง ๗ ชั่วโมง ข้าพระองค์เข้าใจว่า พระองค์เป็นเทพเหนือกว่าเทพ ย่อมทรงสามารถทำผู้อื่นให้บริสุทธิ์ได้ เพราะพระองค์ทรงอุบัติโดยอริยชาติ ได้สั่งนามว่า มุนิ พระราชบิดาของพระองค์พระนามว่า สุทโธนะผู้แสวงคุณอันยิ่งใหญ่ ส่วนพระมเหสีพระนามว่า มหามายา เป็นพุทธมารดา ซึ่งถนอมพระครรภ์พระโพธิสัตว์มาแล้ว เสด็จสวรรคตไปบังเกิดอยู่ในโลกสวรรค์ (ชั้นดุสิต) พระนางมายาเทวีโคตมามีพระองค์นั้นสวรรคต จุตจากโลกนี้ เพียบพร้อมด้วยกามคุณทิพย์ มีหมู่นางฟ้าห้อมล้อม ทรงบังเกิดอยู่ด้วยกามคุณ ^{๒๑}

พระศาสดาทรงรับอาราธนาเสด็จกลับกรุงกบิลพัสดุ์ ทรงมีภิกษุ ๒๐,๐๐๐ รูปเป็นบริวาร การเสด็จดำเนินไปเรื่อย ๆ ไม่รีบร้อน หนทาง ๖๐ โยชน์ เดินทางวันละโยชน์ เมื่อพระกาฬทายีเถระทราบข่าว พระบรมศาสดา เสด็จออกจาริกแล้วคิดว่าควรให้สัญญาแก่พระเจ้าสุทโธทนะให้ทรงทราบ พระเถระจึงเข้าไปยังกรุงกบิลพัสดุ์ด้วยฤทธิ์ยืนท่ามกลางอากาศคือเหาะขึ้นสู่เวหาสไปปรากฏที่พระราชนิเวศน์ข้างหน้าพระราชพา พระเจ้าสุทโธทนะมหาราชทอดพระเนตรเห็นพระเถระทรงไม่เคยเห็นมาก่อน จึงตรัสถามว่า “ท่านเป็นใคร” เมื่อจะแสดงว่า “ถ้าพระองค์จำอาตมภาพผู้เป็นบุตรอำมาตย์ที่พระองค์ส่งไปเฝ้าพระทศพลไม่ได้ ขอพระองค์จงรู้อย่างนี้เถิด” ^{๒๒} แล้วภาษิตคาถาสุดท่ายว่า “อาตมภาพเป็นบุตรของพระพุทธเจ้าผู้ที่ไม่มีความอายได้ มีพระรัศมีแผ่ซ่านจากพระวรกาย ไม่มีผู้ที่จะเปรียบปาน คงที่ มหาบพิตร พระองค์เป็นบิดาของพระพุทธเจ้าผู้เป็นบิดาของอาตมา ทั้งเป็นพระเจ้าปู่ของอาตมาโดยธรรม” ^{๒๓} พระราชาก็ทรงมีพระทัยยินดี นิมนต์ให้นั่งบนแท่นที่มีค่ามาก ทรงบรรจบาตรให้เต็มด้วยโภชนะที่มีรสเลิศต่าง ๆ ที่เขาจัดแจงไว้สำหรับพระองค์แล้วถวาย พระเถระลุกขึ้นแสดงกิริยาว่าจะไป พระราชาตรัสว่า “นิมนต์นั่งฉันเถิดลูก” พระเถระถวายพระพรว่า “ถวายพระพรมหาบพิตร อาตมภาพ จักไปฉันที่สำนักพระศาสดา” พระราชาตรัสถามว่า “ลูกเอ๋ย ก็พระศาสดาประทับอยู่ที่ไหน” พระเถระถวายพระพรว่า “ถวายพระพรมหาบพิตร พระศาสดาทรงมีภิกษุ ๒๐,๐๐๐ รูปเป็นบริวาร เสด็จจาริกเพื่อเสด็จมาเยี่ยมพระองค์” พระราชาตรัสว่า “ลูกฉันบิณฑบาตนี้แล้ว จงนำบิณฑบาตนอกจากนี้ไปถวายจนกว่าลูกของโยมจะมาถึงเมืองนี้” พระเถระฉันเสร็จแล้วรับภัตตาหารที่จะนำไปถวายพระทศพลกล่าวธรรมกถาให้พระราชานิเวศน์ทั้งสิ้นได้ศรัทธาโดยยังไม่เห็นพระทศพลเลย เมื่อทุกคนเห็นอยู่นั้นแล ก็โยนบาตรขึ้นไปในอากาศ แมตตนเองก็เหาะขึ้นสู่เวหาส ถือบิณฑบาตไปวางไว้ที่พระหัตถ์ของพระศาสดา พระศาสดา

^{๒๑} พุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๕๒๗/๔๓๒-๔๓๓.

^{๒๒} พุ.เถร.อ. (ไทย) ๒/๓๗๐/๒๔๗

^{๒๓} พุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๕๓๖/๔๓๓.

ทรงเสวยบิณฑบาตนั้น พระเถระนำภัตจากพระราชาชนิเวศน์มาถวายพระศาสดาผู้กำลังเสด็จดำเนินทาง ๖๐ โยชน์ ทุกระยะทางโยชน์หนึ่งเป็นอย่างยิ่ง ทุก ๆ วัน ครั้นต่อมาภายหลัง พระศาสดาทรงดำริว่า “อุทายีทำพระราชาชนิเวศน์ทั้งสี่ของมหाराชผู้เป็นพระบิดาของเราให้เลื่อมใส” จึงทรงยกย่องพระเถระไว้ในตำแหน่งเลิศกว่าภิกษุทั้งหลาย ผู้ยังสกุลให้เลื่อมใส^{๒๔}

๒.๒.๒ การสั่งสมบารมีพระกาฬุทายี

เมื่อพระพุทธเจ้าพระนามว่า ปทุมุตตระ ผู้เจริญที่สุดในโลก ผู้คงที่ เสด็จดำเนินทางไกล เทียวจาริกไปในครั้งนั้น กาฬุทายีได้ถือดอกปทุม ดอกอุบล และดอกมะลิซ้อน ที่บานสะพรั่ง และถือข้าว (สุก) ขึ้นตีมาถวายพระศาสดา พระมหาวีระเสวยข้าวสุกชั้นดี โภชนะอย่างดี อนึ่ง กาฬุทายีถวายดอกไม้เหล่านั้นแล้ว มอบถวายแก่พระชินเจ้า พระองค์ทรงตรัสว่า

ผู้ที่ได้ถวายดอกปทุมชั้นดีเยี่ยมที่น่าปรารถนา น่าใคร่ให้แก่เรา ชื่อว่าทำสิ่งที่ทำได้ยาก เราจักพยากรณ์ผู้ที่ได้ใช้ดอกไม้บูชาและได้ถวายข้าวสุกชั้นดีแก่เรา ท่านทั้งหลายจงฟังเรากล่าวเถิด ผู้นั้นจักครองเทวสมบัติ ๑๘ ขาติ ดอกอุบล ดอกปทุม และดอกมะลิซ้อน จะมีในเบื้องบนผู้นั้น ด้วยผลบุญของเขา ผู้คนจักสร้างหลังคาประกอบด้วยของหอมที่เป็นทิพย์กันไว้ในอากาศ ในเวลานั้น เขาจักเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๒๕ ขาติ จักเป็นพระเจ้าแผ่นดินครองแผ่นดิน ๕๐๐ ขาติ ในกัปที่ ๑๐๐,๐๐๐ (นับจากกัปนี้ไป) พระศาสดาพระนามว่าโคดม ตามพระโคตร ทรงสมภพในราชสกุลโอรกกากราช จักอุบัติขึ้นในโลก เขายินดียิ่งในกรรมของตนถูกกุศลมูลตักเตือนแล้วจักเกิดเป็นเผ่าพันธุ์แห่งพระญาติที่ก่อให้เกิดความพลัดพลินแก่พวกเจ้าศากยะและภายหลังเขาถูกกุศลมูลตักเตือนแล้วบวช กำหนดรู้อาสวะทั้งปวงจักเป็นผู้ไม่มีอาสวะแล้วนิพพาน พระโคดมผู้เป็นเผ่าพันธุ์ของโลกจักทรงตั้งเขา ผู้บรรลุปฏิสัมภิตา ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีอาสวะไว้ในเอตทัคคะ เขามีจิตเด็ดเดี่ยวเพื่อบำเพ็ญเพียรเป็นผู้สงบระงับ ไม่มีอุปธิ มีนามว่าอุทายี ตามโคตร จักเป็นสาวกของพระศาสดา^{๒๕}

พระกาฬุทายีเถระ เมื่อจะประกาศประวัติในอดีตชาติของตน จึงกล่าวว่า

พระชินเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ ผู้มีพระจักขุในธรรมทั้งปวง ทรงเป็นผู้นำ เสด็จอุบัติขึ้นแล้วในกัปที่ ๑๐๐,๐๐๐ นับจากกัปนี้ไป ผู้ประเสริฐกว่าผู้นำ (เจ้าลัทธิ) ทั้งหลาย ทรงรู้แจ้งสิ่งที่ เป็นคุณและสิ่งที่ เป็นโทษ เป็นผู้กตัญญูกตเวที ทรงประกอบเหล่าสัตว์ไว้ในท่า^{๒๖} ทรงเป็น สัพพัญญู ทรงมีอหยาตัยเอ็นดูเป็นที่สั่งสมแห่งอนันตคุณ ทรงพิจารณาด้วยพระญาณนั้นแล้ว จึง ทรงแสดงธรรมที่ประเสริฐ บางครั้งพระชินเจ้านั้น ผู้มีความเพียรมาก มีพระปัญญาบริสุทธิ์แสดง ธรรมที่ประกอบด้วยสัจจะทั้ง ๔ อันไพเราะแก่หมู่ชนเป็นอนันต์ สรรพสัตว์ประมาณ ๑๐๐,๐๐๐ ได้บรรลุธรรมเพราะได้สดับธรรมที่ประเสริฐ มีความงามในเบื้องต้น ท่ามกลาง และที่สุดนั้นครั้ง นั้น แผ่นดินก็สันสะเทือนและเมฆก็ค้ำารน เหล่าเทวดา พรหม มนุษย์ และอสูร ต่างก็แซ่ซ้อง สาธุการ โอ พระศาสดาทรงประกอบด้วยพระกรุณา โอ พระสัทธรรมเทศนา โอ พระชินเจ้าผู้

^{๒๔} อ.เอกก.อ. (ไทย) ๑/๒๒๕/๓๑๗-๓๑๘.

^{๒๕} ช.อ.ป. (ไทย) ๓๒/๔๘-๖๐/๑๕๖-๑๕๗.

^{๒๖} ช.อ.ป.อ. (ไทย) ๒/๑๖๖/๓๒๘.

ทรงช่วยหมู่วัตถุที่จมลงในสมุทรคือภพขึ้นมาได้ เมื่อหมู่วัตถุพร้อมทั้งมนุษย์ เทวดา และพรหมเกิดความสังเวชเช่นนี้แล้ว ครั้นนั้น ข้าพเจ้าเกิดในตระกูลอำมาตย์ในกรุงหงสวดี เป็นผู้นำมาซึ่งความเลื่อมใส น่าชม มีทรัพย์ และมีธัญญาหารเหลือล้น ข้าพเจ้าเข้าไปยังวิหารหังสาราม ไหว้พระตถาคตพระองค์นั้น ได้ฟังธรรมที่ไพเราะและทำสักการะแด่พระองค์ผู้คงที่ ข้าพเจ้าหมอบลงแทบพระยุคลบาทแล้ว ได้กราบทูลคำนี้ว่า ข้าแต่พระมุนี ภิกษุรูปใดในศาสนาของพระองค์ เป็นผู้เลืกกว่าภิกษุทั้งหลายฝ่ายทำตระกูลให้เลื่อมใส ข้าแต่พระมหาวิระ ข้าพระองค์พึงเป็นเหมือนภิกษุรูปนั้นในศาสนาของพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐที่สุดด้วยเถิด ครั้นนั้น พระศาสดาผู้ประกอบด้วยพระมหากรุณา เมื่อจะใช้น้ำอมฤตรดข้าพเจ้า ได้ตรัสกับข้าพเจ้าว่า ลูกขึ้นเถิดลูก เธอจักได้ตำแหน่งนี้สมความปรารถนา บุคคลทำสักการะในพระชินเจ้าแล้วจะพึงเป็นผู้ปราศจากผลได้อย่างไรเล่า ในกัปที่ ๑๐๐,๐๐๐ นับจากกัปนี้ พระศาสดาพระนามว่าโคตม ตามพระโคตร ทรงสมภพในราชสกุลโศกกากราช จักอุบัติขึ้นในโลก เขาจักมีนามว่ากาฬุทายี เป็นธรรมทายาท เป็นโอรสที่ธรรมเนรมิต เป็นสาวกของพระศาสดาพระองค์นั้น ครั้นนั้น ข้าพเจ้าได้ฟังพุทธพยากรณ์นั้นแล้วเป็นผู้เบิกบาน มีจิตประกอบด้วยเมตตาบำรุงพระชินเจ้าผู้ทรงเป็นผู้นำวิเศษ ด้วยปัจจัยทั้งหลายจนตลอดชีวิต ด้วยวิบากกรรมนั้นและด้วยเจตนาที่ตั้งไว้มัน ข้าพเจ้าละกายนมนุษย์แล้วจึงได้ไปเกิดในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์^{๒๗}

ดังนั้น การตั้งความปรารถนาและสั่งสมบารมีมาดีแล้วของพระกาฬุทายี จะเป็นปัจจัยสำคัญ ประกอบร่วมกับกุศล คุณงามความดีในปัจจุบัน ที่จะทำให้ปัจจุบันชาติได้บรรลุเป้าหมาย อีกทั้งยังเป็นผู้ที่ทำให้พระประยูรญาติของพระพุทธเจ้าเกิดความเลื่อมใสในศาสนาของพระศาสดาอีกด้วย

๒.๓ ประวัติและการสั่งสมบารมีของพระฉันทะ

๒.๓.๑ ประวัติของพระฉันทะ

พระฉันทะ เกิดเป็นบุตรมหาดเล็ก กับทาสีในพระราชวังของพระเจ้าสุทโธทนมหาราช แห่งกรุงกบิลพัสดุ์ เกิดวันเดียวกับเจ้าชายสิทธัตถะ เติบโตมาพร้อมกับเจ้าชายเป็นคนสนิท รวมทั้งเป็นอำมาตย์และสารถี มีหน้าที่ขับรถม้าทรงของเจ้าชายสิทธัตถะ

พระฉันทะ เป็น ๑ ในสหชาติทั้ง ๗ ของพระพุทธเจ้า คือ เกิดพร้อมวันเดียวกับเจ้าชายสิทธัตถะ เป็นผู้ใกล้ชิดสมัยที่ยังเป็นเจ้าชายสิทธัตถะอย่างมาก เมื่อเติบโตได้เป็นอำมาตย์และสารถี ขับรถม้าพาเจ้าชายสิทธัตถะไปนอกพระราชวัง ทำให้เจ้าชายสิทธัตถะพบกับเทวทูตทั้ง ๔ คือ คนแก่ คนเจ็บ คนตาย และสมณะ ที่เทวดานิรมิตขึ้น ซึ่งสิ่งเหล่านี้มีผลทำให้เจ้าชายสิทธัตถะที่ทรงเห็นแต่ความสุขเกิดความเบื่อหน่ายและต้องการหาทางพ้นทุกข์ ในคืนวันประสูติของพระราชกุมาร ซึ่งเป็นบุตรชายของเจ้าชายสิทธัตถะ ถือกานีเกิดขึ้น ทำให้พระองค์รู้สึกเหมือนมีบ่วงพันธนาการและต้องการหลุดพ้นจากวิภวภูมิจึงสงสาร พระโพธิสัตว์ทรงดำริว่า เราออกมาหาภินิษกรรมเสียในวันนี้ทีเดียว จึงเสด็จลุกขึ้นจากพระที่บรรทม เสด็จไปใกล้ประตูตรัสว่า ใครอยู่ที่นั่น นายฉันทะนอนเอาศีรษะหนุนธรณีประตูอยู่กราบทูลว่า ข้าแต่พระลูกเจ้า ข้าพระองค์ ฉันทะ ตรัสว่า วันนี้เรามีประสงค์จะออกมาหาภินิษกรรมจึงจัดหาม้าให้เราตัวหนึ่ง เขาทูลรับว่า ได้ พระเจ้าข้า แล้วถือเอาเครื่องม้าไปยังโรงม้า เมื่อดวงพระทิว

^{๒๗} ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๑๖๖-๑๘๐/๓๑๒-๓๑๔.

น้ำมันหอมยังลุกโพลงอยู่ เห็นพญาม้ากัณฐกะยืนอยู่บนภูมิลำเนาอันน่ารื่นรมย์ ภายใต้เพดานแผ่นดอกมะลิ คิดว่า วันนี้ เราควรจัดม้าตัวนี้แหละถวาย จึงได้จัดม้ากัณฐกะ ซึ่งเป็นม้าที่สมบูรณ์ด้วยลักษณะกำลังและความเร็ว^{๒๘}

พระโพธิสัตว์เสด็จอยู่ท่ามกลางหลังม้าตัวประเสริฐ ให้นายฉันทะจับหางม้า เสด็จถึงยังที่ใกล้ประตูใหญ่ตอนเที่ยงคืน ก็ในกาลนั้น พระราชาทรงให้กระทำบานประตูสองบาน แต่ละบานจะต้องใช้บุรุษหนึ่งพันคนเปิด ด้วยทรงพระดำริว่า เมื่อเป็นอย่างนี้ บุตรของเราจักไม่อาจเปิดประตูเมืองออกไปได้ ไม่ว่าเวลาไหน ๆ นายฉันทะคิดว่า ถ้าประตูไม่เปิด เราจักให้พระลูกเจ้าผู้เป็นนายของตนประทับนั่งบนคอเอาแขนขาโอบรอบท้องม้ากัณฐกะกระทำให้อยู่ในระหว่างรักแร้ โอดข้ามกำแพงสูง ๑๘ ศอกออกไป แต่เทวดาที่สิงสถิตอยู่ที่ซุ้มประตูเมืองเปิดประตูให้ออกไปได้ พระมหาบุรุษเสด็จพร้อมม้ากัณฐกะ มีนายฉันทะเป็นสหายตามเสด็จไปด้วย ล่วงเลยราชอาณาจักรทั้ง ๓ โดยราตรีเดียวเท่านั้น บรรลุถึงฝั่งแม่น้ำอินทรวัดิน^{๒๙} (๔๘๐ กิโลเมตร) จนกระทั่งเสด็จถึงแม่น้ำพระโพธิสัตว์ยืนอยู่ที่ริมฝั่งแม่น้ำตรัสถามนายฉันทะว่า แม่น้ำนี้ชื่ออะไร นายฉันทะทูลว่า ชื่ออินทรวัดิน พระเจ้าข้า พระโพธิสัตว์ทรงดำริว่า การบรรพชาของเราจักไม่ทรมาน จึงเอาสันพระบาทกระตุ้นให้สัญญาณม้า และม้าก็ได้กระโดดไปยืนอยู่ที่ฝั่งโน้นของแม่น้ำอันกว้าง ๘ อุสสะ (๕๐ เมตร) แล้วพระมหาบุรุษเสด็จลงจากหลังม้า ประทับยืนบนเนินทรายอันเป็นเสมือนแผ่นดิน และตรัสสั่งนายฉันทะว่า “ท่านจงนำเครื่องประดับเครื่องทรงพร้อมกับม้ากัณฐะนี้กลับไป ข้าพเจ้าจักบรรพชา” แล้วทรงเปลื้องเครื่องทรงออก ทรงส่งให้แก่ นายฉันทะ นายฉันทะทูลว่า “ข้าแต่สมมติเทพ แม้ข้าพระองค์ก็จักบวช” พระโพธิสัตว์ตรัสห้ามถึง ๓ ครั้งว่า “เธอยังบวชไม่ได้ เธอจะต้องไป” จึงทรงมอบอาภรณ์และม้าให้

ฝ่ายนายฉันทะรับเครื่องทรงจากพระมหาบุรุษแล้ว ก็จึงม้าพระที่นั่งเดินกลับมาตามทาง ม้ากัณฐกะหันหน้ากลับมาดูพระพักตร์พระมหาบุรุษ โดยเพ่งมองจนลับสายตา ม้ากัณฐกะเกิดความอาลัยรักในพระมหาบุรุษสุดจักหักห้ามใจได้ เมื่อมาเกิดความเสียใจจนถึงที่สุด ก็ได้สิ้นใจตายลงในระหว่างทางนั้น นายฉันทะเห็นม้ากัณฐกะตายแล้ว มีความสงสารม้ากัณฐกะเป็นอย่างยิ่ง และได้พรรณนาถึงคุณความดีต่าง ๆ ของมันนั้น แล้วได้เปลื้องเครื่องประดับม้าออก นำกลับมาเมืองกบิลพัสดุ์ครั้งแรก นายฉันทะได้มีความโศกเพียงอย่างเดียว แต่เพราะม้ากัณฐกะตายไปถูกความโศกครั้งที่สองบีบคั้น จึงได้ร้องไห้รำไรไปยังพระนคร เมื่อนายฉันทะกลับมาถึงพระนครแล้ว ชาวเมืองทั้งปวงพอทราบข่าวว่า นายฉันทะกลับมา จึงเข้าไปถามข่าวว่า พระลูกเจ้าเสด็จไป ณ แห่งหนตำบลไหน และพอพวกอำมาตย์ทราบข่าวว่านายฉันทะกลับมา จึงนำความขึ้นกราบบังคมทูลพระเจ้าสุทโธทนมหาราช มีพระบรมราชโองการให้นายฉันทะเข้าเฝ้า แล้วตรัสถามถึงพระราชโอรส นายฉันทะทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวายเครื่องทรงของพระมหาบุรุษกับเครื่องประดับม้า และกราบบังคมทูลเรื่องทั้งปวงให้ทรงสดับ จึงทำให้พระประยูรญาติทั้งหลาย มีพระราชบิดาพระราชมารดาเลี้ยงและพระนางพิมพาคลายความโศกเศร้าลง

^{๒๘} คณะกรรมการโครงการสารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน โดยพระราชประสงค์ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว, “สารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน โดยพระราชประสงค์ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เล่มที่ ๑๙”, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), ๒๕๕๖), หน้า ๑๒๑.

^{๒๙} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภาและสถาบันบันลือธรรม, ๒๕๕๓), หน้า ๑๒๖.

ในพรรษาที่ ๒ หลังจากที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้บำเพ็ญพระบารมีได้ระยะหนึ่ง ก็ได้กลับมาโปรดพระราชาบิดาและพระประยูรญาติตามคำอาราธนาของพระกาฬทายีซึ่งรับหน้าที่จากพระเจ้าสุทโธทนะที่กรุงกบิลพัสดุ์ ซึ่งทำให้พระประยูรญาติหลายพระองค์เกิดความเลื่อมใสขอบวชตาม ซึ่งนายฉันทะก็ขอบวชด้วยเป็นพระฉันทะ แต่ด้วยความที่พระฉันทะถือตนเองว่าเป็นผู้ที่ใกล้ชิดสนิทกับพระพุทธเจ้า ทำให้พระฉันทะยึดตนเหนือกว่าผู้อื่นจึงเกิดความลำพอง เย่อหยิ่ง มีทิฐิมานะ ทำให้พระฉันทะไม่บำเพ็ญธรรม วัน ๆ ก็ทำตัวเตร็ดเตร่เดินเข้าไปใกล้ เข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้าและทำตัวกร่างกับพระภิกษุรูปอื่น ๆ ไม่เว้นแม้กระทั่งพระอัครสาวกทั้ง ๒ คือพระโมคคัลลานะและพระสารีบุตร พระสารีบุตรเมื่อเห็นพฤติกรรมของพระฉันทะ ก็ได้กล่าวตักเตือน แต่พระฉันทะไม่ฟังและได้โต้เถียงกลับอย่างไม่ยำเกรงพร้อมยกตนเองว่าเป็นผู้ที่ทำให้พระพุทธเจ้าออกผนวช ทำให้พระสารีบุตรเจ็บ แต่ที่เจ็บไม่ใช่เพราะกลัวพระฉันทะ แต่เป็นเพราะเห็นว่าพระฉันทะเป็นผู้ที่เตือนยาก หลังจากนั้นพระฉันทะก็ยังทำพฤติกรรมเช่นเดิมจนทำให้พระโมคคัลลานะตักเตือน แต่พระฉันทะก็ไม่ฟังและโต้เถียงอีกตามเคย จนกระทั่งพระโมคคัลลานะเอยปากตักเตือนเป็นครั้งที่ ๒ อย่างกัลยาณมิตรที่มีความหวังดีว่า ไม่ควรใช้ชีวิตด้วยความประมาท แต่พระฉันทะสวนกลับว่า “ท่านเป็นใครถึงได้มาเตือนข้าพเจ้า และบอกว่าข้าพเจ้าเป็นผู้ที่พาพระพุทธองค์ออกผนวชนะ ไม่ใช่ท่าน เพราะฉะนั้นท่านไม่ต้องมาเตือนข้าพเจ้า” ซึ่งนั่นทำให้พระอานนได้ฟังคำที่พระฉันทะได้ปากคำกับพระโมคคัลลานะและพระสารีบุตรทั้งหมดไม่อาจนิ่งเฉยได้ จึงไปกราบทูลต่อพระพุทธเจ้า เรื่องที่พระฉันทะเป็นพระที่ดื้อดึงสอนยาก พระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะเตือนด้วยความหวังดีก็ไม่ฟัง เมื่อพระพุทธเจ้าได้ฟังเรื่องราวจากพระอานนก็ได้เรียกพระฉันทะมาตักเตือนอบรม ตรัสสอนอย่างนั้นถึง ๓ ครั้งแล้ว ตรัสเตือนว่า “ฉันทะ ชื่อว่าอัครสาวกทั้งสองเป็นกัลยาณมิตร เป็นบุรุษชั้นสูงของเธอ เธอจงเสพ จงคบกัลยาณมิตรเห็นปานนี้” แล้วทรงสืบทอดสนธิแสดงธรรม จึงตรัสพระคาถานี้ว่า “บุคคลไม่ควรคบปาปมิตร (มิตรชั่ว) ไม่ควรคบบุรุษต่ำช้า ควรคบกัลยาณมิตร (มิตรดี) ควรคบแต่อุดมบุรุษ (บุรุษชั้นสูงสุด)”^{๓๐} การคบกัลยาณมิตรที่ดีเป็นบุญสูง เมื่อกัลยาณมิตรเป็นมิตรที่คอยตักเตือนก็เป็นเรื่องที่ดี ควรคบหาด้วย ส่วนมิตรที่ไม่ดีก็ควรถอยห่าง” ซึ่งพระฉันทะก็ก้มหน้ารับฟัง แต่พอกลับหลังพระพุทธเจ้าก็ทำตัวกร่างและไม่สนใจคำตักเตือนของภิกษุรูปอื่นเช่นเดิม เพราะพระฉันทะเชื่อฟังพระพุทธเจ้าแค่พระองค์เดียว ซึ่งพระพุทธเจ้าได้เรียกพระฉันทะมาตักเตือนถึง ๓ ครั้ง ก็เลิกเตือนเพราะอาจารย์ที่นี้จะเตือนลูกศิษย์ไม่เกิน ๓ ครั้ง หากเกิน ๓ ครั้งถือว่าเลิกเตือน เพราะนั่นหมายความว่า เป็นผู้ที่ยกย่องด้วยกิเลส

ความดื้อดึงและว่ายากตักเตือนยากของพระฉันทะจนทำให้พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติสิกขาบทว่าด้วยภิกษุเป็นคณวैयाก^{๓๑} ท่านพระฉันทะ ประพฤติไม่สมควร ภิกษุทั้งหลายว่ากล่าวตักเตือนว่า “ท่านอย่าได้กระทำอย่างนี้ การกระทำอย่างนั้นไม่สมควร” พระฉันทะกลับกล่าวว่า “พวกท่านสำคัญว่าผมเป็นผู้ที่พวกท่านควรว่า กล่าวตักเตือนหรือ ผมต่างหากสมควรว่ากล่าวตักเตือนพวกท่าน พระพุทธเจ้าเป็นของผม พระธรรมเป็นของผม พระธรรมอันพระลูกเจ้าของผมเป็นผู้ตรัสรู้แล้ว พวกท่านต่างชื่อ ต่างโคตร ต่างชาติ ต่างตระกูล มาบวชรวมกัน ดุลลพายุพัดหล้า ไม้และใบไม้แห้งมารวมกัน หรือดุมแม่น้ำไหลจากภูเขาพัดจอกแห่นมารวมกันไว้ พวกท่านสำคัญว่าผมเป็นผู้ที่พวกท่านควรว่ากล่าวตักเตือนหรือ ผมต่างหากสมควรว่ากล่าวตักเตือนพวกท่าน” บรรดาภิกษุผู้มักน้อยสันโดษ

^{๓๐} ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๗๘/๔๑.

^{๓๑} วิ.มท. (ไทย) ๑/๔๒๕/๔๕๕.

มีความละอาย มีความระมัดระวัง ใฝ่การ ศึกษาพากันตำหนิ ประณาม โพนทะนาว่า “ไฉนท่านพระฉันทะเมื่อภิกษุทั้งหลายว่ากล่าวตักเตือนโดยชอบธรรมจึงทำตัวให้เป็นคนที่ว่ากล่าวตักเตือนไม่ได้เล่า” ครั้นภิกษุทั้งหลายตำหนิท่านพระฉันทะแล้วจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระองค์ทรงประชุมสงฆ์แล้วสอบถามพระฉันทะ พระฉันทะก็รับว่า จริง พระองค์ทรงบัญญัติสิกขาบทว่า “ภิกษุเป็นควายาก อันภิกษุทั้งหลายว่ากล่าว ตักเตือนโดยชอบธรรม กลับทำตัวให้เป็นคนที่ว่ากล่าวตักเตือนไม่ได้ โดยกล่าวว่า ‘พวกท่านอย่าว่ากล่าวอะไรผม ไม่ว่าดีหรือเลว ถึงผมก็จะไม่ว่ากล่าวอะไรพวกท่าน ไม่ว่าดีหรือเลวเหมือนกัน พวกท่านคงเว้นว่ากล่าวผมเถิด’ ภิกษุนั้นอันภิกษุทั้งหลายพึงว่ากล่าวตักเตือนอย่างนี้ว่า

ท่านอย่าทำตัวให้ เป็นคนที่ว่ากล่าวตักเตือนไม่ได้ จงทำตัวให้เป็นคนที่เขาว่ากล่าวตักเตือนได้ แม้ท่านก็จงว่ากล่าวตักเตือนภิกษุทั้งหลายโดยชอบธรรม แม้ภิกษุทั้งหลายก็จะว่ากล่าวตักเตือนท่านโดยชอบธรรม เพราะว่าบริษัทของพระผู้มีพระภาคเจริญแล้วด้วยอาการอย่างนี้ คือด้วยการว่ากล่าวตักเตือนกันและกัน ด้วยการช่วยเหลือกันและกันให้ออกจากอาบัติ^{๓๒}

ภิกษุนั้นอันภิกษุทั้งหลายว่ากล่าวตักเตือนอยู่อย่างนี้ ก็ยังยกย่องอยู่อย่างนั้น ภิกษุนั้นอันภิกษุทั้งหลายพึงสวดสมณาสัจจนครบ ๓ ครั้งเพื่อให้สละเรื่องนั้น ถ้าเธอกำลังถูกสวดสมณาสัจจนกว่าจะครบ ๓ ครั้ง สละเรื่องนั้นได้ นั่นเป็นการดี ถ้าเธอไม่สละ เป็นสังฆาติเสส^{๓๓}

พระฉันทะยังเป็นเหตุของสิกขาบท ว่าด้วยการสร้างวิหาร ในสมัยนั้น มีเศรษฐีผู้อุปัฏฐากท่านพระฉันทะ มีความประสงค์จะสร้างวิหารถวายพระฉันทะ จึงเรียนพระฉันทะตรวจดูสถานที่สร้างวิหาร ท่านพระฉันทะให้แผ้วถางสถานที่สร้างวิหาร ใช้คนตัดต้นไม้รุกขเจดีย์ต้นหนึ่งที่ชาว บ้านชาวนิคมน ชาวเมือง ชาวชนบท ชาวแคว้นแคว้นคารพุกา พวกชาว บ้านจึงตำหนิ ประณาม โพนทะนาว่า “ไฉนพระสมณะเชื้อสายศากยบุตรจึงใช้คนตัดต้นไม้รุกขเจดีย์ที่ชาวบ้าน ชาวนิคมน ชาวเมือง ชาวชนบท ชาวแคว้นแคว้นคารพุกาเล่า พระสมณะเชื้อสายศากยบุตร เปียดเบียนต้นไม้ซึ่งมีอินทรีย์เดียว” ภิกษุทั้งหลายได้ยินชาวบ้านตำหนิเหล่านั้น บรรดาภิกษุผู้มักน้อย ฯลฯ พากันตำหนิและนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระองค์ทรงประชุมสงฆ์ ทรงสอบถามท่านพระฉันทะ พระฉันทะก็รับว่าจริง พระองค์ทรงตำหนิว่า “โมฆบุรุษ (บุรุษเปล่า คนไม่มีประโยชน์ คนโง่เขลา) ไฉนเธอจึงใช้คนตัดต้นไม้รุกขเจดีย์ที่ชาวบ้าน ชาวนิคมน ชาวเมือง ชาวชนบท ชาวแคว้นแคว้น คารพุกาเล่า โมฆบุรุษ เพราะพวกชาวบ้านมีความสำคัญว่า ‘ต้นไม้มีชีวะ’ โมฆบุรุษ การกระทำอย่างนี้มีได้ทำคนที่ยังไม่เลื่อมใสให้เลื่อมใส ฯลฯ” พรพุทธเจ้าทรงบัญญัติสิกขาบท ภิกษุจะสร้างวิหารใหญ่ ที่มีเจ้าของสร้างถวาย สร้างเป็นของส่วนตัว ต้องพาภิกษุทั้งหลายไปแสดงพื้นที่ให้ ภิกษุเหล่านั้นพึงแสดงพื้นที่ให้เป็นพื้นที่ไม่มีอันตราย เป็นพื้นที่มีบริเวณโดยรอบ ถ้าภิกษุให้สร้างวิหารใหญ่เป็นพื้นที่มีอันตราย เป็นพื้นที่ไม่มีบริเวณโดยรอบหรือ ไม่พาภิกษุทั้งหลายไปแสดงพื้นที่ให้ เป็นสังฆาติเสส^{๓๔}

การกระทำของพระฉันทะเป็นต้นเหตุการณบัญญัติสิกขาบท ว่าด้วยการกล่าวกลบเกลื่อน และสิกขาบทว่าด้วยการนิ่งเฉย พระฉันทะประพฤติไม่เหมาะสม ถูกพระวินัยธรไต่สวนอาบัติที่ท่ามกลางสงฆ์

^{๓๒} วิ.มหา. (ไทย) ๑/๔๒๕/๔๔๕.

^{๓๓} วิ.มหา. (ไทย) ๑/๔๒๔-๔๒๕/๔๔๔-๔๔๕.

^{๓๔} วิ.มหา. (ไทย) ๑/๓๖๕-๓๖๖/๔๐๒-๔๐๓.

กลับมาเอาเรื่องอื่นมากล่าวกลบเกลื่อน อีกเรื่องหนึ่งว่า “ใครต้อง ต้องอะไร ต้องในเรื่องอะไร ต้องอย่างไร พวกท่านกล่าวถึงใคร กล่าวเรื่องอะไร” บรรดาภิกษุผู้มักน้อย ฯลฯ ครั้นตำหนิพระฉันทะดังกล่าวแล้วจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระองค์ ทรงสอบถามพระฉันทะ พระฉันทะทูลรับว่า จริง พระพุทธองค์ทรงตำหนิและทรงบัญญัติสิกขาบทว่า

ภิกษุทั้งหลาย ถ้าเช่นนั้นสงฆ์จงลงอัญญาบาทกกรรม (อัญญาบาทกกรรม ได้แก่ การลงโทษภิกษุที่แก่ง่ายกเรื่องอื่น ๆ มาพูดกลบเกลื่อนข้อหาที่ถูกโจทก์ไม่ ให้การตามตรงเมื่อถูกสงฆ์สอบสวน)^{๓๕} แก่ภิกษุฉันทะ ภิกษุทั้งหลาย สงฆ์พึงลงอัญญาบาทกกรรมอย่างนี้ ภิกษุผู้ฉลาดสามารถพึงประกาศให้สงฆ์ทราบด้วยญัตติทุติยกรรมวาจาว่า “ท่านผู้เจริญ ขอสงฆ์จงฟังข้าพเจ้า ภิกษุชื่อฉันทะนี้ถูกไต่สวนอาบัติทาม กลางสงฆ์ กลับนำเอาเรื่องอื่นมากล่าวกลบเกลื่อนอีกเรื่องหนึ่งถ้าสงฆ์พร้อมกันแล้ว พึงลงอัญญาบาทกกรรมแก่ภิกษุชื่อฉันทะ นี่เป็นญัตติ ท่านรูปใดเห็นด้วยกับการลงอัญญาบาทกกรรมแก่ภิกษุชื่อฉันทะท่านรูปนั้นพึงนิ่ง ท่านรูปใดไม่เห็นด้วย ท่านรูปนั้นพึงทักท้วงอัญญาบาทกกรรมสงฆ์ลงแก่ภิกษุชื่อฉันทะแล้ว สงฆ์เห็นด้วย เพราะฉะนั้นจึงนิ่ง ข้าพเจ้าขอถือความนิ่งนั้นเป็นมติอย่างนี้

ครั้นพระผู้มีพระภาคทรงตำหนิท่านพระฉันทะโดยประการต่าง ๆ แล้วได้ตรัสโทษแห่งความเป็นคนเลี้ยยาก ฯลฯ แล้วจึงทรงพระบัญญัติสิกขาบท ภิกษุต้องอาบัติปาจิตตีย์เพราะนำเอาเรื่องอื่นมากล่าวกลบเกลื่อน ท่านพระฉันทะถูกไต่สวนอาบัติทามกลางสงฆ์ คิดว่า “เมื่อเรานำเอาเรื่องอื่นมากล่าวกลบเกลื่อนต้องอาบัติ” จึงนิ่งเฉย ทำสงฆ์ให้ลำบาก ภิกษุเหล่านั้นตำหนิท่านพระฉันทะโดยประการต่าง ๆ แล้วจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูล พระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาคทรงสอบถามพระฉันทะ พระฉันทะรับว่า จริง พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าทรงตำหนิแล้วได้ทรงแสดงธรรมีกถา รับสั่งกับภิกษุทั้งหลายว่า

ภิกษุทั้งหลาย ถ้าเช่นนั้น สงฆ์จงลงวิหเสกกรรม (วิหเสกกรรม ได้แก่ การลงโทษภิกษุผู้ทำสงฆ์ให้ลำบาก คือภิกษุประพฤติไม่สมควร สงฆ์เรียกตัวมาถามกลับนิ่งเฉยไม่ตอบ สงฆ์จึงสวดประกาศการที่เธอทำตัวเช่นนั้น)^{๓๖} แก่ภิกษุฉันทะ ภิกษุทั้งหลายสงฆ์พึงลงวิหเสกกรรมอย่างนี้ ภิกษุผู้ฉลาดสามารถพึงประกาศให้สงฆ์ทราบด้วยญัตติทุติยกรรมวาจาว่า “ท่านผู้เจริญ ขอสงฆ์จงฟังข้าพเจ้า ภิกษุชื่อฉันทะนี้ ถูกไต่สวนอาบัติ ทามกลางสงฆ์ ได้นิ่งเฉย ทำสงฆ์ให้ลำบาก ถ้าสงฆ์พร้อมกันแล้วพึงลง วิหเสกกรรมแก่ภิกษุชื่อฉันทะ นี่เป็นญัตติ ท่านผู้เจริญ ขอสงฆ์จงฟังข้าพเจ้า ภิกษุชื่อฉันทะนี้ถูกไต่สวนอาบัติทามกลางสงฆ์ ได้นิ่งเฉย ทำสงฆ์ให้ลำบากสงฆ์จึงลงวิหเสกกรรมแก่ภิกษุชื่อฉันทะ ท่านรูปใดเห็น ด้วยกับการลงวิหเสกกรรมแก่ภิกษุชื่อฉันทะท่านรูปนั้นพึงนิ่งท่านรูปใดไม่เห็นด้วย ท่านรูปนั้นพึงทักท้วง วิหเสกกรรมสงฆ์ลงแก่ภิกษุชื่อฉันทะแล้วสงฆ์เห็นด้วยเพราะฉะนั้นจึงนิ่ง ข้าพเจ้าขอถือความนิ่งนั้นเป็นมติอย่างนี้

ครั้นพระผู้มีพระภาคทรงตำหนิท่านพระฉันทะโดยประการต่าง ๆ แล้วได้ตรัสโทษแห่งความเป็นคนเลี้ยยาก ฯลฯ แล้วทรงแสดงพระอนุบัญญัติภิกษุต้องอาบัติปาจิตตีย์ เพราะนำเอาเรื่อง

^{๓๕} วิมหา. (ไทย) ๒/๙๔/๒๘๒.

^{๓๖} วิมหา. (ไทย) ๒/๙๖/๒๘๑.

อื่นมากล่าวกลบเกลื่อนเพราะทำสงฆ์ให้ลำบาก^{๓๗} ยังมีสีกขาบทว่าด้วยการสร้างวิหารใหญ่ ที่พระฉนนะเป็นต้นเหตุให้ต้องบัญญัติ ครั้นนั้นมหาอมาตย์ผู้เป็นอุปัฏฐากของท่านพระฉนนะ สร้างวิหารถวายท่านพระฉนนะ ที่นั่น ท่านพระฉนนะสั่งให้มุงให้ฉาบทาวิหารที่สร้างเสร็จแล้วหลาย ๆ ครั้ง วิหารมีน้ำหนักรวมมากจึงพังลงมา ต่อมาท่านพระฉนนะจึงหาเก็บหญ้าและไม้ ทำให้น้ำข้าวเหนียวของพราหมณ์คนหนึ่งเสียหาย พราหมณ์นั้นตำหนิ ประณามพระฉนนะ ภิกษุทั้งหลายได้ยินพราหมณ์ตำหนิอยู่ บรรดาภิกษุผู้มักน้อย ฯลฯ จึงตำหนิ ประณามแล้วจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระองค์ทรงสอบถามท่านพระฉนนะ พระฉนนะรับว่า จริง พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าทรงตำหนิและทรงพระบัญญัติสีกขาบทว่า

ภิกษุจะสร้างวิหารหลังใหญ่ จะติดตั้งบานประตูใกล้วงกบประตูและตบแต่งบานหน้าต่าง (บานประตูและบานหน้าต่างวิหาร ต้องเปิด-ปิด เมื่อเปิดจะกระทบฝาดผนังวิหาร เมื่อปิดจะกระทบวงกบ ทำให้ฝาดผนังสั่นสะเทือนจนดินเหนียวที่พอกฝาดผนังกะเทาะตก เมื่อภิกษุพอกฝาดผนัง นอกจากบริเวณใกล้ ๆ บานประตูและบานหน้าต่างซ้ำเกิน ๓ ครั้ง ต้องอาบัติปาจิตตีย์)^{๓๘} ควรยืนในที่ที่ปราศจากของเขียว ดำเนินการมุงหลังคาได้ ๒-๓ ชั้น (ในการมุงหลังคาก็เช่นกัน ภิกษุเข้าใจว่า เมื่อมุงหลายครั้ง จะป้องกันฝนรั่วรดได้นาน จึงใช้อริฐ ศิลา ปูนขาว หญ้า หรือใบไม้มุงหลังคา แต่จะมุงได้ไม่เกิน ๓ ชั้น)^{๓๙} ถ้าเธอดำเนินการเกินกว่านั้น แม้จะยืนในที่ที่ปราศจากของเขียว ต้องอาบัติปาจิตตีย์

พระฉนนะยังเป็นเหตุสีกขาบท ว่าด้วยความไม่เอื้อเฟื้อต่อคำตักเตือน ครั้นนั้น ท่านพระฉนนะประพฤติน่าสมควร ภิกษุทั้งหลายกล่าวตักเตือนว่า “ท่านฉนนะ ท่านอย่ากระทำอย่างนั้น การกระทำเช่นนี้ไม่สมควร” ท่านไม่เอื้อเฟื้อยิ่งขึ้นทำเหมือนเดิม บรรดาภิกษุผู้มักน้อย ฯลฯ พวกเขินตำหนิแล้วนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระองค์ทรงสอบถามท่านพระฉนนะ พระฉนนะรับว่า จริง พระพุทธเจ้าทรงตำหนิและทรงพระบัญญัติว่า ภิกษุต้องอาบัติปาจิตตีย์ เพราะไม่เอื้อเฟื้อ^{๔๐}

สีกขาบท ว่าด้วยการกล่าวตักเตือนผู้ร่วมประพฤติธรรมโดยชอบธรรม ก็มีพระฉนนะเป็นเหตุด้วยเช่นกัน ครั้นนั้น ท่านพระฉนนะประพฤติน่าสมควร ภิกษุทั้งหลายกล่าวว่า “ท่านฉนนะ ท่านอย่าได้กระทำอย่างนี้ การกระทำอย่างนี้ไม่สมควร” ท่านพระฉนนะนั้นกล่าวอย่างนี้ว่า “ท่านทั้งหลาย กระผม จะยังไม่ศึกษาในสีกขาบทนี้ จนกว่าจะได้สอบถามภิกษุรูปอื่นผู้ฉลาด ผู้เป็นพระวินัยธร” บรรดาภิกษุผู้มักน้อย ฯลฯ พวกเขินตำหนิแล้วจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระองค์ทรงสอบถามท่านพระฉนนะ พระฉนนะยอมรับว่า จริง พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าทรงตำหนิแล้วทรงพระบัญญัติสีกขาบท “ภิกษุใดอันภิกษุทั้งหลายว่ากล่าวตักเตือนโดยชอบธรรม กล่าวอย่างนี้ว่า “กระผมจะยังไม่ศึกษาในสีกขาบทนี้ จนกว่าจะได้สอบถามภิกษุรูปอื่นผู้ฉลาด ผู้เป็นวินัยธร” ต้องอาบัติปาจิตตีย์ ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้ศึกษาพึงรู้พึงสอบถาม พึงพิจารณา นี่เป็นการทำที่สมควรในเรื่องนั้น”^{๔๑}

^{๓๗} วิ.ม.ห. (ไทย) ๒/๙๔-๙๘/๒๘๑-๒๘๔.

^{๓๘} วิ.ม.ห. (ไทย) ๒/๑๓๕/๓๑๐.

^{๓๙} วิ.ม.ห. (ไทย) ๒/๑๓๕/๓๑๐.

^{๔๐} วิ.ม.ห. (ไทย) ๒/๓๔๐-๓๔๑/๔๗๓.

^{๔๑} วิ.ม.ห. (ไทย) ๒/๔๓๓-๔๓๔/๕๔๔-๕๔๕.

พระฉันทะ ยังมีกรณี อุกเขปนียกรรมเพราะไม่เห็นว่าเป็นอาบัติ ครั้งนั้น ท่านพระฉันทะ ต้องอาบัติแล้วไม่ปรารถนาจะเห็นว่าเป็นอาบัติ (ไม่ยอมรับว่าเป็นอาบัติ) บรรดาภิกษุผู้มักน้อยสันโดษ ฯลฯ แล้วนำเรื่องนี้ไป กราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระองค์ทรงสอบถามภิกษุทั้งหลายว่า “ภิกษุทั้งหลาย ทราบว่า ภิกษุฉันทะต้องอาบัติแล้วไม่ปรารถนาจะเห็นว่าเป็นอาบัติ จริงหรือ” ภิกษุทูลรับว่า จริง พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้า ทรงดำหนิแล้วทรงแสดงธรรมีกถาแล้วรับสั่งกับภิกษุทั้งหลายว่า

ภิกษุทั้งหลาย ถ้าอย่างนั้น สงฆ์จงลงอุกเขปนียกรรมภิกษุฉันทะเพราะไม่เห็นว่าเป็นอาบัติ ห้ามสมโภค (สมโภค หมายถึง กินร่วมกัน)^{๔๒} กับสงฆ์ ภิกษุทั้งหลาย สงฆ์พึงลงอุกเขปนียกรรม อย่างนี้ คือ เบื้องต้นพึงโจทภิกษุชื่อฉันทะ ครั้นแล้วให้ภิกษุฉันทะให้การแล้วจึงปรับอาบัติ ครั้นปรับอาบัติแล้วภิกษุผู้ฉลาดสามารถพึงประกาศให้สงฆ์ทราบด้วยญัตติตถุกรรมวาจาว่า “ท่านผู้เจริญ ขอสงฆ์จงฟังข้าพเจ้าภิกษุฉันทะนี้ต้องอาบัติแล้วไม่ปรารถนาจะเห็นว่าเป็นอาบัติ ถ้าสงฆ์พร้อมกันแล้ว พึงลงอุกเขปนียกรรมภิกษุชื่อฉันทะเพราะไม่เห็นว่าเป็นอาบัติ ห้ามสมโภค กับสงฆ์ นี่เป็นญัตติ ท่านผู้เจริญ ขอสงฆ์จงฟังข้าพเจ้าภิกษุฉันทะนี้ต้องอาบัติแล้วไม่ปรารถนาจะเห็นว่าเป็นอาบัติ สงฆ์ลงอุกเขปนียกรรมแก่ภิกษุฉันทะเพราะไม่เห็นว่าเป็นอาบัติห้ามสมโภคกับสงฆ์ ท่านรูปใดเห็นด้วยกับการลงอุกเขปนียกรรมแก่ภิกษุฉันทะ ท่านรูปนั้นพึงนั่ง ท่านรูปใดไม่เห็นด้วยท่านรูปนั้นพึงทักท้วง แม้ครั้งที่ ๒ ข้าพเจ้ากล่าวความนี้ว่า ฯลฯ แม้ครั้งที่ ๓ ข้าพเจ้ากล่าวความนี้ว่า ฯลฯ เมื่อลงอุกเขปนียกรรมเพราะไม่เห็นว่าเป็นอาบัติสงฆ์ลงแก่ภิกษุฉันทะแล้ว ห้ามสมโภคกับสงฆ์ สงฆ์เห็นด้วย เพราะเหตุนี้จึงนั่ง ข้าพเจ้าขอถือเอาความนี้ว่าเป็นมติอย่างนี้ ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจงบอกภิกษุผู้อยู่ในอาวาสต่อ ๆ ไปว่า “ภิกษุชื่อฉันทะถูกสงฆ์ลงอุกเขปนียกรรมเพราะไม่เห็นว่าเป็นอาบัติ ห้ามสมโภคกับสงฆ์” ว่าด้วยอุกเขปนียกรรม เพราะไม่เห็นว่าเป็นอาบัติที่ไม่ชอบธรรม ๑๒ หมวด^{๔๓}

เมื่อพระฉันทะต้องอาบัติไม่ปรารถนาจะเห็นว่าเป็นอาบัติ จึงไม่ทำคินอาบัติ (แสดงอาบัติ) ภิกษุผู้มักน้อยสันโดษ ฯลฯ ดำหนิแล้วนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ ทรงสอบถามแล้วดำหนิ พระฉันทะยอมรับว่า จริง พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าทรงดำหนิแล้วทรงแสดงธรรมีกถาแล้วรับสั่งกับภิกษุทั้งหลายว่า “ภิกษุทั้งหลาย ถ้าอย่างนั้น สงฆ์จงลงอุกเขปนียกรรม เพราะไม่ทำคินอาบัติแก่ภิกษุชื่อฉันทะ ห้ามสมโภคกับสงฆ์” วิธีลงอุกเขปนียกรรมเพราะไม่ทำคินอาบัติและกรรมวาจาว่าด้วยการลงอุกเขปนียกรรมเพราะไม่ทำคินอาบัติที่ไม่ชอบธรรม ๑๒ หมวด และว่าด้วยอุกเขปนียกรรม เพราะไม่ทำคินอาบัติที่ชอบธรรม ๑๒ หมวด ว่าด้วยสงฆ์มุ่งหวังจะลงอุกเขปนียกรรม เพราะไม่ทำคินอาบัติ ๖ หมวด ว่าด้วยวัตร ๔๓ ข้อในอุกเขปนียกรรมเพราะไม่ทำคินอาบัติ^{๔๔} ว่าด้วย สงฆ์ลงโทษและระงับกรรม ต่อมาสงฆ์ได้ลงอุกเขปนียกรรมภิกษุฉันทะ เพราะไม่ทำคินอาบัติ ห้ามสมโภคกับสงฆ์ ภิกษุฉันทะ นั้นถูกสงฆ์ลงอุกเขปนียกรรมเพราะไม่ทำคินอาบัติ ภิกษุฉันทะนั้นได้ออกจากอาวาสนั้นไปสู่อาวาสอื่น พวกภิกษุในอาวาสอื่นนั้นไม่กราบไหว้ ไม่ลูกรับ ไม่ประนมมือ ไม่ทำสามิจักรม ไม่สักการะ

^{๔๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๒๔, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ผลิธัมม, ๒๕๕๘), หน้า ๔๐๔.

^{๔๓} ดุราลละเอียดใน วิ.จู. (ไทย) ๖/๔๘/๘๗-๙๐.

^{๔๔} ดุราลละเอียดใน วิ.จู. (ไทย) ๖/๕๖-๖๔/๑๐๙-๑๒๙.

ไม่เคารพ ไม่นับถือ ไม่บูชา เป็นผู้ไม่มีใครเชื่อถือ ภิกษุฉันนะแม้จะเข้า-ออกอาวาสอื่นก็พบกับภิกษุกระทำเช่นเดียวกัน จึงต้องหวนกลับมากรุงโกสุมพิือกตามเดิม กลับประพาศิขอบ หายเยอหยิ่ง กลับตัวได้แล้วเข้าไปหาพวกภิกษุบอกว่า “กระผมถูกสงฆ์ลงอุกเขปนียกรรมเพราะไม่ทำคินอาบัติ กลับประพาศิขอบ หายเยอหยิ่ง กลับตัวได้แล้ว กระผมจะปฏิบัติอย่างไร ” ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนั้นไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย ถ้าอย่างนั้น สงฆ์จงรับอุกเขปนียกรรมเพราะไม่ทำคินอาบัติแก่ภิกษุฉันนะ ” พระพุทธองค์ทรงแสดง นปฺปิ สัมมัตถํ พฺเพตติ จิตฺตาฬิสกะ ว่าด้วยองค์ ๔๓ ของภิกษุที่สงฆ์ไม่พึงระงับอุกเขปนียกรรมเพราะไม่ทำคินอาบัติและปฏิสสัมมัตถํ พฺเพตติ จิตฺตาฬิสกะ ว่าด้วยองค์ ๔๓ ของภิกษุที่สงฆ์พึงระงับอุกเขปนียกรรมเพราะไม่ทำคินอาบัติ พร้อมทั้งแสดง วิธีระงับอุกเขปนียกรรมเพราะไม่ทำคินอาบัติและกรรมวาจาว่า

ภิกษุทั้งหลาย สงฆ์พึงระงับอุกเขปนียกรรมเพราะไม่ทำคินอาบัติอย่างนี้คือ ภิกษุฉันนะนั้นพึงเข้าไปหาสงฆ์ ห่มอุตตราสงค์เฉียงบ่าข้างหนึ่ง กราบเท้าภิกษุผู้แก่พรรษาทั้งหลาย นั่งกระโหย่ง ประนมมือกล่าวอย่างนี้ว่า “ท่านผู้เจริญกระผม ถูกสงฆ์ลงอุกเขปนียกรรมเพราะไม่ทำคินอาบัติแล้ว กลับประพาศิขอบ หายเยอหยิ่ง กลับตัวได้กระผมจึงขอระงับอุกเขปนียกรรมเพราะไม่ทำคินอาบัติ” พึงขอแม้ครั้งที่ ๒ ฯลฯ พึงขอแม้ครั้งที่ ๓ ฯลฯ ภิกษุผู้ฉลาดสามารถพึงประกาศให้สงฆ์ทราบด้วยญัตติจตุตถกรรมวาจาว่า “ท่านผู้เจริญ ขอสงฆ์จงฟังข้าพเจ้า ภิกษุฉันนะนี้ถูกสงฆ์ลงอุกเขปนียกรรมเพราะ ไม่ทำคินอาบัติแล้ว กลับประพาศิขอบ หายเยอหยิ่ง กลับตัวได้ ขอระงับอุกเขปนียกรรมเพราะไม่ทำคินอาบัติ ถ้าสงฆ์พร้อมกันแล้วพึงระงับอุกเขปนียกรรมเพราะไม่ทำคินอาบัติแก่ภิกษุฉันนะ นี่เป็นญัตติ ท่านผู้เจริญ ขอสงฆ์จงฟังข้าพเจ้า ภิกษุฉันนะนี้ถูกสงฆ์ลงอุกเขปนียกรรม เพราะไม่ทำคินอาบัติแล้ว กลับประพาศิขอบ หายเยอหยิ่ง กลับตัวได้ ขอระงับอุกเขปนียกรรมเพราะไม่ทำคินอาบัติ สงฆ์ระงับอุกเขปนียกรรมเพราะไม่ทำคินอาบัติ แก่ภิกษุฉันนะแล้ว ท่านรูปใดเห็นด้วยกับการระงับอุกเขปนียกรรมเพราะไม่ทำคินอาบัติแก่ภิกษุฉันนะ ท่านรูปนั้นพึงนั่ง ท่านรูปใดไม่เห็นด้วย ท่านรูปนั้นพึงทักท้วง แม้ครั้งที่ ๒ ข้าพเจ้ากล่าวความนี้ว่า ฯลฯ แม้ครั้งที่ ๓ ข้าพเจ้ากล่าวความนี้ว่า ท่านรูปใดเห็นด้วยกับการระงับอุกเขปนียกรรมเพราะไม่ทำคินอาบัติแก่ภิกษุฉันนะ ท่านรูปนั้นพึงนั่ง ท่านรูปใดไม่เห็นด้วยท่านรูปนั้นพึงทักท้วง อุกเขปนียกรรมเพราะไม่ทำคินอาบัติ สงฆ์ระงับแก่ภิกษุฉันนะแล้ว สงฆ์เห็นด้วย เพราะเหตุนี้จึงนั่งข้าพเจ้าขอถือเอาความนี้มั่นเป็นนตอย่างนี้^{๔๕}

พระฉันนะยังคงทำพฤติกรรมแบบเดิม ๆ จนกระทั่งถึงเวลาที่พระพุทธเจ้าใกล้ทรงดับขันธ ได้ทรงตรัสกับพระอานนท์ก่อนปรินิพพานว่า ขณะที่พระพุทธเจ้ายังคงมีชีวิตอยู่ พระฉันนะจะไม่เชื่อฟัง แต่หลังจากที่พระพุทธเจ้าทรงดับขันธปรินิพพานไปแล้ว ให้พระภิกษุสงฆ์ทุกรูปลงพรหมทัณฑ์พระฉันนะ นั่นก็คือการที่พระภิกษุไม่ต้องเสวนา ไม่ต้องพูดคุย ไม่ต้องสั่งสอนพระฉันนะ หากพระฉันนะอยากทำอะไรก็ให้ทำไป ท่านพระอานนท์ได้อธิบายวิธีปฏิบัติของพรหมทัณฑ์แล้ว และรับภาระในการแจ้งพรหมทัณฑ์กับพระฉันนะ เมื่อพระอานนท์ได้แจ้งพรหมทัณฑ์กับพระฉันนะ ท่านพระฉันนะกล่าวกับท่านอานนท์ “เพราะเหตุที่ภิกษุทั้งหลายไม่ว่ากล่าว ไม่ตักเตือน ไม่พราสอนผม เพียงแค่นี้ผมเชื่อว่า

^{๔๕} วิ.จ. (ไทย) ๖/๖๑-๖๔/๑๒๒-๑๓๑.

ถูกกำจัดแล้ว” แล้วสลบล้มลงกับพื้นถึง ๓ ครั้ง^{๔๖} หลังจากถูกส่งลงพรหมทัณฑ์แล้วก็ไม่มีผู้ใด พุดด้วยเลยทำให้พระฉันทะเบื่อหน่ายในพรหมทัณฑ์เกิดความสังเวช จึงปลีกออกแต่ผู้เดียวทำความเพียรแต่ก็ไม่บรรลุสมรรถมจนได้ฟังธรรมของพระพุทธเจ้าจากพระอานนท์ เข้าใจอย่างแจ่มแจ้งได้บรรลุอรหัตตผลในที่สุด

๒.๓.๒ การสั่งสมบารมีพระฉันทะ

การสั่งสมบารมีในอดีตชาติของพระฉันทะ ท่านได้กล่าวคาถาประพันธ์ไว้หลังจากท่านได้บรรลุอรหัตตผลดังนี้ “ข้าพเจ้าได้ถวายเป็นเครื่องลาดไปไม้ แต่พระผู้มีพระภาคพระนามว่าสิทธัตถะและได้โปรยดอกโกสุมกระทำให้เป็นอุปการะ (ฝ่า) โดยรอบ ข้าพเจ้าได้ใช้สอยห้องที่นารี نرمย์มีค่ามากในปราสาทดอกไม้มีค่ามากได้ตกลงบนที่นอนของข้าพเจ้า ข้าพเจ้านอนบนที่นอนอันวิจิตรซึ่งลาดด้วยดอกไม้และฝนดอกไม้ตกลงบนที่นอนของข้าพเจ้าในขณะนั้น ในกัปที่ ๙๔ นับจากกัปนี้ไป ข้าพเจ้าได้ถวายเป็นเครื่องลาดไปไม้ไว้ จึงไม่รู้จักทุกข์เลย นี่เป็นผลแห่งการถวายเป็นเครื่องลาด ในกัปที่ ๕ นับจากกัปนี้ไปได้เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๗ พระองค์ พระนามว่าฐิตาสันถารกะ ทรงเป็นใหญ่ในหมู่ชน”^{๔๗}

ดังนั้น จากอดีตชาติของพระฉันทะได้สร้างบุญกุศลแม้เพียงเล็กน้อยแต่มีอานิสงส์มากเกิดจากจิตที่มีศรัทธาที่ทำและได้กระทำกับผู้ประเสริฐสูงสุดอย่างเช่นพระผู้มีพระภาคเจ้า ก็ยังทำให้มีอานิสงส์มาก และพระฉันทะถือว่าเป็นต้นสีกขามากมายที่ทำให้พระพุทธเจ้าทรงกำหนดพระวินัยที่ถือปฏิบัติจนถึงปัจจุบัน

๒.๔ ประวัติและการสั่งสมบารมีของพระยโสธราเถรี

๒.๔.๑ ประวัติของพระยโสธราเถรี

พระยโสธราเถรีหรือพระภัททากัจจानาเถรี เป็นพระราชธิดาของพระเจ้าสุปปพุทธะและพระมารดา มีพระนามว่า พระนางอมิตาเทวี ประสูติในโกถียวงศ์ กรุงเทวทหะ แคว้นโกถียะ เมื่อแรกประสูติพระญาติทั้งหลายได้ทรงถวายเป็นพระนามว่า “ภัททากัจจानา”^{๔๘} เพราะพระสรีระของพระองค์มีพระฉวีวรรณสีเหมือนทองคำอันบริสุทธิ์ เป็นพระกนิษฐภคินี ของพระเทวทัต และทรงเป็นพระญาติฝ่ายพระกนิษฐภคินีของเจ้าชายสิทธัตถะ เพราะพระนางอมิตาพระราชมารดาของพระนางยโสธรา เป็นพระราชกนิษฐภคินีของพระเจ้าสุทโธทรมหาราช พระราชบิดาของเจ้าชายสิทธัตถะ^{๔๙}

พระนางยโสธรา ประสูติวันเดียวกันกับเจ้าชายสิทธัตถะ ซึ่งพระนางเป็น ๑ ในสหชาติทั้ง ๗ ของพระโคตมพุทธเจ้า เมื่อพระนางมีพระชนม์ ๑๖ พรรษา ได้อภิเษกสมรสกับเจ้าชายสิทธัตถะ ได้ใช้ชีวิตอยู่ในประสาธ ๓ ฤดู จนเมื่อมีพระชนม์ ๒๙ พรรษาได้ ประสูติพระราชโอรส พระนามว่า ราหุล ในวันที่พระนางประสูติพระกุมารราหุล เจ้าชายสิทธัตถะได้ตัดสินพระทัยเสด็จออกผนวช ทำให้

^{๔๖} วิ.จ. (ไทย) ๗/๔๔๕/๓๘๙-๓๙๐.

^{๔๗} ชุ.เถร.อ. (ไทย) ๑/๒๐๖/๓๐๑-๓๐๒.

^{๔๘} อ.จ.อ. (ไทย) ๑/๒๔๕/๓๘๔.

^{๔๙} จำเนียร ทรงฤกษ์, **ชีวประวัติพุทธสาวิกา (พระภิกษุณี หรือ พระเถรี)**, (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิพืชมงคล แม่ฟ้า ทรงฤกษ์, ๒๕๕๓), หน้า ๒๔๐.

พระนางโยสธาทรงเกิดความเศร้าโศกพระทัยยิ่งนัก พระนางทรงมีจิตผูกพันและมีความรักอันลึกซึ้งต่อเจ้าชายสิทธัตถะ แม้วัฒนธรรมอินเดียในยุคนั้นจะถือว่าหญิงไม่มีสามีจะถือว่าไม่มีเกียรติ และหญิงนั้นสามารถมีสามีใหม่ได้ แต่พระนางก็ไม่สนพระทัยในชายอื่น พระนางยังคงทรงเฝ้ารอพระสวามีของพระนางและมั่นพระทัยว่าเจ้าชายสิทธัตถะจะกลับมา จนเมื่อคราใดที่พระนางได้ยินข่าวว่าเจ้าชายสิทธัตถะทรงนุ่งห่มผ้าย้อมฝาด พระนางก็เปลี่ยนชุดทรงมานุ่งห่มผ้าย้อมฝาดด้วย คราใดที่พระนางได้ยินข่าวว่าเจ้าชายสิทธัตถะบรรทมบนพื้นไม้ พระนางก็บรรทมบนพื้นไม้ด้วย คราใดที่พระนางได้ยินข่าวว่าเจ้าชายสิทธัตถะทรงอดพระกระยาหาร พระนางก็ทรงอดพระกระยาหารด้วย ไม่ว่าจะได้ข่าวว่าพระสวามีทรงปฏิบัติตนอย่างไร พระนางพินิจพิเคราะห์ทรงปฏิบัติตนเยี่ยงนั้น จนเจ้าชายสิทธัตถะได้บรรลุพระโพธิญาณ ตรัสรู้เป็นพระอนุตรสัมมาสัมพุทธเจ้า กิตติศัพท์ได้เลื่องลือไปถึงกรุงกบิลพัสดุ์ว่าพระพุทธรองค์เมื่อได้ตรัสรู้แล้ว และได้เสด็จจาริกโปรดเวไนยชนให้เลื่อมใสออกบวชเป็นพระสงฆ์ จนได้สำเร็จมรรคผลเป็นจำนวนมาก และขณะนี้กำลังประทับอยู่ที่พระเวฬุวันวิหาร กรุงราชคฤห์ แคว้นมคธ

พระเจ้าสุทโธทนะ พระพุทธบิดาทรงทราบกิตติศัพท์นั้นแล้ว จึงทรงส่งทูตมาทูลอาราธนาพระพุทธรองค์ให้เสด็จไปกรุงกบิลพัสดุ์ คณะทูตทั้งหมดเมื่อได้ฟังพระธรรมเทศนาของพระผู้มีพระภาคเจ้าก็เลื่อมใส ขอบวชเป็นพระภิกษุและสำเร็จเป็นพระอรหันต์ทุกองค์ พระเจ้าสุทโธทนะได้ส่งทูตมาอย่างนี้รวม ๔ ครั้ง ทุกครั้งก็เป็นเช่นเดิมและไม่มีผู้ใดทูลอาราธนาพระพุทธรองค์ให้เสด็จกรุงกบิลพัสดุ์ และมีได้ส่งข่าวให้พระเจ้าสุทโธทนะเลย ต่อมาอย่างเข้าพรรษาที่ ๒ นับแต่ตรัสรู้ พระเจ้าสุทโธทนะจึงทรงส่งทูตมาอาราธนาอีก โดยทรงมอบให้กาฬุทายีอำมาตย์เป็นหัวหน้าคณะทูตที่มาคราวนี้ก็ได้บวชเป็นพระสงฆ์และได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ทั้งคณะ เมื่อคราวฤดูหนาว พระกาฬุทายี เห็นว่าเป็นเวลาอันควร จึงกราบทูลอาราธนาพระพุทธรองค์และพระสงฆ์สาวก เสด็จกรุงกบิลพัสดุ์เพื่อโปรดพระพุทธรบิดาและประยูรญาติ ใช้เวลา ๖๐ วัน เมื่อพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จพุทธดำเนินถึงกรุงกบิลพัสดุ์พร้อมเหล่าภิกษุสงฆ์ชีนาสพจำนวน ๒๐,๐๐๐ รูป เหล่าพระประยูรญาติทั้งหลายมีความปีติยินดีจึงอัญเชิญให้เสด็จเข้าประทับ ณ นิโครธารามมหาวิหารที่บรรดาศากยราชร่วมกันสร้างถวาย แต่ในครั้งนั้นเหล่าพระประยูรญาติต่างเกิดมานะทิฐิ เห็นว่าพระบรมศาสดามีวัยอ่อนกว่ามิบังควรที่พวกตนจะทำความเคารพ จึงให้เหล่าขันตติยราชกุมารที่มีอายุเยาว์ออกมาตั้งข้างหน้าเพื่อถวายบังคม ครั้นพระบรมศาสดาทราบว่าเหล่าพระประยูรญาติที่ประทับอยู่ด้านหลังนั้นมีมานะทิฐิเกรงว่าจะต้องอภิวาทพระองค์ซึ่งมีวัยอ่อนกว่าใน ครั้งนั้นพระพุทธรองค์ต้องการจะทรมานเหล่าพระประยูรญาติให้คลายทิฐิ จึงแสดงพุทธปาฏิหาริย์เหาะขึ้นไปลอยอยู่ในอากาศ ประหนึ่งว่าละอองธุลีพระบาทได้หล่นลงสู่เศียรเกล้าของเหล่าพระประยูรญาติทั้งหลาย พระเจ้าสุทโธทนะพระพุทธบิดาทรงเห็นปาฏิหาริย์เป็นอัศจรรย์ จึงประณมหัตถ์ถวายมนัสการแล้วกราบทูลว่า

ข้าแต่พระผู้มีพระภาค แต่กาลก่อนเมื่อพระองค์ประสูติวันแรก หม่อมฉันให้พี่เลี้ยงนำมาเพื่อนมัสการกาลเทวิลดาบส พระองค์ได้ทรงแสดงปาฏิหาริย์ขึ้นไปสถิตอยู่บนชฎาของดาบส หม่อมฉันได้ถวายอภิวาทเป็นปฐม ครั้นถึงงานพระราชพิธีวิปสมงคลแรกนาขวัญ พระองค์ประทับอยู่ใต้ต้นหว่ารมไผ่หว่านนั้นก็ได้ขยี้เลื่อนขยับไปตามแนวดวงตะวันแม้เป็นเวลาบ่าย หม่อมฉันได้ถวายมนัสการเป็นเคารพที่สอง และครั้งนี้เป็นคำรบสามที่หม่อมฉันถวายอภิวาทมนัสการ

เมื่อเหล่าพระประยูรญาติ ได้ฟังคำของพระเจ้าสุทโธทนะกษัตริย์ผู้ครองกรุงกบิลพัสดุ์ตรัสดังนี้ จึงคลายมานะทิฐิถวายอภิวาทพระบรมศาสดาด้วยความศรัทธา ต่างชื่นชมโสมนัสในการที่พระพุทธรองค์

เสด็จมาประทับอยู่ท่ามกลางพระประยูรญาติด้วยความปิติหาที่สุดมิได้ และด้วยบุญญาภินิหาร พลันเกิดมหาเมฆขึ้นในอากาศยังผลให้ฝนโบกขรพรรษ^{๕๐} ตกลงมาในที่ประชุม น้ำฝนโบกขรพรรษนี้มีสีแดง หลังไหลเสียงสนั่นลั่นออกไปไกลเหมือนเสียงสายฝนธรรมดา ถ้าผู้ใดปรารถนาจะให้เปียกกายจึงจะเปียก หากไม่ปรารถนาแม้แต่เม็ดหนึ่งก็ได้เปียกตัว เสมือนหยาดน้ำที่ตกลงสู่ใบบัวแล้วกลิ้งตกลงไป ฉะนั้น ในครั้งนั้นเหล่าภิกษุสงฆ์ต่างเกิดความพิศวงด้วยมิเคยพบเห็นมาก่อน พระบรมศาสดาจึงตรัสอธิบายว่า ฝนโบกขรพรรษนี้ มิใช่จะตกในท่ามกลางที่ประชุมเหล่าพระประยูรญาติเฉพาะในครั้งนี้ก็หาไม่ ในอดีตกาลเมื่อครั้งพระพุทธองค์เสวยพระชาติเป็นพระเวสสันดรบรมโพธิสัตว์ ฝนโบกขรพรรษนี้ ก็เคยได้ตกลงแล้วเช่นกัน แล้วทรงแสดงพระธรรมเทศนามหาเวสสันดรชาดกโปรดจนเป็นที่เบิกบานปิติปราโมทย์โดยทั่วกันหลังจากจบพระธรรมเทศนาแล้ว เหล่าพระประยูรญาติทั้งหลายต่างถวายมนัสการทูลลาคืนกลับสู่พระราชสถานแห่งตน มิได้มีผู้ใดกราบทูลอาราธนาให้มารับบิณฑบาต แม้แต่พระเจ้าสุทโธทนะพระพุทธบิดา ด้วยพระองค์เข้าใจว่าพระบรมศาสดาเป็นพระโอรส เมื่อถึงเวลาเช้าพระพุทธองค์จึงเสด็จมาเสวยพระกระยาหารในพระราชนิเวศน์พร้อมด้วยเหล่าภิกษุสงฆ์ทั้งปวง การกล่าวอาราธนาเสียอีกกลับจะกลายเป็นว่าพระศาสดาเป็นคนอื่นมิใช่พระโอรสแห่งสกุลศากยะ คิดดังนี้แล้วพระเจ้าสุทโธทนะจึงรีบเสด็จกลับพระราชนิเวศน์รับสั่งให้เจ้าพนักงานจัดอาหารอันประณีตไว้อย่างพร้อมมูล

ครั้นถึงเวลารุ่งเช้า พระพุทธองค์ทรงพิจารณาว่า พระพุทธเจ้าในปางก่อน เมื่อเสด็จมาประทับอยู่ ณ พระนครของพระพุทธบิดาแล้ว ทรงปฏิบัติอย่างไร เมื่อทรงทราบด้วยพระญาณว่า พระพุทธเจ้าในปางก่อนได้เสด็จไปบิณฑบาตตามหมู่บ้านเพื่อโปรดหมู่ชนทั้งปวง พระบรมศาสดาจึงเสด็จพุทธดำเนินบิณฑบาตไปตามท้องถนนหลวงพร้อมเหล่าภิกษุสงฆ์ชีนาสพ บรรดาอาณาประชาราษฎร์เมื่อได้ชื่นชมพระบารมีต่างมีความปิติยินดีปราโมทย์ประนมมือถวายอภิวาทพร้อมแซ่ซ้องสาธุการดังไปทั่วทั้งพระนคร เมื่อพระเจ้าสุทโธทนะทรงทราบว่าพระบรมศาสดาสมมาสัมพุทธเจ้า เสด็จออกบิณฑบาตพร้อมเหล่าภิกษุสงฆ์จึงทรงเสียพระทัยด้วยทรงเห็นว่าการเสด็จพุทธดำเนินโปรดสัตว์ตามถนนหลวงนั้นเป็นการเสื่อมเสียพระเกียรติยศ อันจะทำให้ชาวเมืองคูหมันดูแคลนว่าเหล่าพระประยูรญาติและพระพุทธบิดาตั้งข้อรังเกียจมิได้อุปถัมภ์ จึงรีบเสด็จพระดำเนินมาหยุดอยู่ที่เฉพาะพระพักตร์พระศาสดาแล้วกราบทูลตัดพ้อว่า “ไฉนพระองค์กระทำให้ข้าพเจ้าได้รับความอับยศเช่นนี้” พระศาสดาจึงทรงอธิบายธรรมเนียมของพระสมณะแล้วแสดงพระธรรมเทศนาอริยวงสิกสูตรโปรดพระพุทธบิดาโดยพระอิริยาบถยืนถือบาตรอยู่ ณ ที่นั้น แม้พระเจ้าสุทโธทนะก็ทรงประทับยืนฟังโอวาท เมื่อจบพระธรรมเทศนา พระพุทธบิดาก็สำเร็จพระโสดาปัตติผล^{๕๑} กราบทูลอาราธนาพระบรมศาสดาพร้อมพระสงฆ์สาวกให้เสด็จไปรับอาหารบิณฑบาต ณ พระราชนิเวศน์ พระพุทธบิดาทรงอังคาสด้วยขานนียโภชนียาหารอันประณีต ในเวลาเสร็จภัตกิจ นางสนมทั้งปวงยกเว้นพระนางยโสธราพากันมาถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้า ก็พระนางนั้นแม้นางพระกานัลทั้งหลายจะกล่าวทูลเชิญให้เสด็จไปถวายบังคมพระผู้มีพระภาค ก็ตรัสว่า ถ้าคุณของเรามีอยู่ไซ้ พระลูกเจ้าจักเสด็จมายังสำนักของเรา ด้วยพระองค์เองทีเดียว เราจักถวายบังคมพระลูกเจ้านั้นผู้เสด็จมาเท่านั้น ครั้นตรัสดังนี้แล้ว ก็มิได้เสด็จไป

^{๕๐} ขุ.อป.อ. (ไทย) ๑/๓/๑๔๕.

^{๕๑} สถาบันบันลือธรรม, ๔๐ ภิกษุณีพระอรหันต์, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, มปป.), หน้า ๑๐๕.

ครั้งวันรุ่งขึ้น หลังจากพระศาสดาเสด็จพุทธดำเนินไปรับภัตตาหารบิณฑบาตในพระราชนิเวศน์พร้อมเหล่าภิกษุสงฆ์และกระทำภัตติกแล้ว จึงแสดงพระธรรมเทศนาโปรดพระนางมหาปชาบดีจนได้บรรลุพระโสดาปัตติผล ส่วนพระเจ้าสุทโธทนะนั้นได้บรรลุพระสกทาคามีผล และในวันที่สามเมื่อพระบรมศาสดาทรงแสดงพระธรรมเทศนาโปรดพระพุทธบิดาก็ได้บรรลุพระอนาคามีผล พระเจ้าสุทโธทนะทรงตรัสสรรเสริญถึงคุณความดีของพระนางโยสธรา ในวันที่สาม เมื่อพระพุทธเจ้ารับภัตตาหารในพระราชวังเสร็จ พระองค์จึงเสด็จไปโปรดพระนางโยสธราในพระตำหนักพร้อมด้วยพระอัครสาวกทั้งสอง หลังทรงให้พระพุทธบิดารับบาตร แล้วตรัสกับพระอัครสาวกทั้งสองว่า เมื่อพระนางโยสธรา ถวายบังคมพึงปล่อยให้พระนางกระทำตามชอบใจ ไม่พึงกล่าวคำอะไร ๆ แล้วประทับนั่งบนอาสนะที่เขาลูกลาดไว้เมื่อพระนางได้พบถึงกับเข้ามาสวมกอดพระบาททำให้รำพันอย่างน่าสงสาร เพื่อบรรเทาความโศกเศร้าของพระนาง พระพุทธองค์ก็ทรงเทศนาให้พระนางดำรงสติไว้ได้โดยกล่าวถึงคุณความดีที่พระนางได้สร้างสมบารมีร่วมกับพระองค์มาแล้วเป็นเอนกชาติโดยแสดงเรื่อง “จันทกนิรีชาดก” ว่าด้วยความจงรักภักดีของพระนางที่มีต่อสามีในอดีตครั้งเสวยพระชาติเป็นกนิรอยู่ในป่าหิมพานต์โปรดพระนางเมื่อสดับฟังคลายความเศร้าโศก มีปิติแล้วทรงบรรลุโสดาปัตติผล^{๕๒}

พระนางโยสธรา ส่งพระราหุลราชกุมารไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า โดยให้ราหุลกุมารทูลของขุมทรัพย์จากพระราชบิดา พระองค์มีขุมทรัพย์ใหญ่ ตั้งแต่อกบวชก็ไม่เห็นขุมทรัพย์นั้นอีก “เจ้าจงไปทูลขอทรัพย์มรดกต่อพระองค์” ราหุลกุมารจึงเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค ครั้นถึงแล้วได้ประทับยื่นเบื้องพระพักตร์พระผู้มีพระภาค ก็บังเกิดความรักต่อพระบิดา มีจิตใจร้ายนัก แล้วได้ยื่นตรัสถ้อยคำอันสมควรแก่พระองค์เป็นอันมาก พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงกระทำภัตติกแล้วทรงกระทำอนุโมทนาแล้วเสด็จจากอาสนะหลีกไป ราหุลกุมารจึงได้ตามเสด็จพระผู้มีพระภาคไปเบื้องหลัง พลองทูลขอว่า “ข้าแต่พระสมณะ ขอได้โปรดประทานทรัพย์มรดกแก่หม่อมฉัน ข้าแต่พระสมณะ ขอได้โปรดประทานทรัพย์มรดกแก่หม่อมฉัน” พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จดำเนินไป ทรงพระดำริว่า กุมารนี้ปรารถนาทรัพย์อันเป็นของบิดาซึ่งเป็นไปตามวิญญู มีความคับแค้นอาเถาะเราจะให้อริยทรัพย์^{๕๓} ประการซึ่งเราได้เฉพาะที่โพธิมณฑลแก่กุมารนี้ เราจะกระทำให้กุมารนี้เป็นเจ้าของทรัพย์มรดกอันเป็นโลกุตระ แล้วตรัสเรียกท่านพระสารีบุตรมาว่า “สารีบุตร เธอจงให้ราหุลกุมารบวช” พระสารีบุตรผู้มีอายุ ยังพระราหุลกุมารให้ผนวชแล้ว โดยพระมหาโมคคัลลานเถระปลงพระเกศาของพระกุมารแล้วถวายผ้ากาสายะ พระสารีบุตรได้ถวายสโรช พระมหากัสสปเถระได้เป็นโอวาทาจารย์^{๕๔}

หลังจากที่พระนางอยู่ในตำหนัก ๓ ปี พระเจ้าสุทโธทนมหาราช ทรงบรรลุพระอรหัตถ์ภายใต้เศวตฉัตรและปรินิพพานแล้ว และได้ทำพิธีให้เจ้าชายมหานามะขึ้นครองราชย์สมบัติสืบแทนพระนางมหาปชาบดีโคตมี พร้อมกับมาตุคาม ๕๐๐ นาง ก็ทูลขอบรรพชาในสำนักของพระศาสดา หลังจากທີ່พระนางมหาปชาบดีโคตมีบรรพชาแล้ว พระนางโยสธรา ก็ทรงดำริว่า พระเจ้าสุทโธทนมหาราชก็สวรรคตไปแล้ว พระสวามีก็ทรงออกบวชไปแล้ว ราหุลราชกุมารก็บรรพชาไปแล้วพระญาติพระวงศ์ต่าง

^{๕๒} ขุ.ชา.ปภินณก. (ไทย) ๒๗/๔๓/๔๒๘.

^{๕๓} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๓๑, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ผลิณม, ๒๕๕๘), หน้า ๒๑๔.

^{๕๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕๙.

ก็ทรงผนวชตามเสด็จไปเป็นอันมาก บัดนี้ไม่เหลือกิจอันใดที่จะต้องทรงทำในพระราชวังแล้ว พระนางยโสธราพิมพาพร้อมด้วยกับมาตุคาม ๑,๑๐๐ คน ไปยังสำนักแห่งพระนางปชาบดีเถรี ได้รับศุภธรรม ๘ บวชแล้ว เมื่อมีพระชนมายุ ๔๐ พรรษา มีพระนามว่า "พระภัททากัจจนาเถรี" ประมาณพรรษาที่ ๕ แห่งพระผู้มีพระภาค ขอบรรพชาในสำนักของพระศาสดารับกรรมฐานจากพระพุทธเจ้าทรงบำเพ็ญเพียร เจริญสมณะและวิปัสสนา ยังไม่ทันถึงกึ่งเดือนก็ได้บรรลุเป็นพระอรหันต์ เป็นผู้ข้าของชานาญในอภิญญาทั้งหลาย เป็นหนึ่งในสี่พระอริยสาวกผู้ได้อภิญญาใหญ่ ในสมัยพระพุทธเจ้าของเรา นี้ โดยในระหว่างสมัยของพระพุทธเจ้าพระองค์หนึ่งนั้นจะมีอริยสาวกที่ได้อภิญญาใหญ่ได้เพียง ๔ ท่าน ซึ่ง ๔ ท่านนั้นในสมัยของพระโคตมพุทธเจ้าก็คือ พระสารีบุตรเถระ พระมหาโมคคัลลานะเถระ พระพากุลเถระ และพระภัททากัจจนาเถรี (พระนางยโสธรา) นี้ โดยพระอริยสาวกผู้ได้อภิญญาใหญ่นั้น จะสามารถระลึกชาติได้ถึง อสงไขยหนึ่งกับเศษแสนกับ โดยการระลึกครั้งเดียว ส่วนผู้ได้อภิญญาปกตินั้นจะระลึกได้ไม่เกินแสนกับ ภายหลังพระศาสดาประทับนั่ง ณ พระเชตวันวิหาร เมื่อทรงสถาปนาภิกษุณีไว้ในตำแหน่งต่าง ๆ ตามลำดับจึงทรงสถาปนาพระภัททากัจจนาเถรีไว้ในตำแหน่งเอตทัคคะผู้เลิศจกกว่าภิกษุณีทั้งหลายผู้ได้บรรลุอภิญญาใหญ่^{๕๕}

เมื่อพระเถรีบวชแล้วอาศัยอยู่ในเมืองสาวตถิ ครั้นวันหนึ่ง ลมในพระอุทรของพระเถรีกำเริบขึ้น เมื่อพระโอรสเสด็จมาเพื่อจะเยี่ยมเยียน พระเถรีนั้นไม่สามารถจะออกมาพบได้ ภิกษุณีอื่น ๆ จึงมาบอกว่า พระเถรีไม่สบาย ราหุลสามเณรจึงทูลถามพระมารดาว่า พระองค์ควรจะได้อะไร พระเถรีผู้ชนินทรีย์สบอกในคราวยังครองเรือน มารดาดีมีระสมะมวงที่เข่าปรุงประกอบด้วยน้ำตาลกรวด^{๕๖} เป็นต้น โรคลมในท้องก็สงบระงับไป แต่บัดนี้ พวกเราเที่ยวบิณฑบาตเลี้ยงชีพจักได้ระสมะมวงนั้นมาจากไหน ราหุลสามเณรทูลว่า เมื่อหม่อมฉันได้จักนำมา แล้วก็ออกไป ก็ท่านผู้มีอายุนั้นมีสมบัติมากมาย คือ มีพระธรรมเสนาบดีเป็นอุปชฌาย์ มีพระมหาโมคคัลลานะเป็นอาจารย์ มีพระอาณันทเถระเป็นอา มีพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นบิดา แม้เมื่อเป็นอย่างนั้น ท่านก็ไม่ไปยังสำนักอื่น ได้ไปยังสำนักของอุปชฌาย์ไฉนแล้ว ได้ยินมีอาการหน้าเศร้าอยู่ ลำดับนั้น พระเถระจึงกล่าวกะราหุลสามเณรถึงสาเหตุถึงหนัาระทมทุกข้ออยู่ ราหุลสามเณรได้แจ้งโรคลมในท้องแก่พระเถรีผู้เป็นมารดากำเริบขึ้นและยาแก้ไข้ให้ พระสารีบุตรผู้เป็นอุปชฌาย์ทราบ พระเถระจึงกล่าวพลอมราหุลสามเณรว่าไม่ต้องกังวล ในวันรุ่งขึ้น พระเถระพาราหุลสามเณรนั้นเข้าไปในเมืองสาวตถิ ให้สามเณรนั่งที่โรงฉันแล้วได้ไปยังประตูพระราชวัง พระเจ้าโกศลเห็นพระเถระจึงนิมนต์ให้นั่ง ในขณะนั้นเอง นายอุยยานบาลนำเอามะมวงหวานที่สุดทั้งพวงจำนวนห่อหนึ่งมาถวาย พระราชาทรงปอกเปลือกมะมวงแล้วใส่น้ำตาลกรวดลงไป ขยำด้วยพระองค์เองแล้วได้ถวายพระเถระจนเต็มบาตร พระเถระออกจากพระราชนิเวศน์ ไปยังโรงฉัน แล้วได้ให้แก่สามเณรนำระสมะมวงนั้นไปให้มารดาของเธอ ราหุลสามเณรนั้นได้นำไปถวายแล้ว พอพระเถรีบริโภคแล้วเท่านั้น โรคลมในท้องก็สงบ ฝ่ายพระราชาทรงส่งคนไปด้วยคำรัสสั่งว่า “พระเถระไม่นั่งฉันระสมะมวงในที่นี้ เธอจงไปดูให้รู้ว่าพระเถระให้ใคร” ราชบุรุษคนนั้นจึงไปพร้อมกับพระเถระ ทราบเหตุ นั้นแล้วจึงมากราบทูลพระราชาให้ทรงทราบ พระราชาทรงพระดำริว่า ถ้าพระศาสดาจักอยู่ครองเรือน จักได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ราหุลสามเณรจักได้เป็นขุนพลแก้ว พระเถรีจักได้เป็นนางแก้ว ราชสมบัติในสกุลจักรวาลจักเป็นของท่านเหล่านี้ทีเดียว ควรที่เราจะพึงอุปฐากบำรุงท่านเหล่านี้ บัดนี้เราไม่ควร

^{๕๕} อัง.เอกก. (ไทย) ๒๐/๒๔๕/๓๑.

^{๕๖} สถาบันบัณฑิตธรรม, ๔๐ ภิกษุณีพระอรหันต์, หน้า ๑๐๗.

ประมาทในท่านเหล่านี้ ผู้บวชแล้วเข้ามาอาศัยเราอยู่ จำเดิมแต่นั้น พระเจ้าโกศลรับสั่งให้ถวาย
 รสมะม่วงแก่พระเถรีเป็นประจำ^{๕๗}

๒.๔.๒ การสั่งสมบารมีพระยโสธราเถรี

พระยโสธราเถรีหรือพระภัททากัจจนาเถรี เมื่อมีอายุ ๗๘ ปี ไปทูลลาพระพุทเจ้า
 ปรินิพพาน พระพุทเจ้าองค์ทรงอนุญาตและขอให้แสดงฤทธิ์ให้ทอดพระเนตร ท่านได้แสดงฤทธิ์ต่าง ๆ
 และได้เล่าอดีตชาติต่าง ๆ พระภัททากัจจนาเถรี ครั้งพระพุทเจ้าพระนามว่า ปทุมุตตระ ถือนา
 ปฏิสนธิในเรือนสกุล กรุงหังสวดี ในกาลต่อมาฟังธรรมกถาของพระศาสดา เห็นพระศาสดาทรง
 สถาปนาภิกษุณีรูปหนึ่งไว้ในตำแหน่งเอตทัคคะเป็นเลิศ ของเหล่าภิกษุณีสาวิกาผู้บรรลุปัญญาใหญ่
 จึงทำกุศลให้ยิ่งยวดขึ้น ไป บรรณานาตำแหน่งนั้น นางเวียนว่ายตายเกิดในเทวดาและมนุษย์โลก ตลอด
 แสนกัป^{๕๘} ในคราวพระที่ปึงกรพระพุทเจ้าพระเถรีได้เกิดเป็น สมิตตาคุมาริ ได้เห็นสุเมธดาบสเหาะมา
 ทางอากาศ เห็นคนกำลังถากทางเพื่อต้อนรับพระพุทเจ้าพระที่ปึงกร พอได้ยินว่าพระพุทเจ้าจะเสด็จ
 มาก็คเกิดศรัทธาขอร่วมถากทางด้วย ระหว่างถากทางไปพลางคิดไปพลางว่า “พุทโธ พุทโธ ” แต่งาน
 ไม่เสร็จดี พระที่ปึงกรสัมมาสัมพุทเจ้าพร้อมด้วยพระสาวก ๔ แสนรูปเดินทางมาถึง สุเมธดาบสเห็นว่า
 หนทางยังปรับแต่งไม่เสร็จยังคงขึ้นและขึ้นโคลนเลนอยู่ จึงนอนคว่ำราบลงบนพื้นที่บริเวณที่ขึ้นและ
 นั้น ท่านเอาแผ่นหลังของท่านต่างสะพานด้วยคิดว่า “พระพุทเจ้าพร้อมทั้ง (สาวก) ผู้เป็นศิษย์
 จงเหยียบบราเสด็จไปเถิด อย่าทรงเหยียบเบียดถ่มนั้นเลย ขอนั่นจักเป็นประโยชน์เกื้อกูลแก่เรา”

พระพุทเจ้าที่ปึงกร ประทับยืนอยู่เหนือศีรษะสุเมธดาบส ตรัสพระดำรัสว่า “เธอทั้งหลาย
 จงดูขุณฺโณดาบสนี้ ผู้มีตบะแก่กล้าในกัปอันประมาณมิได้นับจากกัปนี้ไป เขาจักเป็นพระพุทเจ้า^{๕๙}ใน
 โลก” เมื่อสุเมธดาบสได้ยินเช่นนั้นก็มีความปลื้มปีติใจที่ความปรารถนาของตนเองจะสำเร็จผลในอนาคต
 จากนั้นสุเมธดาบสได้นำดอกไม้พร้อมของหอมมาบูชาพระที่ปึงกรพระพุทเจ้า โดยกระทำประทักษิณ
 สมิตตาคุมาริ เห็นเหตุการณ์ทั้งหลายกระทั่งได้เสวนาการ พระพุทเจ้าทรงแสดงพระสัมมาสัมพุทเจ้า
 ที่ปึงกร ทรงประกาศแก่ปวงมหาชนว่าสุเมธฤๅษีจักได้ตรัสรู้เป็นพระพุทเจ้าพระองค์หนึ่งในอนาคตกาล
 สมิตตาคุมาริก็บังเกิดความยินดีปรีดา ได้นำดอกอุบลสดกระทำการสักการบูชาสมเด็จพระที่ปึงกร
 สัมมาสัมพุทเจ้า ออกโอษฐ์ตั้งปณิธานของนางในขณะนั้นว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงพระคุณอัน
 ประเสริฐเป็นพระบรมโลกุตมาจารย์ ด้วยเดชะอานิสสงส์ที่ข้าพระบาทน้อยได้กระทำการบูชาแก่สมเด็จ
 พระพุทเจ้าองค์เจ้าในกาลบัดนี้ ขอให้สุเมธฤๅษี จงเป็นสามีของข้าพระบาทสมใจปรารถนาในภายภาค
 หน้าด้วยเถิด” และในกาลนั้น พระที่ปึงกรพระพุทเจ้า ทรงพยากรณ์ สมิตตาคุมาริกับสุเมธดาบสว่า

ท่านฤๅษีผู้เป็นใหญ่ อุบาสิกาผู้นี้จักเป็นผู้มีจิตเสมอกัน มีการกระทำเสมอกัน มีปกติทำ
 ร่วมกัน จักเป็นที่น่ารักเพราะการกระทำเพื่อประโยชน์แก่ท่าน มีฤทธิ์ เป็นธรรมทายาทของท่าน
 จักรักษาคุณธรรมทั้งหลาย เหมือนพวกเจ้าของรักษาเครื่องสมุก จะอนุเคราะห์ท่าน จักบำเพ็ญ
 บารมีเพื่อท่าน ละกิเลสได้ดังพญาราชสีห์สะกรงแล้ว จักบรรลุพระโพธิญาณ

^{๕๗} สถาบันบันลือธรรม, ๔๐ ภิกษุณีพระอรหันต์, หน้า ๑๐๘.

^{๕๘} ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๓๑๔/๔๙๖.

^{๕๙} ขุ.พุทธ. (ไทย) ๓๓/๖๑/๕๗๕.

จากชาตินั้น พระนางสังสมบารมีเวียนว่ายอยู่ในสังสารวัฏอีก ๔ อสงไขยกับเศษแสนกัป ท่านได้เกิดร่วมชาติกับพระโพธิสัตว์อยู่หลายชาติ ดังที่ปรากฏในชาดกต่าง ๆ เช่น

เกิดเป็นมารดาของเนื้อซื้อ ลักษณะ และ กากะ พระพุทธรองค์เสวยพระชาติเป็นบิดา ในลักษณะชาดก^{๖๐} เกิดเป็นสุภัททาเทวี พระพุทธรองค์เสวยพระชาติเป็นพระเจ้ามหาสุทฺธสนะ ในมหาสุทฺธสนชาดก เกิดเป็นภรรยา พระพุทธรองค์เสวยพระชาติเป็นบุรุษผู้ละบุตรและภรรยาออกบวช ในพันธนาการชาดก เกิดเป็นกาซื้อ สุปัสสา พระพุทธรองค์เสวยพระชาติเป็นกาซื้อ สุปัตตะ ในสุปัตตะชาดกเกิดเป็นภรรยาของเศรษฐี พระพุทธรองค์เสวยพระชาติเป็น วิสัยหเศรษฐี ในวิสัยหาชาดก เกิดเป็นพระมเหสี พระพุทธรองค์เสวยพระชาติเป็น พระเจ้ากुरुราชโพธิสัตว์ ในกुरुธรรมชาดก เกิดเป็นพระเทวี พระพุทธรองค์เสวย พระชาติเป็นดาบสผู้อยู่ในพระราชอุทยาน ในอภันตรชาดก เกิดเป็นนางสัมมิลลหาสินี พระพุทธรองค์เสวยพระชาติเป็นดาบส ในอนนุโสจยชาดก เกิดเป็นธิดาของหัวหน้าช่างเหล็ก พระพุทธรองค์เสวย พระชาติเป็นหัวหน้าช่างเหล็ก ในสุจิชาดก เกิดเป็นแม่ของสิงห์โตชื่อ มโนชะ พระพุทธรองค์เสวยพระ ชาติเป็นพ่อ ในมโนชาดก เกิดเป็นพระอัครมเหสี พระพุทธรองค์เสวยพระชาติเป็นพระเจ้าสุสีมะ ในสุสีมาชาดก เกิดเป็นพระราชเทวี พระพุทธรองค์เสวยพระชาติเป็นพระราชา ในกุมมาสปิณฑชาดก เกิดเป็นพระอัครมเหสี พระพุทธรองค์เสวยพระชาติเป็นพระเจ้าอุทัยราช ในคังคมาลชาดก เกิดเป็นพระสุทวิชาเทวี พระพุทธรองค์เสวยพระชาติเป็นพระเจ้าเกรวราช ในอาทิตตชาดก เกิดเป็นนางนงจักรพราก พระพุทธรองค์เสวยพระชาติเป็นนงจักรพราก ในจักกวางชาดก เกิดเป็นนางปริพพาชกา พระพุทธรองค์เสวยพระชาติเป็นปริพพาชก ในจุลลโพธิชาดก เกิดเป็นพระเทวี พระพุทธรองค์เสวย พระชาติเป็นพระเจ้าพารานสี ในปานียชาดก เกิดเป็นจันทากินรี พระพุทธรองค์เสวยพระชาติเป็นจันทกินนร.ในจันทกินนรชาดก เกิดเป็นนางนาคกัญญาสุมนาเทวี พระพุทธรองค์เสวยพระชาติเป็น จัมเปยยนาคราช ในจัมเปยยชาดก เกิดเป็นพระอัครมเหสี พระพุทธรองค์เสวยพระชาติเป็นอลีนัสตฺตราชกุมาร ในชัยทิสชาดก เกิดเป็นพระนางประภาวดี พระพุทธรองค์เสวยพระชาติเป็นพระเจ้ากุสราชน ในกุสชาดก เกิดเป็นสวลีเทวี พระพุทธรองค์เสวยพระชาติเป็นพระมหาชนกนรินทรราช ในมหาชนกชาดก เกิดเป็นพระนางจันทาเทวี พระพุทธรองค์เสวยพระชาติเป็นพระจันทกุมาร ในจันทกุมารชาดก เกิดเป็นภริยาใหญ่ของบัณฑิต พระพุทธรองค์เสวยพระชาติเป็น วิธูรบบัณฑิต ในวิธูรชาดก เกิดเป็นนางอมรา พระพุทธรองค์เสวยพระชาติเป็นมโหสถบัณฑิต ในมโหสถชาดก เกิดเป็นพระนางมัทรีเทวี พระพุทธรองค์เสวยพระชาติเป็นพระเวสสันดรราช ในเวสสันดรชาดก เป็นต้น

ดังนั้น การตั้งความปรารถนาของพระนางยโสธรา ที่จะเป็นคู่ชีวิตของพระโพธิสัตว์นั้น ท่านต้องสังสมบารมีอย่างมุ่งมั่นถึง ๔ อสงไขยกับเศษแสนกัป และเป็นการสังสมบารมีที่ต้องอาศัยความเด็ดเดี่ยว แน่วแน่ ด้วยความซื่อสัตย์ จงรักภักดี และเสียสละอย่างยิ่ง เพื่อประโยชน์แก่การบำเพ็ญบารมีเพื่อสัมโพธิญาณของพระพุทธรเจ้าโดยแท้

^{๖๐} พุ.ชา.เอกก. (ไทย) ๒๗/๑๑/๕.

๒.๕ ประวัติและการสังฆมบารมีของมัจฉิกณฐกะ

๒.๕.๑ ประวัติของมัจฉิกณฐกะ

มัจฉิกณฐกะ^{๖๑} เป็นมัจฉาทรงคู้บารมีเจ้าชายสิทธัตถะราชกุมารแห่งศากยวงศ์ เป็นอาชาที่ถึงพร้อมด้วยรูป คือ ส่วนยาวจากคอจรดปลายหาง ๑๘ ศอก ส่วนสูงก็เหมาะสมกับส่วนยาว มีสีขาวยม่งเหมือนเปลือกหอยสังข์ที่ขาวสะอาด แฉงคอและหางสีดำขลับ มีฝีเท้าและกำลังอันเลิศ เดินทางถึงแม่น้ำอนโมาใช้เวลาเพียงคืนถึงเขาระยะทาง ๓๐ โยชน์^{๖๒} (๔๘๐ กิโลเมตร) กระโดดครั้งเดียวก็สามารถข้ามแม่น้ำอนโมา ที่กว้าง ๘ อุสสะ (๕๐ เมตร)

มัจฉิกณฐกะ เป็นสหชาติของพระพุทธเจ้า คือ เกิดพร้อมกับเจ้าชายสิทธัตถะ เป็นสะพานบุญพาพระโพธิสัตว์เสด็จออกมหาภิเนษกรรม เป็นทาสผู้ซื่อสัตย์ เป็นบริวารผู้รักดี เป็นสหชาติผู้ทำหน้าที่จนถึงพร้อม เป็นอาชวยอดกตัญญู ในคืนวันเพ็ญเดือน ๘ คือวันอาสาฬหบูชา วันที่พระโพธิสัตว์ทรงดำริว่า เราออกมหาภิเนษกรรมในวันนี้ทีเดียว จึงเสด็จลุกขึ้นจากที่บรรทม เสด็จไปใกล้ประตูรั้วว่า ใครอยู่ที่นั่น. นายฉันทะนอนเฝ้าศรีระหนุนธรณีประตูอยู่กราบทูลว่า ข้าแต่พระลูกเจ้า ข้าพระองค์ฉันทะ. พระองค์จึงตรัสว่า วันนี้เรามีประสงค์จะออกมหาภิเนษกรรม จงจัดหาม้าให้เราตัวหนึ่ง เขาทูลรับว่า “ได้ พระเจ้าข้า” แล้วถือเอาเครื่องม้าไปยังโรงม้า เมื่อดวงประทีปน้ำมันหอมยังลุกโพลงอยู่เห็นพญามัจฉิกณฐกะยืนอยู่บนภูมิกาคอันน่ารื่นรมย์ ภายใต้เพดานแผ่นดอกมะลิ คิดว่า วันนี้เราควรจัดม้าตัวนี้แหละถวาย จึงได้จัดมัจฉิกณฐกะ มัจฉิกณฐกะนั้นเมื่อนายฉันทะจัดเตรียมอยู่ ได้รู้ว่าการจัดเตรียมคราวนี้กระชั้นแน่นจริง ไม่เหมือนการจัดเตรียมในคราวเสด็จประพาสเล่นในสวนในวันอื่น ๆ วันนี้พระลูกเจ้าของเรา จักมีพระประสงค์เสด็จออกมหาภิเนษกรรม. ที่นั่นก็มีโยนิติจึงร้องดังลั่น เสียงนั้นจะฟังกลับไปทั่วทั้งพระนคร แต่เทวดาทั้งหลายก็กลัวเสียงนั้นไว้มิให้ใคร ๆ ได้ยินเสียง

พระโพธิสัตว์เสด็จลงจากพื้นปราสาทแล้ว เสด็จเข้าไปใกล้ม้าตรัสอย่างนี้ว่า “นี่แน่ะพ่อกณฐกะ วันนี้เจ้าจงให้เราข้ามฝั่งสักคืนหนึ่งเถิด เราอาศัยเจ้าได้เป็นพระพุทธเจ้าแล้ว จักยังโลกพร้อมทั้งเทวโลกให้ข้ามฝั่งด้วย”^{๖๓} ลำดับนั้น พระโพธิสัตว์ก็กระโดดขึ้นหลังมัจฉิกณฐกะ ด้วยอานุภาพของเทวดาทั้งหลายได้เอาฝ่ามือเข้าไปรองรับในวาระที่มัจฉิกณฐกะเหยีบไป พระโพธิสัตว์เสด็จอยู่ท่ามกลางหลังม้าตัวประเสริฐให้นายฉันทะจับหางม้า เสด็จถึงยังที่ใกล้ประตูใหญ่ตอนเที่ยงคืน ประตูใหญ่ที่พระราชาทรงให้กระทำการประตูสองบาน แต่ละบานจะต้องใช้บุรุษหนึ่งพันคนเปิด ด้วยทรงพระดำริว่า เมื่อเป็นอย่างนี้ บุตรของเราจักไม่อาจเปิดประตูเมืองออกไปได้ ไม่ว่าเวลาไหน ๆ ในกาลนั้นมัจฉิกณฐกะคิดว่า ถ้าประตูไม่เปิด เราจักยกนายของตนทั้งที่นั่งอยู่บนหลัง พร้อมทั้งนายฉันทะผู้ยืนจับหางอยู่ โดดข้ามกำแพงสูง ๑๘ ศอกออกไป ถ้าประตูไม่เปิด พึงทำให้สำเร็จตามที่เราคิดไว้ได้แน่ แต่เทวดาผู้สิงอยู่ที่ประตูเปิดประตูให้ พระโพธิสัตว์เสด็จออกแล้ว มีพระประสงค์จะทอดพระเนตรพระนครกรุงกบิลพัสดุ์อีกครั้ง เมื่อพระโพธิสัตว์นั้นมีความคิดพองเกิดขึ้นอย่างนี้เท่านั้น มหาบุรุษเหมือนจะกราบทูลว่า ข้าแต่มหาบุรุษ พระองค์ไม่ต้องหันกลับมาทำการทอดพระเนตรดอก ได้แยกขาตอออกหมุนกลับให้ ประดุจวงล้อของนายช่างหม้อ เมื่อทอดพระเนตรกรุงกบิลพัสดุ์แล้ว จึงทรงกระตุ่นมัจฉิกณฐกะให้

^{๖๑} พุ.วิ. (ไทย) ๒๖/๑๑๘๕/๑๔๘.

^{๖๒} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์, หน้า ๑๒๖.

^{๖๓} พุ.วิ. (ไทย) ๒๖/๑๑๘๖-๑๑๘๙/๑๔๗.

บายหน้าไปตามทางที่พึงไปแสดงเจตียสถานชื่อ กัณฐกนิวัตตะ ที่มำกัณฐกะหันหน้ากลับ ณ ปฐพีประเทศนั้นได้เสด็จไปแล้วด้วยสักการะอันยิ่งใหญ่ ด้วยความงามสง่าอันโอฬาร ในครั้งนั้น เทวดาทั้งหลายชุกบเพลิงไปข้างหน้าพระโพธิสัตว์นั้นหกหมื่นดวง ข้างหลังหกหมื่นดวง ข้างขวาหกหมื่นดวง และข้างซ้ายหกหมื่นดวง เทวดาอีกพวกหนึ่งชุกบเพลิงหาประมาณมิได้ที่ขอบปากจักรวาล เทวดากับนาคและครุฑเป็นต้นอีกพวกหนึ่ง เดินบูชาด้วยของหอม ดอกไม้ จุลและธูปอันเป็นทิพย์ ท้องฟ้านภาดลได้เนืองแน่นไปด้วยดอกปาริฉัตรและดอกมณฑารพ เหมือนเนืองแน่นด้วยสายธารน้ำ ในเวลามีเมฆฝนอันหนาทึบ ทิพย์สังคีตทั้งหลายได้บรรเลงแล้ว ดนตรีหกล้านแปดแสนชนิดได้บรรเลงโดยรอบ ๆ คือด้านหน้าแปดแสน ด้านข้างและด้านหลังด้านละสองล้าน เสียงดนตรีเหล่านั้นย่อมเป็นไป เหมือนเวลาที่เมฆคำรามในท้องมหาสมุทร และเหมือนเวลาที่สาครมีเสียงกึกก้องในท้องภูเขายุคธรร พระโพธิสัตว์เสด็จไปด้วยสิริโสภาคย์นี้ เสด็จหนทาง ๓๐ โยชน์ ล่วงเลยราชอาณาจักรทั้ง ๓ โดยราตรีเดียวเท่านั้น บรรลุถึงฝั่งแม่น้ำอโนมานที

พระโพธิสัตว์ยืนอยู่ที่ริมฝั่งแม่น้ำตรัสถามนายฉันทะว่า แม่น้ำนี้ชื่ออะไร นายฉันทะทูลว่า “ชื่ออโนมานที พระเจ้าข้า” พระโพธิสัตว์ทรงดำริว่า การบรรพชาของเราจักไม่ทราหม จึงเอาสันพระบาท กระตุ้นให้สัญญาณม้า และมำก็ได้กระโดดไปยืนอยู่ที่ฝั่งโน้นของแม่น้ำอันกว้าง ๘ อูสะ^{๖๔} (๕๐ เมตร) พระโพธิสัตว์เสด็จลงจากหลังม้า ประทับยืนบนเนินทรายอันเป็นเสมือนแผ่นเงิน แล้วตรัสเรียกนายฉันทะมาตรัสว่า “นี่แน่ฉันทะผู้สหาย เธอจงพาเอาอาภรณ์และมำกัณฐกะของฉันทะไป ฉันทจักบวช” นายฉันทะทูลขอบวชด้วย พระองค์ทรงตรัสห้ามถึง ๓ ครั้งว่า “เธอยังบวชไม่ได้ เธอจะต้องไป” จึงทรงมอบอาภรณ์และมำให้แล้ว ทรงเอาพระหัตถ์ขวาจับพระขรรค์ เอาพระหัตถ์ซ้ายจับพระจุฬา (จุก) พร้อมกับพระเมาลี (มวยผม) แล้วจึงตัด พระเกสาเหลือประมาณ ๒ องคุลี เวียนขวาแนบติดพระเศียรพระเกสาเหล่านั้นได้มีอยู่ประมาณนั้นเท่านั้นจนตลอดพระชนม์ชีพ และพระมัสสุก็ได้มีพอเหมาะกับพระเกสานั้น พระโพธิสัตว์ถือพระจุฬากับพระเมาลีแล้วทรงอธิษฐานว่า “ถ้าเราจักได้เป็นพระสัมพุทธเจ้า จงตั้งอยู่ในอากาศ ถ้าจักไม่ได้เป็น จงตกลงบนแผ่นดิน” แล้วทรงโยนขึ้นไปในอากาศพระจุฬานั้นลอยขึ้นไปถึงที่มีประมาณโยชน์หนึ่ง แล้วได้ตั้งอยู่ในอากาศ ท้าวสักกะเทวราช (ท้าววสวะ) ทรงตรวดดูด้วยทิพยจักขุ แล้วทรงเอาผอบแก้วมีประมาณโยชน์หนึ่งรับไว้ ให้ประดิษฐานไว้ในเจดีย์ชื่อว่า จุฬามณีเจดีย์ ในดาวดึงส์พิภพ พระโพธิสัตว์ทรงดำริสืบไปว่า ผ้ากาสสิกพัสตร์เหล่านี้ไม่สมควรแก่สมณะสำหรับเรา ครั้งนั้น ฆฎิกามหาพรหม ผู้เป็นสหายเก่าของพระโพธิสัตว์ ในครั้งพระกัสสปพุทธเจ้า มีความเป็นมิตรยังไม่เสื่อมคลายตลอดพุทธันดรหนึ่ง คิดว่า “วันนี้สหายเราออกมหาภิเนษกรรมแล้ว เราจักถือเอาสมณบริขารของสหายเรานั้นไป” จึงนำเอาบริขาร ๘ เหล่านี้มาถวายคือ บริขารเหล่านี้ คือ ไตรจีวร บาตร มีด เข็ม รัตประคดเป็น ๘ กับผ้ากรองน้ำ ย่อมสมควรแก่ภิกษุผู้ประกอบความเพียร

พระโพธิสัตว์นุ่งห่มธงชัยของพระอรหันต์ ทรงถือเพศบรรพชิตอันอุดมแล้วตรัสว่า “ฉันทะ เธอจงกราบทูลถึงความสบายไม่ป่วยไข้แก่พระชนกและพระชนนีตามคำของเรา” ดังนี้แล้วทรงส่งไปนายฉันทะถวายบังคมพระโพธิสัตว์ กระทำประทักษิณแล้วหลีกไป ส่วนมำกัณฐกะได้ยื่นพระดำรัสของพระโพธิสัตว์ผู้ตรัสอยู่กับนายฉันทะ คิดว่า “บัดนี้เราจะไม่ได้เห็นนายของเราอีกต่อไป” เมื่อละคล่อง

^{๖๔} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์, หน้า ๑๒๖.

จักขุไป ไม่อาจอดกลั้นความโศกไว้ได้ มีหทัยแตกตายเป็น บังเกิดเป็นเทพบุตรชื่อกัณฐกะ ในภพดาวดึงส์^{๖๕} มีนางเทพอัปสร ๑,๐๐๐ เป็นบริวาร

๒.๕.๒ การสังสมบารมีของม้ากัณฐกะ

ในคืนวันเพ็ญ เมื่อพระมหาโมคคัลลานเถระท่องเที่ยวบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ได้พบเห็นทิพยวิมานซึ่งสวยงามยิ่งนัก จึงถามเทพบุตรตนหนึ่งว่า

ในคืนวันเพ็ญ ดวงจันทร์มีรอยรูปกระต่าย เป็นใหญ่กว่าหมู่ดาว มีหมู่ดาวนักษัตรแวดล้อม โคจรไปโดยรอบฉันใด ทิพยวิมานนี้ก็มิอุปมาฉันนั้น น่ายุมีศรีมรุ้งโรจน์ในเทพบุรี เหมือนพระอาทิตย์กำลังอุทัย มีพื้นน้ำรีนรมย์ วิจิตรด้วยแก้วไพฑูรย์ ทองคำ แก้วผลึกเงิน แก้วลาย แก้วมุกดา และทับทิม ลาดด้วยแก้วไพฑูรย์ ปราศปราสาททั้งหลายของท่านงามน้ำรีนรมย์ ปราสาทซึ่งเนรมิตไว้ดีแล้ว สระโบกขรณีของท่านน้ำรีนรมย์ มีหมู่มัจฉาทิพย์อาศัยอยู่เนืองแน่น น้ำใสสะอาด มีพื้นลาดด้วยทรายทองคำ ดาษด้วยบัวหลวงหลากชนิด บัวขาวรายล้อมอยู่รอบ ยามลมพัด ก็โชยกลิ่นหอมระรื่นจรุงใจ ทั้งสองข้างสระโบกขรณีของท่านนั้น มีพุ่มไม้เนรมิตไว้ดีแล้วซึ่งประกอบด้วยไม้ดอกและไม้ผลทั้งสองอย่าง เทพอัปสรทั้งหลายพากันมาบำรุงท่านผู้นั่งบนบัลลังก์ทำทองคำที่ปูลาดด้วยผ้าขนสัตว์อันอ่อนนุ่ม ดังบำรุงท้าวสักกเทวราช พวกนางแต่งองค์ด้วยเครื่องประดับทั้งมวล ประดับด้วยพวงดอกไม้ต่าง ๆ บำเรอท่านผู้มีฤทธิ์มากให้รีนรมย์ ท่านรีนเริงบันเทิงใจ ดังท้าวสวตติเทวราช ท่านมีความยินดีในการพักผ่อน ขับร้อง และประโคมดนตรีรีนรมย์อยู่ด้วยกลอง สังข์ ตะโพน พิณ และบัณเฑาะว์ ท่านมีรูป เสียง กลิ่น รส และโณภูมิจึงพะหลายอย่างล้วนเป็นทิพย์ น้ำรีนรมย์ สมความประสงค์ในวิมานอันประเสริฐนั้น ท่านเป็นเทพบุตรผู้มีศรีมรุ้งเรืองมากมีผิวพรรณรุ่งโรจน์ยิ่ง ดังพระอาทิตย์กำลังอุทัยนี้เป็นผลของท่าน หรือศีล หรือการกราบไหว้ของท่านอาตมาถามแล้ว ท่านโปรดบอกผลกรรมนั้นแก่อาตมาเถิด

เทพบุตรนั้นดีใจที่พระมหาโมคคัลลานเถระถาม จึงตอบปัญหาผลกรรมไปตามที่พระเถระถามว่า

ข้าพเจ้าคือพญาแมวกัณฐกะ^{๖๖} เป็นสหชาตกับพระราชโอรสของพระเจ้าสุทโธทนะในกรุงกบิลพัสดุ์ราชธานีที่อุดมของกษัตริย์ศากยวงศ์ คราวเมื่อพระราชโอรสพระองค์นั้นเสด็จออกเพื่อพระโพธิญาณในเวลาเที่ยงคืน พระองค์ทรงใช้ฝ่าพระหัตถ์ที่อ่อนนุ่ม มีพระนขาที่แดงปลั่ง กระตุ้นข้าพเจ้า และได้รับสั่งว่า พาไปซิ สหาย เราบรรลุพระสัมมาสัมโพธิญาณอันสูงสุดแล้ว จักช่วยสัตว์โลกให้ข้ามโอฆสงสาร เมื่อข้าพเจ้าฟังพระดำรัสนั้น มีความหรรษาร่าเริงมาก คราวนั้นข้าพเจ้ามีใจยินดีเบิกบานรับพระดำรัส พอรู้ว่าพระศากยบุตรผู้ทรงยศใหญ่ประทับนั่งบนหลังข้าพเจ้าแล้ว ข้าพเจ้าก็บันเทิงเบิกบานใจได้นำเสด็จพระมหาบุรุษออกไป ถึงแคว้นของกษัตริย์เหล่าอื่น เมื่อพระอาทิตย์ขึ้น พระมหาบุรุษนั้นก็ทรงลงข้าพเจ้าและฉันนั้นอำมาตย์ไว้ มิได้ทรงอาลัย แล้วเสด็จหลีกไป ข้าพเจ้าได้เลี้ยวพระบาททั้งสองซึ่งมีพระนขาแดงของพระองค์และได้ร้องไห้มองดูพระมหาวิระผู้กำลังเสด็จไป เพราะไม่ได้พบเห็นพระศากยบุตรผู้ทรงสิริพระองค์นั้น

^{๖๕} พุ.วิ.อ. (ไทย) ๘๑/๓๙๓.

^{๖๖} พุ.วิ. (ไทย) ๒๖/๑๑๘๕/๑๔๘.

ข้าพเจ้าจึงป่วยหนักแล้วตายอย่างฉับพลัน ด้วยอาณูภาพแห่งบุญที่ประกอบด้วยความเลื่อมใสใน
และ ข้าพเจ้าจึงมาอยู่ครอบครองวิมานนี้ ซึ่งประกอบด้วยกามคุณทิพย์ทุกอย่าง ในเทพบุรีนี้เอง
ท่านผู้เจริญ ถ้าพระองค์เจ้าจะพึงไปสำนักพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้า ขอพระองค์เจ้าช่วย
กราบทูลพระองค์ถึงการถวายอภิเษกด้วย เคารพเกล้าตามคำของข้าพเจ้าด้วยเถิด แม้ข้าพเจ้าก็จัก
ไปเฝ้าพระชินเจ้าซึ่งหาบุคคลอื่นเปรียบมิได้ เพราะว่าการได้เห็นพระโลกนาถผู้คงที่หาได้ยาก^{๖๗}

ดังนั้น แม้ม้ากัณฐกะจะเป็นเดรัจฉานแต่ก็มาคู่บารมี เป็นสหชาติ มีความจงรักภักดีต่อผู้
เป็นนายของตน ถึงคราวที่จะต้องจากกันก็ยังไม่สามารถระงับความเศร้าโศกเสียใจไปได้เลย จึงทำให้
หัวใจแตกสลายถึงแก่ความตาย แต่ด้วยกำลังของปิติ มีจิตยินดี เอื้ออ้อม ปลาบปลื้มที่เป็นสะพานบุญ
เป็นส่วนหนึ่งในการออกภิเษกกรรมของพระโพธิสัตว์ มีอานิสงส์ได้เกิดในภพภูมิที่เป็นกุศลเสวย
ทิพย์สมบัติบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์

๒.๖ ประวัติของต้นศรีมหาโพธิ์

ต้นโพธิ์พฤกษ หรือ ต้นศรีมหาโพธิ์ หรือ ต้นอัสสัถพฤกษ^{๖๘} เป็นสหชาติของพระพุทธเจ้า
คือ เกิดขึ้นพร้อมวันเดียวกับเจ้าชายสิทธัตถะ ภายในป่าสาละ ใกล้แม่น้ำเนรัญชรา ตำบลอุรุเวลาเสนานิคม
แคว้นมคธ เป็นมหาโพธิ์บัลลังก์ที่พระพุทธเจ้าประทับในวันตรัสรู้ขณะที่มีพระชนมายุได้ ๓๕ พรรษา
ทรงบำเพ็ญเพียรจนตรัสรู้อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ ในวันเพ็ญ เดือน ๖ (ปัจจุบันคือ ตำบลพุทธคยา
แขวงเมืองอุรุเวลาเสนานิคม ของรัฐพิหาร) เป็นบริโศกเจดีย์ของพระพุทธเจ้า เป็นต้นไม้ที่เป็น
พุทธสังเวชนียสถาน ๑ ใน ๔ แห่ง ต้นพระศรีมหาโพธิ์ เป็นสัญลักษณ์ของพระพุทธศาสนา ต้นพระศรี
มหาโพธิ์ต้นที่ ๑ เกิดพร้อมกับเจ้าชายสิทธัตถะ มีอายุ ๓๕๒ ปี ต้นที่ ๒ มีอายุ ๘๙๑ ปี ต้นที่ ๓ มีอายุ
๑,๒๗๘ ปี ต้นพระศรีมหาโพธิ์ปัจจุบันเป็นหน่อที่ ๔ อายุประมาณ ๑๔๗ ปี (ปลุกแถว พ.ศ. ๒๔๖๓ ถึง
พ.ศ. ๒๕๖๐)

พระพุทธเจ้าทั้งหลายได้ตรัสรู้ ณ ฌานไม้ใด ๆ ต้นไม้นั้นเรียกว่า “ต้นโพธิ์ โพธิ์พฤกษ หรือ
ต้นพระศรีมหาโพธิ์”^{๖๙} คำว่า “โพธิ์” หรือ “โพธิ” หมายถึง การตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า การที่ทรงรู้แจ้ง
แทงตลอดพระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ หรือพระสัพพัญญูของพระพุทธเจ้า ก็เพื่อประโยชน์แก่
เวไนยสัตว์ ผู้ควรแก่การรู้แจ้งตามคำสั่งสอนของพระพุทธองค์และบรรลุ หรือ ตรัสรู้ตาม (อนุพุทธะ) ได้ด้วย
เพราะทรงกระทำตามสัตยาธิฐานประกอบด้วย พระมหากรุณาธิคุณอันยิ่งใหญ่ในหมู่สัตว์ทั้งหลายว่า
“เราตรัสรู้แล้วจะให้สัตว์โลกตรัสรู้ด้วย เราข้ามพ้นแล้วจะให้สัตว์โลกข้ามพ้นด้วย เราสงบได้แล้วจะให้
สัตว์โลกสงบได้ด้วย เราเป็นผู้ดับสนิทแล้วจะให้สัตว์โลกดับสนิทได้ด้วย”^{๗๐} ในขณะที่พระพุทธองค์ยัง
เป็นพระโพธิสัตว์ คือ ผู้ที่กำลังบำเพ็ญเพียรสั่งสมบารมีธรรมเพื่อการบรรลุปุทธิญาณ หรือการตรัสรู้นั้น
ทรงได้รับการพยากรณ์จากอดีตพระพุทธเจ้าทั้งหลายถึง ๒๔ พระองค์ อันมีพระที่ปึงกรพระพุทธเจ้าเป็นต้น

^{๖๗} ชุ.วิ. (ไทย) ๒๖/๑๑๗๑-๑๑๗๓, ๑๑๗๕-๑๑๗๖/๑๔๗-๑๔๙.

^{๖๘} ชุ.พุทธ. (ไทย) ๓๓/๖๕/๕๗๕.

^{๖๙} พระมหาประมวล ฐานทตโต (บุลาลม), ต้นไม้ประจำพระพุทธองค์, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (นนทบุรี:
สำนักพิมพ์ธรรม, ๒๕๔๘), หน้า ๓๔, ๘๕.

^{๗๐} ชุ.ป. (ไทย) ๓๑/๑๑๘/๑๘๒.

และมีพระกัสสปะพุทธเจ้าเป็นที่สุดว่า “ท่านผู้นี้จะได้ตรัสรู้พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ คงตื่นไม่โพธิ์ ในอนาคตกาล” ดังพระดำรัสพยากรณ์ของพระที่ปึงกรพุทธเจ้า ตรัสพยากรณ์สุเมธดาบส

เธอทั้งหลาย จงดูชฎิลดาบสนี้ ผู้มีตบะแก่กล้า ในกบอันหาประมาณมิได้นับจากกบนี้ไป เขาก็เป็นพระพุทธรูปเจ้าในโลก พระตถาคต ได้เสด็จออกจากกรุงกบิลพัสดุ์ที่นารีนรมย์ ทรงเริ่มตั้งความเพียรบำเพ็ญทุกกรกิริยา ประทับนั่งที่โคนต้นอชปาลนิโครธ ทรงรับข้าวมธุปายาสในที่นั้นแล้วเสด็จไปยังแม่น้ำเนรัญชรา เสวยข้าวมธุปายาสที่ริมฝั่งแม่น้ำนั้น แล้วเสด็จไปที่โคนต้น “โพธิ์” ตามหนทางอันประเสริฐที่ตกแต่งไว้แล้ว ทำประทักษิณโพธิ์มณฑลอันยอดเยี่ยมจักตรัสรู้ที่โคนต้นอัสสถัพพฤกษ์

เทวดาและมนุษย์ได้ฟังพระราชดำรัสของพระพุทธรูปเจ้าผู้ไม่มีใครเสมอเหมือนผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่แล้ว ต่างก็มีความชื่นชมยินดีกล่าวว่า “ท่านผู้นี้เป็นหน่อพุทธางกูร” แล้วพากันบูชาด้วยดอกไม้ของหอมต่าง ๆ พร้อมกับกล่าวคำอวยพรต่อพระโพธิสัตว์ว่า “พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทุกพระองค์ ได้ตรัสรู้ที่โพธิ์มณฑล ฉันทใด ท่านผู้มีความเพียรอันยิ่งใหญ่ ขอท่านจงตรัสรู้ที่ต้นไม้นี้เป็นที่ตรัสรู้ของพระชินเจ้าฉันทนั้น เหมือนกันเถิด”

ต้นพระศรีมหาโพธิ์ เป็นสหชาติ คือ เกิดขึ้นในวันเดียวกันกับพระพุทธรูปองค์ ในสมัยที่พระโพธิสัตว์ประสูติ ณ ลุมพินี สิ่ง ๗ สิ่งเหล่านี้ คือ ๑) พระอานนท์ ๒) พระกาฬุทายี ๓) พระฉันทะ ๔) พระนางพิมพาโยโสธรา ๕) ม้ากัณฐกะ ๖) ต้นพระศรีมหาโพธิ์ ๗) ขุมทรัพย์ทั้ง ๔ ได้เกิดขึ้นในสมัยนั้นเช่นกัน การเกิดขึ้นพร้อมกันของสิ่งทั้ง ๗ สิ่งเหล่านี้เรียกว่า “สหชาติ” ฉะนั้น ทั้งความหมายและความเกี่ยวข้องของต้นพระศรีมหาโพธิ์กับพระพุทธรูปเจ้า จึงกลายเป็นต้นไม้อำคัญยิ่งทางพระพุทธศาสนา ถือว่าเป็นต้นไม้อุสาวรีย์ของพระพุทธรูปเจ้า เป็นเจดีย์ที่ควรแก่การเคารพสักการบูชา ถือว่าเป็นต้นไม้ศักดิ์สิทธิ์และเป็นต้นไม้สัญลักษณ์ประจำพระพุทธศาสนามาแต่ครั้งโบราณกาล^{๗๑}

หลังจากพระโพธิสัตว์ตัดสินใจออกวิเวกกรรม เพื่อบรรพชา ได้รับความศึกษาในสำนักของอาจารย์ ๒ ท่านคือ ท่านอาฬารดาบส และ ท่านอุทกดาบส จนหมดสิ้นความรู้ของอาจารย์ที่จะถ่ายทอดแล้วก็ไม่พบหนทางแห่งการหลุดพ้น จึงลาอาจารย์ทั้งสองเพื่อบำเพ็ญเพียรด้วยพระองค์เอง เมื่อพระองค์ทรงหันมาศึกษาค้นคว้าด้วยพระปัญญาอันยิ่งด้วยพระองค์เอง ณ ทิวเขาดงคสิริ ใกล้แม่น้ำเนรัญชรานั้น พระองค์ได้ทรงบำเพ็ญทุกกรกิริยา คือการบำเพ็ญอย่างยิ่งยวดในลักษณะต่าง ๆ เช่น การอดพระกระยาหาร การทรมานพระวรกายโดยการกลืนพระอัสสาสะ พระปัสสาสะ (ลมหายใจ) การกดพระทนต์ การกดพระตาลุ (เพดาน) ด้วยพระชีวหา (ลิ้น) เป็นต้น พระมหาบุรุษได้ทรงบำเพ็ญทุกกรกิริยาเป็นเวลาถึง ๖ ปี ก็ยังมิได้ค้นพบสัจธรรมอันเป็นทางหลุดพ้นจากทุกข์ พระองค์จึงทรงเลิกการบำเพ็ญทุกกรกิริยา แล้วกลับมาเสวยพระกระยาหารเพื่อบำรุงพระวรกายให้แข็งแรง ในการคิดค้นวิธีใหม่ ในขณะที่พระมหาบุรุษทรงบำเพ็ญทุกกรกิริยานั้น ได้มีปัญจวัคคีย์ คือ พรหมณ์ทั้ง ๕ คน ได้แก่ โกณฑัญญะ วัปปะ ภัททิยะ มหานามะ และอัสสชิ เป็นผู้คอยปฏิบัติรับใช้ ด้วยหวังว่าพระมหาบุรุษตรัสรู้แล้วพวกตนจะได้รับการสั่งสอนถ่ายทอดความรู้บ้าง และเมื่อพระมหาบุรุษเลิกการบำเพ็ญทุกกรกิริยา ปัญจวัคคีย์ก็ได้ชวนกันละทิ้งพระองค์ไปอยู่ ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน นครพาราณสี เป็นผล

^{๗๑} พระมหาประมวณ จานทตโต (บุลลัม), ต้นไม้ประจำพระพุทธองค์, หน้า ๓๖.

ให้พระองค์ได้ประทับอยู่ตามลำพังในที่อันสงบเงียบ ปราศจากสิ่งรบกวนทั้งปวง พระองค์ได้ทรงตั้งพระสติดำเนินทางสายกลาง คือการปฏิบัติในความพอเหมาะพอควร นั่นเอง

จนกระทั่งถึงวันเพ็ญขึ้น ๑๕ ค่ำเดือน ๖ (เดือนวิสาขะ) ก่อนพุทธศักราช ๔๕ ปี ในตอนเช้า ภายใต้อันชลานิโครธ ทรงรับข้าวมธุปายาสจากนางสุชาดา ปั่นเป็นก้อนใหญ่ได้ ๔๙ ก้อน (ด้วยการเสวยข้าวมธุปายาส ๔๙ ก้อนทำให้พระโพธิสัตว์อยู่ได้ ๔๙ วันโดยไม่ได้เสวยอาหาร) เสวยแล้วทรงอธิษฐานลอยถาดในแม่น้ำเนรัญชรา ในช่วงบ่ายทรงสนานพระวรกายแล้วเสด็จข้ามแม่น้ำเนรัญชรา มายังฝั่งตะวันตก ทรงรับหญ้าคา ๘ กำจากโสดิยะพราหมณ์ แล้วทรงอธิษฐานปูลาดเป็นอาสนะประทับนั่ง ณ ภายใต้อันชลพฤกษ ซึ่งเป้นต้นไม้ใหญ่มีใบดกหนา แผ่กิ่งก้านสาขากระจัดกระจายออกไปทั้ง ๔ ทิศ เป็นวิชัยบัลลังก์อันรุ่งโรจน์กว่าหมู่ไม้ทั้งหลายในบริเวณนั้น ทรงอธิษฐานประทับนั่งหันพระปฤษฎางค์แก่อันชลพฤกษนั้น มีพระพักตร์สู่ทิศตะวันออก ทรงเริ่มตั้งความเพียรด้วยการอธิษฐานพระทัยอย่างมั่นคงว่า “แม่เนื้อและเลือดจะเหือดแห้งไป เหลือเพียงหนัง เอ็น และกระดูกก็ ตามที่ เรายังไม่บรรลุมรรคสามโพธิญาณตราบใด จะไม่ลุกขึ้นจากที่นี่ตราบนั้น”^{๗๒} ทรงรำลึกถึงพระบารมี ๓๐ ทศ มีทานเป็นต้น มีอุเบกขาเป็นที่สุด ที่ทรงบำเพ็ญมาตลอด ๔ อสงไขย กำไรอีก ๑๐๐,๐๐๐ กัป ทรงกำจิตพญามารและเหล่าเสนามารทั้งหลายที่มาขัดขวางการบรรลุมรรคสามของพระองค์ภายใต้อันชลพฤกษโพธิ์ตั้งแต่ดวงอาทิตย์ยังไม่ลับขอบฟ้า ทรงตั้งความเพียรทางจิตอย่างต่อเนื่องจนสามารถบรรลุวิชา ๓ หรือ ญาณ ๓ (ความรู้แจ้ง, ความรู้วิเศษ) คือ ๑) ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ ได้แก่ ญาณเป็นเหตุระลึกอดีตชาติต่าง ๆ ได้ ในปฐมยาม (ตั้งแต่เวลา ๑๘.๐๐-๒๒.๐๐ น.) ๒) จุตูปปาตญาณ ได้แก่ ญาณกำหนดรู้จุดเกิดและดับของสัตว์ทั้งหลายอันเป็นไป ตามกรรม หรือเรียกว่า “ทิพพจักขุญาณ” ในมัชฌิมยาม (ตั้งแต่เวลา ๒๒.๐๐-๐๒.๐๐ น.) ๓) อาสวักขญาณ ได้แก่ ญาณหยั่งรู้ในธรรมเป็นที่สิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย ได้แก่ การตรัสรู้ในปัจฉิมยาม (ตั้งแต่เวลา ๐๒.๐๐-๐๖.๐๐ น.) ในเวลาใกล้รุ่งแห่งราตรีวันเพ็ญวิสาขะนั้น พระโพธิสัตว์ก็ได้ตรัสรู้พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ ภายใต้อันชลพฤกษโพธิ์ใต้หรือต้นพระศรีมหาโพธิ์นั่นเอง พร้อมกับทรงเปล่งพุทธอุทานหรือคาถาเยยมารในเวลาอันว่า

เราตามหานายช่างผู้สร้างเรือนเมื่อไม่พบ จึงท่องเที่ยวไปในสงสารเป็นอนเกชาติ เพราะการเกิดบ่อย ๆ เป็นทุกข์ นายช่างเอ๋ย เราพบท่านแล้ว ท่านจะสร้างเรือนไม่ได้อีกซี่โครงทุกซี่ของท่าน เราหักแล้ว ยอดเรือนเราก็รื้อแล้ว จิตของเราถึงธรรมปราศจากเครื่องปรุงแต่งแล้วเราได้บรรลุธรรมเป็นที่สิ้นตัณหาแล้ว (นายช่าง หมายถึง ตัณหา เรือน หมายถึง อัตภาพ เมื่อไม่พบ หมายถึง ไม่พบโพธิญาณ พบแล้ว หมายถึง พบตัณหาด้วยการรู้แจ้งพระสัพพัญญุตญาณ ซี่โครงทุกซี่ หมายถึง กิเลสเหล่าอื่นทั้งหมด ยอดเรือน หมายถึง อวิชชา)^{๗๓}

แล้วทรงเสวยวิมุตติสุข ภายใต้อันชลพฤกษโพธิ์นั้นต่ออีกเป็นเวลา ๗ วัน ครั้นครบ ๗ วัน แล้วจึงเสด็จลุกออกจากโพธิบัลลังก์นั้น ทรงพระดำเนินไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของต้นพระศรีมหาโพธิ์ได้ระยะพอแก่การทอดพระเนตรประทับยืนทอดพระเนตรดูต้นพระศรีมหาโพธิ์นั้นอีกเป็นเวลา ๗ วัน โดยไม่ทรงกระพริบพระเนตรเลยสถานที่นั้นมีชื่อเรียกในเวลาต่อมาว่า “อนิมิสเจตีย์” เป็น

^{๗๒} อก.ทุก. (ไทย) ๒๐/๕/๖๑.

^{๗๓} พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๕๓-๑๕๔/๗๙-๘๐.

ประหนึ่งว่า ทรงทบทวนความจำรำลึกถึงเหตุการณ์ที่ผ่านมายุติใต้ต้นพระศรีมหาโพธิ์นั้น หรืออาจเป็นการขอบคุณต่อต้นพระศรีมหาโพธิ์ที่ถือว่าเป็น “กัลยาณมิตรหรือมหามิตรผู้ยิ่งใหญ่” ในการช่วยให้พระองค์ได้ตรัสรู้พระสัพพัญญุตญาณภายใต้ร่มเงาในคราวครั้งนี้ก็เป็นได้ เพราะในช่วงเวลาที่พญามารยกพลเสนามารมานั้น แม้แต่เทวดาสักกองก็ไม่ได้เหลืออยู่ ตลอดทั้ง ๑๐ ทิศ ไม่มีผู้ใดเหลืออยู่เลย นอกจากพระองค์กับต้นพระศรีมหาโพธิ์เท่านั้นจึงสามารถกล่าวได้ว่า ต้นพระศรีมหาโพธิ์เป็นต้นไม้ที่ทำให้กำเนิดพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าดังคำกล่าวที่ว่า “คำว่า พระผู้มีพระภาคเจ้านี้ เป็นพระนามของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ที่เกิดขึ้นพร้อมกับการบรรลุพระสัพพัญญุตญาณ ที่โคนต้นโพธิ์”^{๗๔} สัจธรรมอันประเสริฐและบริสุทธิ์ ซึ่งสามารถชำระกิเลสขนานาชนิดของโลกได้อย่างเด็ดขาด ณ ต้นศรีมหาโพธิ์ สถานที่นี้ได้เคยเป็นที่รองรับการตรัสรู้ของพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าในภพที่บังเกิดมาแล้วถึง ๔ พระองค์ และอนาคตกาล ณ สถานที่ตรงนี้อีกเช่นกัน ก็จักเป็นที่รองรับการตรัสรู้ของพระศรีอริยเมตไตรยพุทธเจ้า ในลำดับต่อไป ในคราวปรินิพพานของพระพุทธเจ้า ขณะประทับสรีระสังขารบนพระแท่นมหาปรินิพพานในศาลาโนทยานนั้น ได้ตรัสปรารภถึงสถานที่พระตถาคตเจ้าได้ตรัสรู้พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ หรือโพธิบัลลังก์แห่งนี้ ให้เป็นหนึ่งในพุทธสังเวชนียสถาน ที่เหล่ากุลบุตรทั้งหลายควรไปดูเพื่อให้เกิดธรรมสังเวชกระตุ้นเตือนใจให้รับเร่งทำคุณงามความดี หรือกุศลธรรมทั้งหลาย

ต้นพระศรีมหาโพธิ์ต้นที่ ๑ ต้นที่พระพุทธองค์ประทับนั่งภายใต้ร่มเงาเมื่อคราวตรัสรู้นั้นมีอายุอยู่ได้ประมาณ ๒๗๒ ปี ก็ถูกพระมหาลีลองค์ที่ ๔ ของพระเจ้าอโศกมหาราช พระนามว่า มหิงสุนทริทรงใช้ให้นางสนม ชื่อว่า นครา นำนํ้าร้อยผสมยาพิษไปรยลงที่โคนต้นเป็นประจำ เพราะแรงริษยาที่มีต่อต้นพระศรีมหาโพธิ์ ซึ่งได้รับการเอาพระทัยใส่จากพระราชสวามีเป็นอย่างดี จนในที่สุดต้นพระศรีมหาโพธิ์ก็เหี่ยวเฉาและแห้งตายไปในที่สุดด้วยการกระทำเช่นนั้น ด้วยเหตุว่า หลังจากที่พระเจ้าอโศกมหาราชทรงหันมานับถือพระพุทธศาสนาแล้วพระองค์ศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาเป็นอย่างมาก ได้มีมติให้ท่านพระโมคคัลลิตตปิณฑิสสะ (พระอุปัชฌาย์) มาชี้แจงแสดงหลักธรรมคำสอนที่สำคัญต่าง ๆ ในพระพุทธศาสนา เพื่อเป็นการปลดปล่อยบาปกรรมต่าง ๆ ที่ทรงกระทำไว้ในกาลก่อน พระองค์ได้เสด็จธรรมยาตราไปยังพุทธสถานต่าง ๆ ในชมพูทวีป และโปรดให้สร้างพระเจดีย์ขึ้นถึง ๘๔,๐๐๐ องค์ พร้อมด้วยเสาศิลาจารึกปักไว้เป็นเครื่องหมายเพื่อให้อนุชนรุ่นหลังได้ทราบวาทะสถานนั้น ๆ เคยเป็นสถานที่ที่พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าประสูติ ตรัสรู้ แสดงปฐมเทศนา และเสด็จดับขันธปรินิพพาน อีกทั้งพุทธสถานสำคัญแห่งอื่น ๆ อีกมากมาย ในบรรดาพุทธสถานทั้งหลายเหล่านั้น พระองค์ทรงมีความเลื่อมใสในสถานที่ตรัสรู้อันมีต้นพระศรีมหาโพธิ์ปรากฏเป็นสัญลักษณ์แทนพระพุทธองค์อยู่ยิ่งกว่าพุทธสถานแห่งอื่น ๆ จนในบางครั้ง พระองค์ทรงมอบพระราชภารกิจบ้านเมืองให้แก่อำมาตย์ราชบุรุษ ผู้ใหญ่ให้ดูแลแทนพระองค์เป็นเวลา ๑ สัปดาห์บ้าง ๒ สัปดาห์บ้าง หรือหนักเข้าก็อาจเป็นแรมเดือนเลยทีเดียว การที่พระองค์ทรงใช้เวลาส่วนใหญ่สนพระทัยอยู่กับต้นพระศรีมหาโพธิ์เป็นเวลานาน โดยไม่ใส่พระทัยในพระมหาสีหรือราชสมบัตินี้เอง จึงเป็นเหตุให้พระนางมหิงสุนทรีน้อยพระทัย คิดหาทางกำจัดต้นพระศรีมหาโพธิ์ เพื่อหวังจักเอาชนะพระทัยของพระราชสวามีให้ได้

^{๗๔} บม. (ไทย) ๒๙/๕๐/๑๗๕.

ในระยะแรกพระนางได้ส่งพระราชสาสน์มอบให้หญิงสาวใช้เข้าไปถวายพระองค์ เพื่อทูลเชิญเสด็จกลับสู่พระราชนิเวศน์โดยด่วน แต่พระเจ้าอโศกมหาราชกลับไม่ทรงสนพระทัยใต้อำนาจพระราชสาสน์นั้นเลยแม้แต่น้อย กลับทรงอธิษฐานพระทัยทรงศีลทรงกัมมัฏฐาน ณ ภายใต้อันพระศรีมหาโพธิ์นั้นตามปกติ เพราะการกระทำเช่นนี้ของพระองค์จึงเพิ่มความโกรธแค้นต่อต้นพระศรีมหาโพธิ์ของพระนางมิ่งสุนทรีเป็นทวีคูณ พระนางจึงคิดหาอุบายที่จะกำจัดต้นพระศรีมหาโพธิ์นั้นให้ยิ่งขึ้นไปอีก เมื่อได้โอกาส พระนางจึงสั่งให้นางนครานำน้ำร้อนผสมด้วยยาพิษบรรจุลงในภาชนะอันปกปิดมิดชิด ซ่อนเข้าไปในบริเวณโพธิมณฑลโดยไม่มีใครสงสัยหรือทราบได้ เมื่อได้โอกาสเหมาะนางนคราจึงกระทำเป็นเหมือนมีศรัทธาเลื่อมใสต่อต้นพระศรีมหาโพธิ์ แสดงอาการประหนึ่งว่ากราบไหว้บูชาด้วยดอกไม้และน้ำหอม แล้วจึงเทน้ำร้อนที่ผสมยาพิษนั้นราดลงไปใต้โคนต้นพระศรีมหาโพธิ์^{๗๕} ผลของการกระทำเช่นนี้ของนางหลายต่อหลายครั้ง จนในที่สุดต้นพระศรีมหาโพธิ์ที่เคยแผ่กิ่งก้านสาขามีใบดกหนาร่มรื่น ก็เกิดอาการเหี่ยวเฉาและแห้งตายไปในที่สุด เพราะแรงริษยานั่นเอง พระเจ้าอโศกเมื่อได้ทอดพระเนตรเห็นต้นพระศรีมหาโพธิ์เหี่ยวเฉาและแห้งตายลงเช่นนั้น ทรงเกิดความโทมนัสให้เร่าร้อนในพระทัยเป็นอย่างยิ่ง ทรงสำคัญว่า คงเป็นเพราะอกุศลผลบาปกรรมที่ทรงเคยกระทำไว้ในปางก่อน ให้ผลเป็นแน่แท้ เมื่อทรงจินตนาการไปเช่นนี้ก็ยิ่งเพิ่มความโทมนัสเป็นทวีคูณ จึงเสด็จกลับพระนครด้วยด้วยพระทัยที่ห่อเหี่ยวไม่สดใสเบิกบานเหมือนแต่ก่อน เมื่อเสด็จเข้าสู่พระราชนิเวศน์แล้วก็ทรงหวอนรำลึกถึงแต่บาปกรรมในครั้งก่อนนั้นเป็นอารมณ์ จนไม่สามารถจะทรงงานหรือกระทำพระราชภารกิจอื่น ๆ ได้ตามปกติ

การเสด็จกลับสู่พระนครของพระเจ้าอโศกในครั้งนี้ สร้างความปิติยินดีพระทัยแก่พระนางมิ่งสุนทรีเป็นอย่างยิ่ง และเมื่อได้ทราบข่าวว่าต้นพระศรีมหาโพธิ์นั้นได้ตายลงสมพระทัยของพระนางแล้ว ก็ยิ่งเพิ่มความโสมนัสเป็นหลายเท่า จึงรับสั่งให้นางนคราเข้าเฝ้าแล้วประทานรางวัลเป็นเครื่องสมนาคุณในผลงานครั้งนี้อย่างยิ่งใหญ่ แต่ความโทมนัสพระทัยที่เกิดขึ้นแก่พระเจ้าอโศกในครั้งนี้ใหญ่หลวงเกิดคาดนัก พระองค์ไม่สามารถจะหักห้ามความโทมนัสนั้นลงได้เลยแม้แต่น้อย ไม่เสวย ไม่บรรทม หรือแทบจะไม่สามารถหลับพระเนตรลงได้เลยดังนั้น ในราตรีหนึ่ง ด้วยความร้อนรุ่มกระวนกระวายพระทัยยิ่งนัก จึงเสด็จลงไปเฝ้าพระราชอุทยานภายในพระราชวังโดยลำพังพระองค์เดียว ทรงระลึกถึงแต่ต้นพระศรีมหาโพธิ์อยู่ทุกลมหายใจเข้าออก ในที่สุดก็ทรงล้มลงถึงวิสัยญญาพ (สลบ) ณ ที่นั้นนั่นเอง ฝ่ายพระนางมิ่งสุนทรีผู้คอยเฝ้าดูพระอาการเคลื่อนไหวเป็นไปต่าง ๆ ของพระราชสวามีอยู่ทุกระยมีให้คลาดสายพระเนตรไปได้ เมื่อเห็นเหตุการณ์ดังนั้น จึงรีบเสด็จเข้าไปประคองพระราชสวามี ถวายการอภิบาลจนทรงฟื้นคืนสติมาได้

พระนางดำริว่า “หากเราไม่ทูลความจริงทั้งหมดให้ทรงทราบแล้ว เห็นทีว่าพระราชชาติต้องสวรรคตเป็นแน่แท้” พระนางรับสั่งให้นางนคราเข้าเฝ้าแล้วให้กราบทูลเรื่องราวความเป็นไปทั้งหมดให้ทรงทราบโดยละเอียด พระเจ้าอโศกมหาราชครั้นได้สดับรับฟังความจริงเช่นนั้นแล้ว ทรงคลายจากความโทมนัสทุกข์ระทมพระราชหฤทัยในบัดดล บังเกิดความโสมนัสสดชื่นในพระราชหฤทัยเป็นอย่างยิ่ง ในวันรุ่งขึ้นจึงเสด็จพร้อมด้วยเสนาอำมาตย์และข้าราชการบริพารเป็นจำนวนมาก โดยรับสั่งให้เจ้าพนักงานเตรียมน้ำนมบริสุทธ์ซึ่งรีดจากแม่โคนมถึง ๑๐๐ ตัว ไปยังบริเวณโพธิมณฑลภายใต้ต้นพระศรีมหาโพธิ์นั้น

^{๗๕} พระมหาประมวณ จานทตโต (บุลลคม), *ต้นไม้ประจำพระพุทธองค์*, หน้า ๔๗.

โปรดให้ชำระบริเวณโคนต้นไม้ให้สะอาดเรียบร้อยเสร็จแล้วทรงหลั่งน้ำนมโคบริสุทธานั้นรดลงที่โคนต้นพระศรีมหาโพธิ์ พร้อมกับทรงหมอบกราบอยู่ ณ พื้นพสุธาตั้งสัตยาธิษฐานว่า “ตราบใดที่หน่อแห่งพระศรีมหาโพธิ์นี้ยังไม่งอกขึ้น ข้าพเจ้าจะไม่ยอมลุกจากต้นพระศรีมหาโพธิ์ไป ตราบนั้นแม้ชีวิตของข้าพเจ้าจะวอดวายสิ้นไป ณ ตรงนี้ก็ตามที่ ข้าพเจ้าขอถวายชีวิตนี้บูชาแด่ต้นพระศรีมหาโพธิ์”^{๗๖} ด้วยสักกิริยาอธิษฐานของพระองค์นั้น ไม่กี่วันต่อมาหน่อหน้อย ๆ ของต้นพระศรีมหาโพธิ์ซึ่งเหี่ยวแห้งตายไปหลายวันแล้วนั้น กลับงอกเงยขึ้นมาที่โคนต้นนั้นอย่างน่าอัศจรรย์ พระเจ้าอโศกเมื่อได้ทอดพระเนตรเห็นเช่นนั้น ก็ทรงมีพระราชหฤทัยที่เต็มเปี่ยมไปด้วยความสุข ทรงปีติโสมนัสเป็นล้นพ้น รับสั่งให้ทหารกระทำกำแพงแวดล้อมรักษาหน่อพระศรีมหาโพธิ์นั้นอย่างแข็งแรง โปรดให้ตั้งกองอารักขาไว้ในภายนอก เพื่อคอยตรวจตราสอดส่องควบคุมบุคคลผู้ที่จะผ่านเข้าไปอย่างเข้มงวด เพื่อป้องกันบุคคลผู้ไม่หวังดีจักเข้ามาทำลายอีก แล้วโปรดให้มีการฉลองบูชาด้วยพระราชสมบัติอย่างยิ่งใหญ่ ต้นพระศรีมหาโพธิ์ต้นที่ ๑ มีความเกี่ยวข้องกับพระพุทธองค์โดยตรง คือ เป็นสหชาติ และเป็นพุทธอุเทสิกเจดีย์ที่ทรงอาศัยประทับนั่งตรัสรู้ ซึ่งมีอายุก่อนพุทธศักราช ๘๐ ปี ถึงประมาณ พ.ศ.๒๗๒ จึงมีอายุ ๓๕๒ ปี ได้ถูกทำลายลงด้วยความริษยาจากน้ามีอมนุชย์

ต้นพระศรีมหาโพธิ์ต้นที่ ๒ เป็นหน่อของต้นพระศรีมหาโพธิ์ต้นที่ ๑ ได้เจริญเติบโตมาโดยลำดับ จนกาลเวลาล่วงเลยมาถึงประมาณ พ.ศ.๑๑๔๓-๑๑๖๓ (ค.ศ.๖๐๐-๖๒๐) ได้มีกษัตริย์ชาวฮินดู รัฐเบงกอล พระนามว่า “ศาตางกา” ประกาศตนเป็นอิสระไม่ขึ้นต่อพระเจ้ามครพระนามว่า “ปุณณรมา” อีกต่อไป จึงได้กรีธาทัพมุ่งหน้าตรงไปสู่ดินแดนอันเป็นที่ประดิษฐานต้นพระศรีมหาโพธิ์ด้วยตั้งพระทัยว่าจะทำลายขวัญและกำลังใจของกษัตริย์และประชาชนชาวมครเสียก่อน ด้วยการทำลายต้นพระศรีมหาโพธิ์ที่กษัตริย์และประชาชนต่างเคารพบูชาทั่วดินแดนแถบนี้ แล้วจึงค่อยย่นเข้าตีเมืองหลวงในภายหลัง เมื่อกษัตริย์ศาตางกากรีธาทัพเข้ายึดครองต้นพระศรีมหาโพธิ์ได้แล้ว จึงรับสั่งให้ทหารในกองทัพพากันระรานกิ่งก้านสาขาน้อยใหญ่ แล้วตัดทอนลำต้น จนถึงรับสั่งให้ขุดรากถอนโคนต้นพระศรีมหาโพธิ์ทั้งหมด แล้วให้จุดไฟเผากิ่งก้านสาขาเหล่านั้น หากไฟยังไม่หมดก็ให้ราดน้ำมันเผาให้สิ้นซาก โดยประสงค์จะมีให้แม้แต่รากผอยเหลือเลย เพื่อกันมิให้หน่อพระศรีมหาโพธิ์มีโอกาสงอกขึ้นได้อีก และเพื่อทำลายขวัญของชาวมครอย่างเหี้ยมโหด (หลวงจีนเหียนจิง ได้บันทึกไว้ว่า พระราชาโค่นต้นพระศรีมหาโพธิ์ที่พุทธคยาแล้วขุดรากขึ้นมาเผากับทั้งนำเอาพระพุทธรูปออกไปจากพระวิหารทางทิศตะวันออกของต้นพระศรีมหาโพธิ์นั้น นำเอาศิวลึงค์ไปไว้แทน พระเจ้าศาตางกาได้ทำลายพระพุทธรูปศาสนาอย่างมากมาย แม้แต่เหรียญเงินตราของกษัตริย์นี้ก็เขียนกำกับชื่อราชาไว้ว่า “ผู้ปราบพระพุทธรูปศาสนา”)^{๗๗} ครั้นรับสั่งดังนั้นแล้ว พระองค์กับทหารจำนวนหนึ่งเสด็จเข้าไปภายในพระวิหาร ทอดพระเนตรเห็นพระพุทธรูปปางมารวิชัยเนื้อหินทราย (หลวงพ่อบุญรอดเมตตา) จึงตรัสรับสั่งให้เสนาบดีนำพระพุทธรูปพระองค์นั้นออกไปนอกพระวิหาร แต่เสนาบดีนั้นเป็นผู้เลื่อมใสต่อพระพุทธรูปอยู่จึงคิดว่า “ถ้าเราจะนำพระพุทธรูปนี้ออกไปเสียจากพระวิหารนี้แล้ว บาปอันยิ่งใหญ่ต้องตกถึงเราแน่นอนโดยไม่ต้องสงสัย แต่ถ้าเราไม่เคลื่อนย้ายออกไปตามรับสั่ง เราต้องถูกประหารชีวิตอย่างแน่นอน” แต่ด้วยเดชะบารมีแห่งพระพุทธรูปศาสนาทำให้เสนาบดีเกิดความคิดแวบหนึ่งขึ้นมา จึงกราบทูล

^{๗๖} พระมหาประมวล จานทตโต (บุลาลม), **ต้นไม้ประจำพระพุทธองค์**, หน้า ๔๙.

^{๗๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), **จาริกบุญ จาริกธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๓๖, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์พระพุทธศาสนาของธรรมสภา, ๒๕๕๔), หน้า ๔๘๒.

พระเจ้าศาตงกาว่า “พระเจ้าข้า พระพุทธปฏิมาองค์นี้ใหญ่มาก ยากแก่การนำออกไปได้ภายในวันเดียว ข้าพเจ้าใคร่ขอโอกาสสัก ๗ วัน เพื่อทำการเคลื่อนย้ายพระพุทธปฏิมานี้ออกไปนอกพระวิหารนี้” พระเจ้าศาตงกาทรงเห็นดีด้วยจึงอนุญาตตามคำกราบทูลของเสนาบดีคนนั้นฝ่ายเสนาบดีครั้นถวายคำสัญญาแก่พระเจ้าศาตงกาแล้วจึงเริ่มวางแผนการตามที่ตนคิดไว้ในใจ โดยได้นำแผ่นอิฐมาก่อเป็นกำแพงผนังกันปิดพระพุทธปฏิมาองค์นั้นไว้อย่างมิดชิด พร้อมกับตั้งประทีปบูชาไว้ภายในกำแพงนั้น เมื่อครบกำหนด ๗ วัน จึงกราบทูลให้พระเจ้าศาตงกาทรงทราบ ว่า บัดนี้ ได้จัดการนำเอาพระพุทธรูปออกไปจากพระวิหารนี้เรียบร้อยแล้ว พระราชาเมื่อได้สดับเช่นนั้น แทนที่จะทรงยินดีเหมือนแต่ก่อน พระองค์กลับทรงเกิดทุกข์ระทมโหม่นสลดเศียดดาลขึ้นในหฤทัยอย่างหนัก จนถึงกับทรงกระอักพระโลหิต แล้วล้มลงสวรรคต ณ ที่นั้นเอง ต่อหน้านามุขเสนาอำมาตย์และเหล่าทหารหาญทั้งปวงอย่างคาดไม่ถึง

ขณะที่กองทัพพระเจ้าศาตงกากำลังตกตะลึง อกสนัชนัญหายุกับเหตุการณ์นั้นอยู่ กองทัพของพระเจ้าปุณณรมา ก็ยกกำลังมาถึงบริเวณนั้นพอดี เหล่าทหารในกองทัพของพระเจ้าศาตงกาจึงแตกกระจัดกระจายไปคนละทิศคนละทาง และส่วนมากก็สมัครใจเข้าอยู่ด้วยกับกองทัพของพระเจ้าปุณณรมาเสียเป็นส่วนใหญ่ พระองค์จึงได้ยึดดินแดนพุทธคยาคืนสู่พระราชอำนาจเหมือนเดิม เมื่อทรงปราบปรามกองทัพพระเจ้าศาตงกาได้อย่างราบคาบแล้ว จึงเสด็จเข้าไปสำรวจบริเวณโพธิมณฑลโดยรอบ ได้ทอดพระเนตรเห็นต้นพระศรีมหาโพธิ์ถูกทำลายลงอย่างย่อยยับเช่นนั้น ทรงเกิดความโหม่นสลดตายเป็นยิ่งนัก จึงรับสั่งให้เหล่าทหารและชาวบ้านร่วมกันทำความสะอาดบริเวณนั้นให้เรียบร้อย แล้วโปรดให้นำน้ำนมโคบริสุทธิ์ที่รีดจากแม่โคนมถึง ๑,๐๐๐ ตัว มาหลังรดลง ณ โคนต้นพระศรีมหาโพธิ์ที่ยังเหลือรากเหง้าอยู่ทรงทูลพระองค์ลงกับพื้นแล้วตั้งสัตยาธิษฐานว่า “ถ้าหากว่าหน่อพระศรีมหาโพธิ์นี้ยังไม่งอกขึ้นตราบใด ข้าพเจ้าก็จักไม่ยอมไปจากสถานที่แห่งนี้ตราบนั้น ข้าพเจ้าขอถวายชีวิตนี้บูชาต้นพระศรีมหาโพธิ์จนสิ้นลมหายใจ” ด้วยสัจจริยาว่าจานั้น ไม่นานหน่อพระศรีมหาโพธิ์ก็งอกขึ้นมาอย่างอัศจรรย์ เมื่อพระเจ้าปุณณรมา ได้ทอดพระเนตรเห็นเช่นนั้น ทรงเกิดปีติโสมนัสพระทัยเป็นยิ่งนัก ทรงรับสั่งให้สร้างกำแพงล้อมรอบต้นพระศรีมหาโพธิ์นั้นไว้อย่างมั่นคง เพื่อป้องกันอันตรายจากศัตรูหรือผู้คิดจะทำลายในภายหน้า ต้นพระศรีมหาโพธิ์ที่ถูกกองทัพของพระเจ้าศาตงกาทำลายนี้ ถือเป็นต้นที่ ๒ ที่ถูกทำลายด้วยน้ำมือมนุษย์ ซึ่งมีอายุ ๘๗๑-๘๘๑ ปีเศษ

ต้นพระศรีมหาโพธิ์ต้นที่ ๓ หน่อพระศรีมหาโพธิ์ที่งอกขึ้นใหม่นี้ได้เจริญเติบโตเรื่อยมาจนถึง พ.ศ.๒๔๑๙ (บางแห่งว่า พ.ศ.๒๔๒๑) ซึ่งเป็นปีที่อเล็กซานเดอร์ คันทิงแฮม (Sir Alexander Cunningham) ชาวอังกฤษได้เดินทางมาที่พุทธคยาเป็นครั้งที่ ๓ ซึ่งท่านได้บันทึกไว้ว่า “ในปี พ.ศ. ๒๔๐๕ ข้าพเจ้าได้เดินทางมาสู่พุทธคยาเป็นครั้งแรก ข้าพเจ้าเห็นต้นพระศรีมหาโพธิ์แก่ชรามาก และในปี พ.ศ.๒๔๑๔ ข้าพเจ้าได้มาพุทธคยาเป็นครั้งที่ ๒ ข้าพเจ้าได้พบว่า ต้นพระศรีมหาโพธิ์แก่โทรมมากและยังถูกประชาชนระรานกิ่งก้านไปทำเชื้อเพลิงอีกด้วย ต้นพระศรีมหาโพธิ์อาจจะตายในเร็ววันนี้ก็ได้”^{๗๘} และในปี พ.ศ.๒๔๑๙ นั้นเอง ท่านได้มีโอกาสไปพุทธคยาอีกเป็นครั้งที่ ๓ จึงพบว่า ต้นพระศรีมหาโพธิ์ได้ถูกลมพายุพัดล้มลงไปทางทิศตะวันตกของพระวิหาร (เจดีย์พุทธคยา) ต้นพระศรีมหาโพธิ์ที่ถูกลมพายุพัดล้มลงนี้ เป็นต้นที่ ๓ ซึ่งไม่ถูกทำลายด้วยฝีมือมนุษย์ และมีอายุได้ประมาณ ๑,๒๕๘-๑,๒๗๘ ปี

^{๗๘} พระมหาประมวณ จานทตโต (บุลลคม), ต้นไม้ประจำพระพุทธองค์, หน้า ๕๔.

ต้นพระศรีมหาโพธิ์ต้นที่ ๔ เมื่อท่านนายพลคันทน์นึ่งแฮม ได้ประสบเหตุดังกล่าว ท่านจึงค้นหาเมล็ดพันธุ์ของต้นพระศรีมหาโพธิ์ที่บริเวณโพธิมณฑลนั้น ซึ่งได้มาเป็นจำนวนมากเพื่อจะทำการเพาะพันธุ์ แต่ขณะที่กำลังเดินทางไปอยู่นั้น ท่านก็ได้พบกับต้นพระศรีมหาโพธิ์น้อย ๒ ต้น ต้นหนึ่งสูงประมาณ ๖ นิ้ว อีกต้นหนึ่งสูงประมาณ ๕ นิ้ว ท่านจึงขออนุญาตจากเจ้าหน้าที่ของรัฐบาลอินเดียผู้ดูแลสถานที่นั้นเพื่อทำการขุดต้นพระศรีมหาโพธิ์ต้นเก่าออก แล้วจึงปลูกต้นพระศรีมหาโพธิ์น้อยต้นที่สูง ๖ นิ้ว ลง ณ บริเวณจุดเดิมของต้นพระศรีมหาโพธิ์เก่า นั้น ส่วนอีกต้นหนึ่งท่านได้นำไปปลูกไว้ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของต้นเดิม เพราะเข้าใจว่าตรงนั้นเป็นสถานที่ที่พระพุทธเจ้าทรงประทับทอดพระเนตรต้นพระศรีมหาโพธิ์ (อนิมิสเจดีย์) ต้นพระศรีมหาโพธิ์ที่ท่านนายพลคันทน์นึ่งแฮมได้ปลูกไว้เมื่อ พ.ศ.๒๔๒๓ ถือเป็นต้นพระศรีมหาโพธิ์ต้นที่ ๔ ซึ่งมีอายุยืนยาวมาจนถึงปัจจุบัน เป็นเวลาประมาณ ๑๔๗ ปี (พ.ศ.๒๔๒๓-๒๕๖๐) ถึงแม้ว่า ต้นพระศรีมหาโพธิ์ต้นปัจจุบันที่แผ่กิ่งก้านสาขาเจริญเติบโตเป็นศรีสง่าแก่พระพุทธศาสนาอวดสายตาชาวโลก ซึ่งอยู่ติดชิดกับพระแท่นวัชรอาสน์และพระมหาธาตุเจดีย์พุทธคยา อันสร้างมาตั้งแต่สมัยพระเจ้าอโศกมหาราชนั้น จะเป็นต้นพระศรีมหาโพธิ์ต้นที่ ๔ แล้วก็ตาม แต่ก็ยังคงความเป็นศูนย์กลางหรือหัวใจของชาวพุทธทั่วโลก ที่ต่างพากันกราบไหว้บูชารำลึกถึงพระพุทธเจ้าอยู่อย่างไม่ขาดสายเป็นประจำ ซึ่งต่างถือว่าเป็นการเข้าถวายนมัสการเฉพาะพระพักตร์ขององค์สมเด็จพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า อันมีต้นพระศรีมหาโพธิ์และพระเจดีย์เป็นสัญลักษณ์สิ่งแทนพระพุทธองค์ แล้วน้อมนำศรัทธาเข้าสู่พระสัทธรรมที่บังเกิดขึ้นพร้อมกับพระพุทธเจ้า ณ ภายใต้ร่มเงาของโพธิมณฑลแห่งนี้ เมื่อกว่า ๒,๕๐๐ ปีมาแล้ว ดังปรากฏในคำกล่าวบูชาที่ว่า “เมื่อเราทั้งหลายกราบไหว้ต้นพระศรีมหาโพธิ์ ชื่อว่าได้กราบไหว้พระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระสัทธรรม และพระสงฆ์ผู้ปฏิบัติด้วยดี”

สมัยนั้น ท่านอนาถปิณฑิกเศรษฐี ได้ปรารภกับท่านพระอานนท์ว่า เมื่อออกพรรษาแล้ว พระพุทธองค์ก็เสด็จจาริกไปยังสถานที่ต่าง ๆ เพื่อทรงบำเพ็ญพุทธกิจโปรดเวไนยสัตว์ตามพระพุทธริรมย์ มิได้ทรงประทับอยู่เฉพาะในวัดพระเชตวันเท่านั้น เมื่อพวกเราไม่สามารถจะอยู่เฉพาะพระพักตร์ของพระพุทธองค์ได้ตลอดเวลา เราควรจะทำอะไรบูชาสิ่งใด เพื่อน้อมรำลึกถึงพระพุทธองค์ได้ ท่านพระอานนท์จึงนำความคิดนั้นขึ้นกราบทูลให้พระพุทธองค์ทรงรับทราบ จึงทรงประทานพระดำรัสแนะนำว่า “อานนท์ เจดีย์มี ๓ ชนิดคือ ๑) สารีริกเจดีย์ หรือธาตุเจดีย์ ๒) บริโภคเจดีย์ ๓) อุทเทสิกเจดีย์”^{๗๔} ท่านพระอานนท์จึงกราบทูลถามว่า “เวลาที่พระพุทธองค์เสด็จจาริกไปยังสถานที่อื่น ๆ พวกข้าพระองค์สามารถจะทำเจดีย์ไว้สักการบูชาได้หรือไม่ พระเจ้าข้า” พระพุทธองค์ตรัสว่า “อานนท์ สารีริกเจดีย์จะมีได้ก็ต่อเมื่อตถาคตปรินิพพานแล้วเท่านั้น บริโภคเจดีย์ คือ บริหารเครื่องใช้สอยต่าง ๆ ของตถาคต เช่น บาตร จีวร สังฆาฏิ เป็นต้น ก็ไม่ใช่สิ่งที่ทำได้ เพราะสิ่งของต่าง ๆ เหล่านี้เรายังใช้สอยอยู่เป็นประจำ ส่วนไม้ศรีมหาโพธิ์ที่ตถาคตตรัสรู้ นั้น เป็นเจดีย์ได้ทุกเมื่อ” ท่านพระอานนท์จึงกราบทูลขอประทานพระพุทธานุญาตว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ขอนำเอาเมล็ดพันธุ์ไม้ต้นพระศรีมหาโพธิ์นั้นมาปลูกไว้ในบริเวณวัดพระเชตวันนี้ เพื่อเป็นพุทธบูชาสถานแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย จักได้กระทำการสักการบูชารำลึกถึงพระพุทธองค์คราวที่พระองค์เสด็จจาริกไปยังสถานที่อื่น พระพุทธเจ้าข้า” เมื่อพระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าทรงประทานอนุญาตแล้ว ท่านพระอานนท์จึงนำเรื่องนั้น

^{๗๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, พิมพ์ครั้งที่ ๒๔, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ผลิณม, ๒๕๕๘), หน้า ๕๖๖.

ไปแจ้งแก่พระเจ้าปเสนทิโกศล และท่านอนาถปิณฑิกเศรษฐีพร้อมทั้งนางวิสาขา เมื่อท่านเหล่านั้นได้ปรึกษาหารือกันเรียบร้อยแล้ว จึงขอร้องให้ท่านพระโมคคัลลานะช่วยไปเอาผลสุกของต้นพระศรีมหาโพธิ์ ณ สถานที่ตรัสรู้ ตำบลอุรุเวลาเสนานิคม แคว้นมคธ เพื่อมาทำการปลูกในครั้งนี้ ท่านโมคคัลลานะจึงเหาะไปยังโพธิมณฑล ต้นพระศรีมหาโพธิ์ เมื่อถึงบริเวณภายใต้ร่มเงาของพระศรีมหาโพธิ์แล้ว จึงได้กระทำการสักการะคลี่จีวรของตนออก รองรับเอาผลสุกที่กำลังหล่นลงมาแต่ยังมีทันถึงพื้นดิน แล้วนำกลับมาถวายพระนครสาวัตถิ มอบถวายให้แก่พระเจ้าปเสนทิโกศล เพื่อทรงกระทำการเพาะพันธุ์ เมื่อต้นกล้าเจริญเติบโตดีแล้วพระราชาทรงพระดำริว่า

“ความเป็นพระราชามีคงทนยั่งยืน แต่วัดพระเชตะวันนี่ จักคงอยู่ตลอดไปอีกนานเท่าใด สมควรจะให้มหาเศรษฐีผู้ดำเนินการสร้างวัดเป็นผู้ปลูกจะดีกว่า” จึงทรงรับสั่งให้ท่านอนาถปิณฑิกเศรษฐีเป็นผู้ตระเตรียมสถานที่ และขุดหลุมปลูกต้นพระศรีมหาโพธิ์ต้นนั้น เมื่อได้กำหนดวันเวลาและสถานที่ ซึ่งท่านพระอานนท์เป็นผู้ดำเนินการ และขอประทานพระพุทธานุญาตปลูก ณ บริเวณทางเข้าวัดพระเชตะวันใกล้กับประตูทางเข้าพระคันธกุฎีที่ประทับของพระพุทธองค์ จึงได้กระทำการปลูกต้นพระศรีมหาโพธิ์ กล่าวกันว่า ต้นโพธิ์นี้มีความสูงถึง ๕๐ ศอก แผ่กิ่งก้านสาขาไปตลอดทั้ง ๔ ทิศ ในวันนั้นพระพุทธองค์ได้เสด็จมาทรงเป็นประธานฝ่ายสงฆ์ และเมื่อทำพิธีปลูกโดยท่านอนาถปิณฑิกเศรษฐีเสร็จแล้ว พุทธองค์ได้เสด็จประทับนั่งเข้าสมาบัติ ณ ที่นั้นเป็นเวลา ๑ ราตรี มหาชนต่างพากันกระทำการบูชาต้นพระศรีมหาโพธิ์นั้น ด้วยเครื่องสักการะอันยิ่งใหญ่ สร้างแท่นแก้ว ๗ ประการไว้ภายใต้พากันเกลี่ยทรายผสมฝุ่นสีทอง รอบ ๆ บริเวณโคนต้น แล้วสร้างกำแพงแก้วล้อมรอบ ด้วยเหตุที่ท่านพระอานนท์เป็นผู้อำนวยความสะดวกในการปลูกตั้งแต่ต้นจนสำเร็จทุกอย่าง มหาชนจึงพากันเรียกต้นพระศรีมหาโพธิ์ต้นนี้ว่า “อานนท์โพธิ์”^{๔๐} จนกระทั่งปัจจุบันนี้ ต้นพระศรีมหาโพธิ์นั้น ยังเจริญเติบโตและประดิษฐานอยู่ ณ จุดเดิม ภายในบริเวณวัดพระเชตะวันมหาวิหารตรวาทะทุกวันนี้ ซึ่งมีอายุสืบเนื่องมาจากสมัยพุทธกาลจนกระทั่งบัดนี้ โดยไม่เคยมีประวัติว่าถูกทำลายเลยแม้แต่ครั้งเดียว จึงนับว่าต้นพระศรีมหาโพธิ์ต้นนี้เป็นต้นที่มีอายุยืนยาวที่สุดในโลก

ครั้นต่อมาหลังพุทธปรินิพพานแล้ว ประมาณ พ.ศ. ๒๓๐-๒๓๕ ในรัชสมัยของพระเจ้าอโศกมหาราช^{๔๑} เมื่อทรงเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาแล้วทรงรับภาระ ชูระในการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาเป็นอย่างมาก ทรงเป็นพระญาติกับพระพุทธศาสนาโดยทรงมอบพระโอรสและพระธิดา คือ พระมเหสีและพระนางสังฆมิตตา ให้อุปสมบทเป็นพระภิกษุและภิกษุณีจนทั้ง ๒ พระองค์ได้สำเร็จมรรคผลเป็นพระอรหันต์ในพระพุทธศาสนา ในคราวที่ทรงรับภาระเป็นองค์อุปถัมภ์การสังคายนาครั้งที่ ๓ ทำให้พระพุทธศาสนาบริสุทธิ์มั่นคง ซึ่งผลงานครั้งยิ่งใหญ่ของพระองค์ คือ ทรงส่งพระสงฆ์ออกไปประกาศเผยแผ่พระพุทธศาสนายังดินแดนต่าง ๆ ถึง ๙ สาย และหนึ่งในนั้น ทรงโปรดให้พระมเหสีและพระนางสังฆมิตตาเถรีไปเผยแผ่พระพุทธศาสนายังประเทศศรีลังกา ตามเรื่องราวที่ปรากฏในหนังสือสมันตปาสาทิกากล่าวว่า หลังจากที่ท่านพระมเหสีและพระนางสังฆมิตตาเถรีเดินทางไปถึงเกาะลังกาแล้ว ได้แสดงธรรมเทศนาถวายพระเจ้าเวทอณัมปิยติสสะและประชาชนชาวศรีลังกาเป็นอันมากได้หันมาเลื่อมใสและยอมรับนับถือพระพุทธศาสนา ได้มีกุลบุตรเป็นจำนวนมาก ออกบวชเป็นพระภิกษุ นอกจากนี้

^{๔๐} พระมหาประมวล จานทตโต (บุลาลม), ต้นไม้ประจำพระพุทธองค์, หน้า ๕๙.

^{๔๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), จาริกบุญ จาริกธรรม, หน้า ๒-๕.

พระนางอนุฬาเทวี พระเทวีของพระกนิษฐภคินีของพระเจ้าเทวานัมปิยติสสะ ก็ทรงพระประสงค์จะออกบวชเป็นภิกษุณีด้วย จึงกราบทูลพระประสงค์นั้นแก่พระราชบิดา ท้าวเธอได้ทรงปรึกษาเรื่องนี้กับพระมหินทเถระ พระเถระจึงถวายพระพรว่า

มหาบพิตรการให้การอุปสมบทแก่สตรีเพศนั้น ไม่สามารถจะทำได้โดยง่ายและได้ถวายคำแนะนำว่า ในนครปาฏลีบุตรมีพระเถรีนามว่า สังฆมิตตาเถรี ซึ่งเป็นน้องสาวของอาตมาภาพ ขอให้พระองค์ส่งพระราชสาสน์ไปอาราธนาพระเถรีนั้นมาสู่เกาะลังกานี้เถิด เมื่อพระนางมาถึงแล้วการอุปสมบทสตรีก็จะเกิดขึ้น และได้โปรดขอประทานอัญเชิญ กิ่งพระศรีมหาโพธิ์ มาด้วย^{๔๒}

พระเจ้าเทวานัมปิยติสสะ เมื่อทรงได้รับคำแนะนำจากพระเถระแล้ว ทรงปรึกษาหารือกับอริยฐานามายะ ผู้เป็นพระภาคิไนยของพระองค์ว่า “อริยฐานะ เธอจะสามารถไปยังนครปาฏลีบุตร เพื่ออาราธนาพระนางสังฆมิตตาเถรีมายังเกาะลังกา พร้อมทั้งอัญเชิญกิ่งพระศรีมหาโพธิ์มาด้วย ได้หรือไม่” อริยฐานามายะ ได้กราบทูลรับสนองพระบัญชาทันที เพื่อจะไปทำภารกิจของพระราชบิดาให้สำเร็จ พร้อมทั้งได้ขอพระบรมราชานุญาตออกบวชเป็นภิกษุในพระพุทธศาสนาอีกด้วย เมื่อพระเจ้าอยู่หัวตรัสอนุญาต จึงเข้ารับพระราชสาสน์และเถระสาสน์ของพระมหินทเถระแล้วรีบเดินทางออกจากเกาะลังกาโดยทางเรือ เมื่อเดินทางถึงนครปาฏลีบุตรแล้ว จึงเข้าเฝ้าพระเจ้าอโศกมหาราช ทูลเกล้าถวายพระราชสาสน์พร้อมทั้งกราบทูลถึงพระประสงค์ในการบวชพระภิกษุณีของพระนางอนุฬาเทวี เพื่อการบวชภิกษุณีสมประสงค์ ขอโปรดทรงพระกรุณาส่งพระแม่เจ้าสังฆมิตตาเถรี พร้อมทั้งขอประทานอัญเชิญกิ่งพระศรีมหาโพธิ์ไปประดิษฐานยังเกาะลังกาอีกด้วย ครั้นได้ถวายพระราชสาสน์กับพระเจ้าอโศกมหาราชแล้ว อริยฐานามายะ ก็ได้เข้าไปหาพระนางสังฆมิตตาเถรี และกราบเรียนพระเถรีถึงสาสน์จากพระมหินทเถระ ให้มากราบเรียนนิมนต์พระนางสังฆมิตตาเถรี เสด็จไปยังเกาะลังกา เพื่อประทานการอุปสมบทแก่พระนางอนุฬาเทวีพร้อมทั้งหญิงสาว ๕๐๐ นางและสตรีชาวลังกาอีกประมาณ ๕๐๐ นาง พระนางสังฆมิตตาเถรีได้สดับคำกราบทูลเช่นนั้น จึงเสด็จไปยังพระราชสำนักทูลขอพระบรมราชานุญาตจากพระเจ้าอโศกมหาราช เพื่อจะเดินทางไปยังเกาะลังกาตามคำของพระเชษฐา แต่ถูกพระราชบิดาตรัสห้ามว่า “แม่สังฆมิตตา พระมหินทเถระผู้เป็นพระโอรสของโยมและสุมณสามเณรผู้เป็นหลานของโยมก็เดินทางไปยังเกาะลังกาแล้ว ทำให้โยมเป็นเหมือนกับคนแขนขาด โยมแม่จะเศร้าโศกเพราะไม่เห็นหน้าลูกชายและหลานชาย ก็พอจะมีความสุขคลายความโศกลงได้บ้าง เมื่อเห็นหน้าของแม่นางเจ้าอย่าไปเลยนะแม่เจ้า” พระนางสังฆมิตตาเถรีเมื่อได้สดับพระดำรัสเช่นนั้นจึงยกเหตุผลต่าง ๆ มาอธิบายให้พระราชบิดาทรงยินยอม จนในที่สุดท้าวเธอจึงมีพระราชานุญาต

พระราชบิดาทรงอาราธนาพระภิกษุสงฆ์ทั้ง ๒ ฝ่าย ให้ไปประชุมพร้อมกัน ณ บริเวณโพธิมณฑล ทรงกระทำการสักการบูชาต้นพระศรีมหาโพธิ์แล้วตั้งสัตยาธิษฐานว่า “ถ้าในลังกาทวีปเป็นสถานที่สมควรประดิษฐานพระศรีมหาโพธิ์แล้ว ขอพระศรีมหาโพธิ์จงประดิษฐานลงในกระถางทองนี้เองเถิด” พระศรีมหาโพธิ์ ซึ่งสมบุรณ์ด้วยลำต้น กิ่งก้าน ประดับด้วยดอก ผล และใบ ก็แสดงปาฏิหาริย์^{๔๓} ประดิษฐานลงในกระถางทองนั้นดังคำอธิษฐาน พระราชบิดาทรงเกิดปีติโสมนัสกับเหตุการณ์มหัศจรรย์นั้น จึงโปรดให้มีการสมโภชบูชาพระศรีมหาโพธิ์ ด้วยพระราชสมบัติทั่วชมพูทวีปอย่างยิ่งใหญ่เฉลิมฉลองอยู่

^{๔๒} พระมหาประมวล จานทตโต (บุลาลม), ต้นไม้ประจำพระพุทธองค์, หน้า ๖๒.

^{๔๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๓.

ตลอด ๗ วัน แล้วจึงอัญเชิญกลับพระนครปาฏลีบุตร ครั้นถึงกำหนดวัน ที่พระนางสังฆมิตตาเถรีจะออกเดินทางไปยังเกาะลังกา พระราชาทรงยกกระถางทองประดิษฐานต้นศรีมหาโพธิ์นั้นวางลงบนพระเศียร เสด็จลงลุยน้ำไปประมาณเพียงพระศอก จึงได้ส่งมอบกระถางพระศรีมหาโพธิ์ประดิษฐานไว้ในเรือ แล้วทรงรับสั่งให้พระนางสังฆมิตตาเถรีพร้อมทั้งคนอื่น ๆ ลงเรือแล้วมุ่งตรงออกสู่ทะเลหลวงเดินทางสู่เกาะลังกา ฝ่ายพระเจ้าเทวานัมปิยติสสะ ทรงรับสั่งให้ประดับตกแต่งถนนหนทางตั้งแต่ประตูเมืองด้านทิศอุดรแห่งอนูราชบุรี จนถึงท่าขมพูโกลปฏิกฐนะตามคำแนะนำของสุมนสามเณร พระองค์ทรงปล้ำพระหทัยเป็นยี่งนัก เสด็จออกไปประทับยืนรอรออยู่ที่พลับพลา พร้อมทั้งทรงรับสั่งให้ไพร่ข้าวดอกดอกไม้เบญจพรรณตลอดระยะทาง ทรงได้ตั้งเครื่องสักการะที่มีค่ามากไว้ในระหว่างทางเป็นระยะ ๆ แล้วเสด็จไปส่งท่าขมพูโกลปฏิกฐนะ พร้อมด้วยเหล่าราชินิกุล แวดล้อมด้วยเหล่าเสนาอำมาตย์และประชาชนชาวศรีลังกาเป็นจำนวนมาก เมื่อเรืออัญเชิญต้นพระศรีมหาโพธิ์เข้าเทียบฝั่งแล้ว พระราชารับสั่งให้ทำการสักการบูชาด้วยดอกไม้ของหอมต่าง ๆ แล้วเสด็จลงลุยน้ำออกไปรับต้นพระศรีมหาโพธิ์ พร้อมทั้งคณะของพระนางสังฆมิตตาเถรี ทรงมีพระดำรัสว่า “ต้นพระศรีมหาโพธิ์ของพระทศพล ซึ่งฉายชื่อพระรัศมีดุจมีชีวิตอยู่ เสด็จมาแล้วหนอ” ทรงเปี่ยมด้วยพระหทัยอันเลื่อมใส ทรงยกกระถางทองพระศรีมหาโพธิ์นั้น วางลงบนพระเศียรแล้วจึงเสด็จลุยน้ำขึ้นสู่ที่ประทับ ทรงพักต้นพระศรีมหาโพธิ์ไว้ ณ ริมฝั่งอันประดับตกแต่งแล้ว ทรงกระทำการบูชาด้วยราชสมบัติในลังกาทวีปทั้งปวงตลอด ๗ วัน เมื่ออัญเชิญต้นพระศรีมหาโพธิ์มาถึงอนูราชบุรีแล้ว ทรงมีรับสั่งให้อัญเชิญไปทางประตูด้านทิศอุดร ในเวลาตะวันตกย่ำ ได้แห่ผ่านท่ามกลางพระนครไปออกประตูด้านทิศใต้ โปรดให้ประดิษฐานไว้บนฐานขุมพระทวารของพระราชอุทยานมหาเมฆวัน ตามคำแนะนำของสุมนสามเณร

เมื่อพระมหินทเถระ พระนางสังฆมิตตาเถรี และพระเจ้าเทวานัมปิยติสสะ พร้อมด้วยข้าราชการบริพารมาถึงสถานที่ประดิษฐานพระศรีมหาโพธิ์นั้น ประชาชนจำนวนมากได้ประชุมกันอยู่บริเวณนั้น ขณะที่มีมหาชนกำลังมองดูอยู่นั้น ผลหนึ่งซึ่งสุกดีแล้วได้ร่วงลงจากกิ่งด้านทิศเหนือ พระเถระจึงโน้มหัตถ์เข้ารับไว้แล้วถวายแด่พระราชาโดยถวายพระพรว่า “ขอพระองค์จงปลูกเถิดมหาบพิตร” พระราชา ทรงรับผลสุกนั้นแล้ว รับสั่งให้ไพร่ปุ่ยลงในกระถางใส่โคลนที่ผสมดีแล้วด้วยของหอมจนเต็ม ทรงเพาะเมล็ดพันธุ์แห่งต้นพระศรีมหาโพธิ์นั้นไว้ใกล้กับพระศรีมหาโพธิ์แล้ว ทรงกระทำการบูชาด้วยเศวตฉัตร และโปรดให้ประชาชนได้ร่วมกันบูชาและเฉลิมฉลองอย่างเอิกเกริกโอฬาร ต้นพระศรีมหาโพธิ์ได้ประดิษฐานลงในแผ่นดินลังกาทวีป ณ บริเวณอุทยานมหาเมฆวันแล้วอย่างมั่นคง นับว่าสถานที่ประดิษฐานต้นพระศรีมหาโพธิ์นั้น เคยเป็นที่ประดิษฐานต้นพระศรีมหาโพธิ์ของอดีตพระพุทธเจ้าในภัทรกัปนี้มาแล้วถึง ๓ พระองค์ ต้นพระศรีมหาโพธิ์ต้นนี้จึงเป็นต้นพระศรีมหาโพธิ์ของพระพุทธเจ้าพระองค์ที่ ๔ แห่งภัทรกัปนี้ และในอนาคตกาลต้นพระศรีมหาโพธิ์ของพระศรีอริยเมตไตรยพุทธเจ้า ก็จักมาประดิษฐานอยู่ ณ ที่นี้อีก

ปัจจุบันนี้ ชาวลังกาเชื่อว่า ต้นพระศรีมหาโพธิ์ที่ประดิษฐานอยู่ที่เมืองอนูราชบุรีต้นนี้ เป็นต้นไม้ที่มีอายุยืนยาวที่สุดในโลก คือ มีอายุกว่า ๒,๓๐๐ ปี โดยไม่เคยถูกทำลายลงแต่อย่างใด ต้นพระศรีมหาโพธิ์ต้นนี้จึงเป็นสมบัติอันล้ำค่า ถือเป็นสัญลักษณ์ของประเทศศรีลังกาอีกด้วย ดังนั้นทางรัฐบาลได้ตั้งคณะกรรมการและเจ้าหน้าที่ เพื่อดูแลรักษาไว้อย่างเข้มงวด บุคคลภายนอกไม่สามารถจะเข้าใกล้ต้นพระศรีมหาโพธิ์นี้ได้โดยพลการ ทุก ๆ วันประชาชนชาวศรีลังกาทุกเพศทุกวัย จักกระทำการบูชาต้นพระศรีมหาโพธิ์นี้ด้วยน้ำนม น้ำหอม ดอกไม้ และเครื่องสักการะอื่นๆ ด้วยความ

ศรัทธาอย่างยิ่ง ตันพระศรีมหาโพธิ์ที่ประดิษฐาน ณ เมืองอนูราชปุระ ประเทศศรีลังกาดังนี้ ได้เดินทางกลับสู่ประเทศอินเดียอีกครั้ง เมื่อท่านอนาคาริกธรรมปาละ ชาวศรีลังกา ได้อุทิศตนถวายเป็นพุทธบูชา เป็นผู้นำกลุ่มชาวพุทธในการเรียกร้องพุทธสถานต่าง ๆ เช่น พุทธคยาและสารนาถ เป็นต้น คืบเป็นกรรมสิทธิ์ของชาวพุทธทั่วโลกจนเป็นผลสำเร็จ ท่านได้นำหน่อพระศรีมหาโพธิ์จากประเทศศรีลังกามาปลูกไว้ที่บริเวณป่าอสิปตนมฤคทายวัน หรือสารนาถในปัจจุบัน ภายในสมาคมมหาโพธิ์ ใกล้กับมูลคันธกุฎีใหม่ ซึ่งท่านได้ดำเนินการสร้างตันพระศรีมหาโพธิ์ตันนี้ ได้กระทำพิธีปลูกเมื่อวันที่ ๑๒ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๗๔ และได้เจริญเติบโตแผ่กิ่งก้านสาขาออกไปในทิศทั้ง ๔ เป็นที่สักการบูชาของชาวพุทธผู้เดินทางมาจากทั่วทุกสารทิศ จนกระทั่งทุกวันนี้ และภายใต้โคนตันพระศรีมหาโพธิ์นั้น ยังได้ประดิษฐานพระพุทธรูปปฏิมา ๒๘ องค์ เท่ากับจำนวนพระพุทธรูปเจ้าทั้ง ๒๘ พระองค์ พร้อมทั้งระบุพระนามของพระพุทธรูปเจ้าทั้ง ๒๘ พระองค์นั้นไว้ที่ฐานอีกด้วย

การนำตันพระศรีมหาโพธิ์จากประเทศศรีลังกา มาปลูกในประเทศไทยนั้น มีขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ ๒ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ เรื่องนี้ปรากฏเป็นหลักฐานอยู่ในหนังสือเรื่อง “ประดิษฐานพระสงฆ์สยามวงศ์ในลังกาทวีป”^{๘๔} ตอนที่ว่าด้วยเรื่องจดหมายเหตุเรื่องสมณทูตไทยในลังกาทวีป ตามจดหมายเหตุนั้นแสดงว่า ในปี พ.ศ. ๒๓๕๗ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระปริวิตกถึงพระพุทธรูปศาสนาในลังกาทวีปว่า “พระสงฆ์สามเณรยังเล่าเรียนพระธรรมวินัยบริบูรณ์ดีอยู่หรือ และเจตียสถานยังมีคนสักการะบูชาอยู่เหมือนเดิมหรือเปล่าหนอ เพราะอังกฤษเข้ายึดครองลังกาเป็นเมืองขึ้นแล้ว” ดังนั้น พระองค์จึงรับสั่งให้สมเด็จพระสังฆราช (สุข) จัดหาพระภิกษุที่มีความรู้ความสามารถ เพื่อส่งให้เดินทางไปดูการพระศาสนาในลังกาทวีป และได้คัดเลือกพระภิกษุ ๘ รูป โดยกำหนดเอาวันศุกรขึ้น ๕ ค่ำเดือน ๒ พุทธศักราช ๒๓๕๗ เวลา ๓ โมงเช้าเศษ ๆ เป็นวันเวลาที่ส่งสมณทูตไทยจากกรุงเทพมหานครไปยังเกาะลังกา คณะพระสมณทูตไทยใช้เวลาถึง ๒ ปี ในการเดินทางครั้งนี้ เพราะเกิดเหตุการณ์ไม่สะดวกระหว่างการเดินทาง ต้องหยุดพักเป็นระยะ ๆ เมื่อเดินทางถึงเกาะลังกาแล้ว พระสมณทูตไทยทั้ง ๘ รูปนั้น ได้เข้าพักอาศัยอยู่ที่เมืองอนูราชปุระระยะหนึ่ง หลังจากพักผ่อนคลายความเหน็ดเหนื่อยและความลำบากในการเดินทางครั้งนี้แล้ว ในวันเสาร์แรม ๑๓ ค่ำ เดือน ๔ พุทธศักราช ๒๓๕๙ คณะพระสมณทูตไทยจึงได้แจ้งความประสงค์แก่เจ้าหน้าที่ชาวอังกฤษว่า พวกตนปรารถนาจะได้หน่อพระศรีมหาโพธิ์กลับไปปลูก ณ ประเทศสยาม เรื่องทราบถึงสมเด็จพระสังฆราชศรีลังกา จึงทรงมีพระลิขิตถึงท่านธรรมปาละผู้ดูแลตันพระศรีมหาโพธิ์ในขณะนั้น ท่านธรรมปาละจึงมีหนังสือถึงกุมารสิยมอำมาตย์ผู้รักษาดันพระศรีมหาโพธิ์โดยตรงในเวลานั้น เพื่อขอให้จัดหาหน่อพระศรีมหาโพธิ์ถวายแก่คณะพระสงฆ์ไทย ครั้นถึงวันอังคารขึ้น ๑๕ ค่ำเดือน ๕ พุทธศักราช ๒๓๕๙ เวลา ๑๔ นาฬิกาเศษ ท่านกุมารสิยมอำมาตย์ จึงได้ประกอบพิธีขุดหน่อพระศรีมหาโพธิ์โดยให้คฤหัสถ์หนุ่มสาวจำนวน ๕๐ คน และนิมนต์พระสงฆ์ จำนวน ๘ รูป เจริญอนุสสรณปาฐะ (พระพุทธานุสสร) และพุทธชัยมงคลคาถา (พาหุมนหากา ฯ) และให้นำแหวนหัวเพชรนิลจินดาชนิดต่าง ๆ มาแช่น้ำ แล้วนำน้ำนั้นกับน้ำจันทน์หอมไปพรมตันพระศรีมหาโพธิ์ ขณะนั้นก็บ้นล้อฆ้องกลองประโคมดนตรีขึ้น แล้วจึงขุดหน่อพระศรีมหาโพธิ์ขึ้นปลูกลงในบาตรดิน หลังจากนั้นจึงอัญเชิญไปประดิษฐานไว้ ณ สถานที่อันสมควร รุ่งขึ้นคณะพระสมณทูตไทยพร้อมทั้งผู้ติดตามก็เดินทาง

^{๘๔} พระมหาประมวล จานทตโต (บุลาลม), ตันไม้ประจำพระพุทธรองค์, หน้า ๖๗.

ออกจากเมืองอนุราชปุระ ไปยังเมืองสิงขันธ์ แล้วเดินทางกลับสู่ประเทศไทย ถึงแผ่นดินไทยเมื่อวันแรม ๑ ค่ำเดือน ๙ ปีชาล พุทธศักราช ๒๓๖๑ โดยสวัสดิภาพพร้อมกับหน่อพระศรีมหาโพธิ์ ๖ ต้น และได้นำขึ้นทูลเกล้าถวายพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เพื่อโปรดเกล้าต่อไป

ต้นพระศรีมหาโพธิ์ทั้ง ๖ ต้นนั้น ได้แยกนำไปปลูกไว้ยังสถานที่ต่าง ๆ ในประเทศไทย คือ ๑) พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงโปรดฯ ให้นำไปปลูก ณ วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ วัดสุทัศนเทพวราราม วัดสระเกศราชวรมหาวิหาร ๒) พระอาจารย์เทพ ให้นำไปปลูกไว้ที่เมืองกลันตัน ๑ ต้น (ปัจจุบันอยู่ในประเทศมาเลเซีย) ๓) พระยานคร เจ้าเมืองนครศรีธรรมราช ขอพระราชทานไปปลูกไว้ที่ นครศรีธรรมราช ๒ ต้น (เชื่อว่า ต้นหนึ่งปลูกไว้ที่วัดเดิม อีกต้นหนึ่งปลูกไว้ที่วัดท่าโพธิ์) ต้นพระศรีมหาโพธิ์ทั้ง ๖ ต้นนี้ ได้เจริญเติบโตปรากฏอยู่ ณ สถานที่ที่นำไปปลูกไว้นั้นจนกระทั่งตราบเท่าทุกวันนี้ ต่อมาในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ประมาณ พ.ศ. ๒๔๑๑ ทรงได้รับพันธุ์พระศรีมหาโพธิ์จากพุทธคยาโดยตรง แล้วทรงโปรดฯ ให้ปลูกไว้ ณ วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม วัดเทพศิรินทราวาส และวัดอัมพวันคณิมิต^{๔๕} เป็นต้น ในหนังสือ “พระพุทธศาสนาในลาว” ระบุว่า พระเจ้าศรีจุลราชกษัตริย์ กรมกัมพูชา ได้ขอพระบางพุทธลาวัณย์ พร้อมทั้งหน่อพระศรีมหาโพธิ์และพระพุทธรูปไปจากลังกาทวีป จนถึงสมัยของพระเจ้านครหลวง ทรงมอบพระบางและหน่อพระศรีมหาโพธิ์ไปประดิษฐาน ณ อาณาจักรศรีสัตนาคนหุต ล้านช้างเชียงทอง (ลาว) ให้ปลูกไว้ ณ วัดปารมัต เมืองเชียงทอง (หลวงพระบาง) ในรัชสมัยของเจ้าฟ้าจัมมหาราช หรือเจ้าฟ้าหล้าธรรมาธิราชศรีสัตนาคนหุต ประมาณปีพุทธศักราช ๑๘๖๙ การเดินทางของต้นพระศรีมหาโพธิ์จากต้นเดิมที่พุทธคยา ไปสู่ศรีลังกา ประเทศไทย กัมพูชา ลาว และเดินทางไปสู่ประเทศต่าง ๆ ทั่วทุกมุมโลกในปัจจุบันนี้ ได้กระทำกันมาอย่างต่อเนื่องทุกยุคทุกสมัย พันธุ์ไม้พระศรีมหาโพธิ์จึงได้แพร่กระจายไปยังภูมิภาคต่าง ๆ ทั่วโลก ดังนั้นในบรรดาเจดีย์ทั้ง ๓ คือ สารีริกเจดีย์ บริโศกเจดีย์ และอุทเทสิกเจดีย์นั้น อุทเทสิกเจดีย์ที่พระพุทธรูปองค์ได้ตรัสประทานอนุญาตไว้ ได้กลายเป็นสังหาริมวัตถุ (เจดีย์) ที่สามารถแบ่งภาคไปประดิษฐาน ณ สถานที่อื่น ๆ ได้นั่นก็คือ “ต้นพระศรีมหาโพธิ์”^{๔๖} นี้เท่านั้น ฉะนั้น ผู้ใดที่อยู่ห่างไกลทั้งระยะทาง สถานที่และกาลเวลา เมื่อได้มีโอกาสไปเข้ากราบไว้สักการบูชา ภายใต้นต้นพระศรีมหาโพธิ์ ณ โพธิ์บัลลังก์ ที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าประทับตรัสรู้นั้น จึงเก็บเมล็ดพันธุ์ จากต้นเดิมไปเพาะปลูกตามวัดวาอารามต่าง ๆ หรือสถานที่อันเป็นที่สมควรในบ้านเมืองหรือประเทศของตน แล้วสักการบูชาเป็นอุทเทสิกเจดีย์ต่อไป จนกลายเป็นประเพณีนิยมมาจนกระทั่งปัจจุบันนี้

ตำนานการบูชาต้นพระศรีมหาโพธิ์ คราวพระผู้มีพระภาคพุทธเจ้า ขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตะวัน พระนครสาวัตถี ทรงเล่าอดีตนิทาน เมื่อครั้งที่พระองค์ทรงเป็นพระโพธิสัตว์ ก็ทรงแนะนำการบูชาต้นพระศรีมหาโพธิ์ หลังจากที่ถูกภิกษุสนทนากันเกี่ยวกับเรื่อง อานนทโพธิ์ ณ ธรรมสภาไว้ว่า พระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่า กาลิละ ทรงปกครองแผ่นดินโดยธรรม ทรงพญาช้างแก้วซึ่งมีอานุภาพมาก ได้เสด็จไปใกล้โพธิ์พฤกษ์ มหาบุรุษคิดการทวาชะชาวกาลิงคะพิจารณาภูมิภาคแล้ว ประคองอัญชลี ได้กราบทูลพระราชา พระนามว่า กาลิละ ผู้เป็นโอรสของพระดาบสว่า ขอเดชะ

^{๔๕} พระมหาประมวล ฐานทตฺโต (บุลาลม), ต้นไม้ประจำพระพุทธองค์, หน้า ๗๐.

^{๔๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๑.

มหาราช ขอพระองค์เสด็จลงมาเถิด สถานที่นี้เป็นภูมิภาคที่พระพุทธเจ้าทุกพระองค์ทรงยกย่องแล้ว เพราะสถานที่นี้ พระพุทธเจ้าทั้งหลายผู้ล้าเลิศ ตรัสรู้ด้วยพระองค์เอง ทรงรุ่งเรืองอยู่ ภูมิภาคนี้ ต้นหล้าลาดาวลัยเวียนเป็นทักษิณา ภูมิภาคนี้เป็นประจักษ์ศูนย์กลางแห่งแผ่นดิน ขอเดชะพระมหาราช ข้าพระองค์ได้สดับมาดังนี้ ภูมิภาคแห่งนี้เป็นจุดศูนย์กลางแห่งแผ่นดิน ซึ่งเป็นที่รองรับสรรพสัตว์ เป็นแผ่นดินที่มีสาครล้อมรอบ ขอพระองค์เสด็จลงมาเถิดมีการเถิดพระเจ้าข้า ลำดับนั้น พระราชาทรงนำ ระเบียบดอกไม้และเครื่องลูบไล้ไปบูชา ฉลองตันโพธิ์ ด้วยดนตรีต่าง ๆ ที่รับสั่งให้ประโคมแล้วเสด็จ กลับ พระเจ้ากาลิงคะทรงรับสั่งให้เก็บดอกไม้หกหมื่นเล่มเกี่ยวนบุชาโพธิมณฑลสถานอันยอดเยี่ยมทุก วัน ดังนี้แล ฯ^{๘๗} พระผู้มีพระภาคทรงสรุปขาดกว่า “พระเจ้ากาลิงคะในครั้งนั้น ก็คือ อานนท์ ในบัดนี้ ส่วนบุโรหิตการทวาชะนั้น คือ เราเอง” ดังนั้น การให้ความสำคัญต่อต้นพระศรีมหาโพธิ์ อันเป็น อุทเทสิกเจดีย์ที่พระพุทธเจ้าทรงใช้บำเพ็ญเพียร จนได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้านั้น จึงเป็นสิ่งที่ พุทธศาสนิกชนไม่ควรละเว้น และยิ่งได้ทราบอานิสงส์ของการบูชาสักการะแล้วยิ่งจะเพิ่มความปิติเบิก บานใจในการกระทำนั้นเป็นอย่างยิ่ง

ในบรรดาการสั่งสมบำเพ็ญบารมีและอานิสงส์ของการบูชาต้นพระศรีมหาโพธิ์นั้น มีพระเถระ และพระเถรีจำนวนมากที่ท่านได้ทำบุญกรรมที่เกี่ยวข้องกับต้นพระศรีมหาโพธิ์ ยังผลแห่งการกระทำ ความดีนั้น ๆ จึงได้มนุษย์สมบัติ สวรรค์สมบัติ และนิพพานสมบัติ ดังตัวอย่างเช่น พระปุนิณปุชกเถระ ใน อดีตชาติ ท่านเคยใช้ทรายสะอาดปรับปรุงโคนต้นพระศรีมหาโพธิ์ของพระพุทธเจ้าพระนามว่า “วิปัสสี” เพราะผลแห่งกรรมนั้น ท่านไม่รู้จักทุกคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ได้บรรลุพระอรหันต์พร้อมคุณวิเศษ พระคันโธทกทายกเถระ ในอดีตชาติ ท่านนำน้ำหอมโปรยโคนต้นพระศรีมหาโพธิ์ของพระพุทธเจ้า พระนามว่า “ปทุมมุตตระ” เพราะผลแห่งกรรมนั้น ท่านได้ไปเกิดในเทวโลก ในชาติสุดท้ายนี้ได้บรรลุ พระอรหันต์พร้อมคุณวิเศษ พระธชทายกเถระ ในอดีตชาติ ท่านได้ยกธงบูชาต้นพระศรีมหาโพธิ์ของ พระพุทธเจ้าพระนามว่า “ปทุมมุตตระ” เพราะผลแห่งกรรมนั้น ท่านไม่ไปสู่ทุกคติเลยตลอดระยะเวลา ๑๐๐,๐๐๐ กัป ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหันต์พร้อมคุณวิเศษ^{๘๘} พระสกิงสัมมชกเถระ ใน อดีตชาติ ท่านได้กวาดลานต้นพระศรีมหาโพธิ์สถานที่ตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าพระนามว่า “วิปัสสี” เพราะผลแห่งกรรมนั้น ท่านได้ไปเกิดในชาติใด ๆ ก็ไม่เคยเป็นโรคผิวหนังเลยและไม่เคยรู้จักทุกคติ ใน ชาติสุดท้ายนี้ได้บรรลุพระอรหันต์พร้อมคุณวิเศษ พระเอกสังขิยเถระ ในอดีตชาติ ท่านได้เป่าสังข์บูชา ต้นพระศรีมหาโพธิ์สถานที่ตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าพระนามว่า “วิปัสสี” ในงานสมโภชต้นพระศรีมหาโพธิ์ ท่านไม่เคยรู้จักทุกคติจะเกิดในภพใด ๆ ก็มีดนตรีขับกล่อมตลอดเวลา ในชาติสุดท้ายนี้ได้บรรลุวิชา ๓ พร้อมคุณวิเศษ^{๘๙} พระปัญจทีปิกาเถรี และพระปัญจทีปทายิกาเถรี ในอดีตชาติ พระเถรีทั้ง ๒ รูป เคย ได้ถวายประทีป ๕ ดวง บูชาต้นพระศรีมหาโพธิ์ แล้วน้อมรำลึกถึงพระพุทธเจ้าในอดีต เพราะผลแห่ง การบูชาท่าน ท่านไม่รู้จักทุกคติเลย เวียนว่ายตายเกิดอยู่เฉพาะแต่เทวดาและมนุษย์เท่านั้น ในชาติ สุดท้ายนี้ได้บรรลุวิชา ๓ พร้อมด้วยคุณวิเศษ^{๙๐} เป็นต้น

^{๘๗} พุ.ชา.ตรสก. (ไทย) ๒๗/๖๗-๘๒/๔๐๗-๔๐๙.

^{๘๘} พุ.อุป. (ไทย) ๓๒/๑๖๕-๑๖๘/๑๔๔-๑๔๕, ๓๒/๒๕-๓๒/๑๙๑-๑๙๒, ๓๒/๕๗-๖๖/๑๔๖-๑๔๗.

^{๘๙} พุ.อุป. (ไทย) ๓๓/๑-๑๔/๓๑-๓๓, ๓๓/๑๓-๒๕/๖๐-๖๒.

^{๙๐} พุ.อุป. (ไทย) ๓๓/๙๑-๑๑๕/๓๘๐-๓๘๓, ๓๓/๖๑-๘๕/๓๙๔-๓๙๗.

ดังนั้น อาณิสสหรือผลบุญที่กระทำหรือบูชาต้นพระศรีมหาโพธิ์อันเป็นสถานที่ประทับตรัสรู้ของพระพุทธเจ้านั้น แม้จะเป็นการกระทำเพียงเล็กน้อย แต่เต็มเปี่ยมด้วยความศรัทธาเลื่อมใส และจิตใจที่มั่นคงเพื่อน้อมระลึกถึง เพื่อบูชาต่อองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า สามารถส่งผลให้ผู้กระทำ พ้นจากทุกข์ในสังสารวัฏได้

๒.๗ ประวัติของชุมทรัพย์ทั้งสี่

ชุมทรัพย์ทั้ง ๔ หรือ นิธิกัมภี เป็นสหชาติ ๑ ใน ๗ สหชาติของพระพุทธเจ้า คือ ชุมทรัพย์^{๙๑} ทั้ง ๔ นี้ได้บังเกิดขึ้นที่มุกกำแพงพระนครทั้ง ๔ ด้าน พร้อมวันเดียวกับเจ้าชายสิทธัตถะทรงประสูติ ชุมทรัพย์ทั้ง ๔ คือชุมทอง ๔ ชุม ได้แก่ ชุมทองสังขนิธิ วัดปากโดยกลมรอบได้คาพยุต ชุมทองเอลนิธิ วัดปากกลมรอบได้กิงโยชน ชุมทองอุบลนิธิ วัดปากกลมรอบได้ ๓ คาพยุต ชุมทองปุนทริกนิธิ วัดปากกลมรอบได้โยชนหนึ่ง โดยลิกตลอดสุดพื้นแผ่นดินดงกันลันทั้ง ๔ ชุม เป็นสัญลักษณ์ของผู้มีบุญญาธิการ ซึ่งหากพระองค์ดำรงเพศฆราวาสจะมีพระราชทรัพย์ในพระคลังมากมายมหาศาล ทรัพย์สินที่พระองค์มีอยู่ก็ใช้ไม่หมด แม้จนถึงจะชนซึ่งพืชทองไปสักเท่าใด ก็ได้พร่องบังเกิดเต็มบริบูรณ์อยู่ดังเดิม^{๙๒} แต่เมื่อคราวพระโพธิสัตว์ตัดสินพระทัยเสด็จออกบวชชุมทรัพย์ใหญ่ทั้ง ๔ ก็อันตรธานหายไปไม่เห็นอีกเลย^{๙๓}

พระผู้มีพระภาคตรัสพระคาถา ว่าด้วยการฝังชุมทรัพย์ แก่กุกุมพีคนหนึ่งในกรุงสาวัตถี ในนิทกัณฐสูตร^{๙๔}ว่า

คนเราฝังชุมทรัพย์ไว้ในที่ลึกจดถึงน้ำก็ด้วยคิดว่า เมื่อเกิดกิจที่จำเป็นขึ้น ชุมทรัพย์นี้เป็นประโยชน์แก่เรา คนเราฝังชุมทรัพย์ไว้ในโลก ก็เพื่อจุดประสงค์นี้ คือ เพื่อให้พ้นจากราษฎรที่คอยคุกคาม เพื่อให้พ้นจากโจรภัยที่คอยเบียดเบียน เพื่อเก็บไว้ใช้หนี้ก็มี เพื่อเก็บไว้ใช้ในยามเกิด พุทภิกขภัย (พุทภิกขภัย หมายถึง ภัยที่เกิดจากข้าวยากหมากแพง หรือการขาดแคลนอาหารในบ้านเมือง)^{๙๕} หรือเพื่อใช้ในเวลามีภัยอันตรายต่าง ๆ ชุมทรัพย์ที่เขาฝังไว้อย่างดีในที่ลึกจดน้ำถึงเพียงนั้น จะสำเร็จประโยชน์แก่เขาไปทั้งหมด ตลอดเวลาที่เขาไม่ เพราะบางที่ชุมทรัพย์ก็เคลื่อนที่ไปก็มี บางที่เขาลืมที่ฝังไว้ก็มี บางที่พวคนาคเคลื่อนย้ายก็มี บางที่พวกยักษ์นำชุมทรัพย์นั้นไปก็มี หรือบางที่เมื่อเขาไม่เห็นทายาทผู้ไม่เป็นที่รักขโมยขุดเอาไปก็มี เมื่อเขาสิ้นบุญ ชุมทรัพย์ที่ฝังไว้ทั้งหมดนั้นก็พินาศหายไป ชุมทรัพย์ที่ผู้ใดจะเป็นสตรีก็ตาม เป็นบุรุษก็ตาม ฝังไว้ดีแล้วด้วยทาน ศีล สัจญมะและทมะ (สัจญมะ หมายถึงการห้ามจิตมิให้ตกไปในอารมณ์ต่าง ๆ คำนี้เป็นชื่อของสมาธิ และอินทรีย์สังวร ทมะ หมายถึง การฝึกตน ได้แก่ การเข้าไประงับกิเลส

^{๙๑} สถาบันบันลือธรรม, ๔๐ ภิกษุณีพระอรหันต์, หน้า ๑๐๖.

^{๙๒} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, ปฐมสมโพธิกถา (ฉบับกรมการศาสนา), (กรุงเทพมหานคร: สหธรรมิก, ๒๕๓๗), หน้า ๓๒๓.

^{๙๓} นางสาวรัฐธีร์ เปรมสกุล, “ศึกษาการบรรลุมรรคของพระภิกษุท้าวทักขณานาเถรี”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสนมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๙), หน้า ๕๐.

^{๙๔} พุ.พ. (ไทย) ๒๕/๑-๑๖/๑๗-๒๐.

^{๙๕} พุ.พ. (ไทย) ๒๕/๒/๑๗.

คำนี้เป็นชื่อของปัญญา)^{๙๖} ในพระเจดีย์ พระสงฆ์ บุคคล แหกที่มาหา ในมารดา บิดา หรือพี่ชาย ชุมทรัพย์นี้ชื่อว่าฝังไว้ดีแล้ว คนอื่นขนเอาไปไม่ได้ จะติดตามคนฝังตลอดไป บรรดาทรัพย์สมบัติที่เขาจำต้องละไป เขาพาไปได้เฉพาะชุมทรัพย์นี้เท่านั้น ชุมทรัพย์นี้ไม่ทั่วไปแก่คนเหล่านั้น ทั้งโจรก็ลักเอาไปไม่ได้ ผู้มีปัญญาควรทำแต่บุญที่จะเป็นชุมทรัพย์ติดตามตนตลอดไป ชุมทรัพย์นี้ให้ผลอันน่าปรารถนาทุกประการ แก่เทวดา และมนุษย์ คือเทวดาและมนุษย์ปรารถนาผลใด ๆ ผลนั้น ๆ ทุกอย่าง จะได้ด้วยชุมทรัพย์นี้ ความมีผิวพรรณงดงาม ความมีเสียงไพเราะ ความมีทรวดทรงสมส่วน ความมีรูปสวย ความเป็นใหญ่ ความมีบริวาร ทั้งหมดจะได้ด้วยชุมทรัพย์นี้ ความเป็นพระราชาในประเทศ ความเป็นอิสระ (ความเป็นอิสระ หมายถึงความเป็นพระเจ้าจักรพรรดิมีมหาสมุทรทั้ง ๔ เป็นขอบเขต)^{๙๗} ความสุขของความเป็นพระเจ้าจักรพรรดิอันน่าพอใจ และแม้ความเป็นเทวราชของเทวดาในหมู่เทพทั้งหมดก็จะได้ด้วยชุมทรัพย์นี้ สมบัติของมนุษย์ก็ดี ความยินดีในเทวโลกก็ดี สมบัติคือนิพพานก็ดี ทั้งหมดจะได้ด้วยชุมทรัพย์นี้ บุคคลอาศัยมิตตสัมปทา (มิตตสัมปทา หมายถึงความเพียบพร้อมด้วยมิตรที่มีคุณความดี เช่น พระศาสดาหรือเพื่อนพรหมจารี ผู้ดำรงตนน่าเคารพ)^{๙๘} ประกอบความเพียรโดยแยบคายก็จะเป็นผู้ชำนาญในวิชาและวิมุตติทั้งหมดจะได้ด้วยชุมทรัพย์นี้ ปฏิสัมภิตา (ปฏิสัมภิตา หมายถึงปัญญาแตกฉานมี ๔ ประการ คือ ๑) อตถปฏิสัมภิตา ปัญญาแตกฉานในอรรถ ๒) ธัมมปฏิสัมภิตา ปัญญาแตกฉานในธรรม ๓) นิรุตติปฏิสัมภิตา ปัญญาแตกฉานในนิรุตติคือภาษา ๔) ปฏิภาณปฏิสัมภิตา ปัญญาแตกฉานในปฏิภาณ)^{๙๙} วิโมกข์ (วิโมกข์ หมายถึงวิโมกข์ ๘ คือ รูปมาน ๔ อรูปมาน ๔)^{๑๐๐} สวากบารมี ปัจเจกโพธิ์และพุทธภูมิ^{๑๐๑} ทั้งหมดจะได้ด้วยชุมทรัพย์นี้ บุญสัมปทา (บุญสัมปทา หมายถึง ความถึงพร้อมแห่งบุญ)^{๑๐๒} นี้มีประโยชน์มากอย่างนี้ เพราะฉะนั้น บัณฑิตผู้เป็นปราชญ์ จึงสรรเสริญภาวะแห่งบุญที่ทำไว้แล้ว

อรรถกถาขุททกนิกาย ขุททกปาฐะ ในนิธิกัณฐสูตร ได้กล่าวถึง ชุมทรัพย์ (นิธิ) มี ๔ ประการ คือ ๑) ถาวรนิธิ ชุมทรัพย์ถาวร ได้แก่ ทรัพย์ที่อยู่บนแผ่นดินก็ดี ทรัพย์ที่อยู่ในอากาศก็ดี ที่ดิน ที่นา ที่สวน เงิน หรือ ทอง และทรัพย์อื่น ๆ ที่เว้นจากอริยาบถ ๒) ชังคมะ คือ ชุมทรัพย์ที่เคลื่อนที่ได้ เช่น ทาสชาย ทาสหญิง ช้าง ม้า โค กระบือ แกะ ไก่ สุนัข หรือทรัพย์อื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องกับอริยาบถ ๓) อังคสมะ คือชุมทรัพย์ติดตัว ได้แก่ บ่อเกิดแห่งการงาน บ่อเกิดแห่งศิลปะ ที่แห่งวิชาการ ความเป็นพหูสูตร หรือทรัพย์เห็นปานนี้แม้อันใด ที่ศึกษาเล่าเรียนมาแล้ว ก็ยังติดตัวไปประหนึ่งอวัยวะใหญ่ ๔) อนุคามิกะ คือ ชุมทรัพย์ตามตัวทางคุณธรรม ได้แก่ บุญที่สำเร็จด้วยทาน บุญสำเร็จด้วยศีล บุญสำเร็จด้วยการเจริญภาวนา บุญสำเร็จด้วยการฟังธรรม บุญสำเร็จด้วยการแสดงธรรม ก็หรือบุญ

^{๙๖} ขุ.ข. (ไทย) ๒๕/๖/๑๘.

^{๙๗} ขุ.ข.อ. (ไทย) ๑๒/๓๓๑.

^{๙๘} ขุ.ข.อ. (ไทย) ๑๔/๓๓๔.

^{๙๙} อง.เอกก. (ไทย) ๒๐/๑๘๖/๒๔.

^{๑๐๐} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๒๙/๗๕.

^{๑๐๑} ขุ.ข.อ. (ไทย) ๑๕/๓๓๕.

^{๑๐๒} ขุ.ข.อ. (ไทย) ๑๖/๓๓๖.

เห็นปานนี้แม้อันใดที่เป็นจุดติดตามไปในที่นั้น ๆ แล้วให้ผลที่ตนปรารถนาแล้วเกิดขึ้นได้ บรรดา
 ขุมทรัพย์ทั้ง ๔ ประการนั้น พระผู้มีพระภาคทรงประสงค์เอาถาวรนิธิ

คำว่า ผิง (นิธติ) ได้แก่ ตั้งไว้ เก็บไว้ ค้มครองไว้ คำว่า คนเรา (ปุริโส) ได้แก่ มนุษย์ บุรุษก็ดี
 สตรีก็ดี บัณเฑาะก็ดี ย่อมผิงขุมทรัพย์ไว้ได้ แม้ก็จริง ถึงอย่างนั้น ในคำนี้ พระผู้มีพระภาคทรงทำ
 เทศนา โดยมุ่งบุรุษเป็นสำคัญ แต่ว่าโดยความหมาย บัณเฑาะพึงเห็นการประมวลมนุษย์แม้เหล่านั้นไว้ใน
 คำนี้ คำว่า “ในที่ลึกลับถึงน้ำ” ที่ชื่อว่าที่ลึกลับเพราะใช้ในความหมายว่าพื้งหยั่งถึงได้ ชื่อว่าจตถึงน้ำเพราะ
 มีน้ำเป็นที่สุด “เมื่อเกิดกิจที่จำเป็นขึ้นขุมทรัพย์นั้นจะเป็นประโยชน์แก่เรา” จึงเป็นคำแสดงถึงประโยชน์
 ของการผิงขุมทรัพย์ไว้ ให้พ้นจากราษฎร ภัยจากทางราชการ จากโจรภัย ภัยจากโจรผู้ร้าย การลัก
 ทรัพย์ ปล้น วิ่งราวทรัพย์ หลอก เป็นต้น ทุพภิกขภัย คือภัยที่เกิดจากข้าวยากหมากแพง แต่ขุมทรัพย์ที่
 ผิงไว้ก็เชื่อว่าสำเร็จประโยชน์ไปทุกครั้ง เพราะบางทีขุมทรัพย์ก็เคลื่อนที่ไปก็มี เขาลืมที่ผิงก็มี พวก
 นาคเคลื่อนย้ายก็มี พวกยักษ์นำขุมทรัพย์นั้นไปก็มี หรือบางทีเมื่อเขาไม่เห็น ทายาทผู้ไม่เป็นที่รักขโมย
 ขุดเอาไปก็มี และเมื่อเขาสิ้นบุญขุมทรัพย์ที่ผิงไว้ทั้งหมดก็พินาศหายไป สมัยใดบุญที่ทำโภคสมบัติให้
 สำเร็จประโยชน์สิ้นไป สิ่งที่มีบุญที่เป็นไปเพื่อความเสื่อมโภคสมบัติ ก็จะมีโอกาสผุดขึ้นมา สมัยนั้น
 ธนชาติทั้งหมดมีเงินและทองเป็นต้น ที่บุรุษผู้ผิงขุมทรัพย์ไว้แล้วก็จะพินาศหายไปเป็นธรรมดาโดย
 ประการต่าง ๆ เป็นสิ่งที่ชาวโลกสมมุติกันขึ้นมา แต่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงบุญสัมปทาเท่านั้นว่า เป็น
 ขุมทรัพย์โดยปรมาตม ในนิกายสุตตรว่า

ขุมทรัพย์ (ขุมทรัพย์ หมายถึง ขุมทรัพย์ชนิดอนุคามิกะ คือ ขุมทรัพย์ติดตามตัวทางคุณธรรม
 ได้แก่ บุญกุศล ทาน การรักษาศีล การเจริญภาวนา การฟังธรรม การแสดงธรรม ในที่นี้หมายถึง
 ขุมทรัพย์ถาวร สัณญมะ หมายถึงการห้ามจิตมิให้ตกไปในอารมณ์ต่าง ๆ คำนี้เป็นชื่อของสมาธิ
 และอินทรีย์สังวร ทมะ หมายถึงการฝึกตน ได้แก่ การเข้าไประงับกิเลส คำนี้เป็นชื่อของ
 ปัญญา)^{๑๐๓} ที่ผู้ใดจะเป็นสตรีก็ตามเป็นบุรุษก็ตามผิงไว้ดีแล้วด้วยทาน ศีล สัณญมะ และทมะ จะ
 เป็นขุมทรัพย์ที่ติดตัวไปในทุกหนทุกแห่งทุกภพทุกชาติ เป็นขุมทรัพย์ที่ไม่ต้องคอยระวังป้องกัน
 หรือกลัวโจรจะมาลักเอาไป ไม่ต้องกลัวว่าใครจะมาขุดเอาไป เพราะใครอยากได้ต้องทำเอาเอง

ดังนั้น ขุมทรัพย์ทั้ง ๔ ที่เป็นสหชาติเกิดมาเพื่อผู้มีบุญญาธิการ เป็นคู่บารมี เป็นสัญลักษณ์
 แสดงความสมบูรณ์ ก็สำหรับผู้มีบุญญาธิการเท่านั้น เมื่อเจ้าของมิได้มีความประสงค์ที่จะต้องใช้แล้ว
 ทรัพย์นั้นก็อัตรธานไป นั่นเพราะมิใช่ทรัพย์เพื่อผู้อื่น มิใช่ทรัพย์ที่จะสืบทอดต่อไปได้ และอันทรัพย์
 ภายนอกไม่สามารถนำพาชีวิตให้พ้นจากกองทุกข์ทั้งปวง ไม่สามารถจะทำให้พ้นจากการเวียนเกิด
 เวียนตาย พ้นจากวัฏสงสารได้ แต่เมื่อใดที่มีจาคะใช้ทรัพย์ภายนอกไปในการทำทาน มีการรักษาศีลให้
 บริสุทธิ์ พร้อมทั้งการเจริญภาวนาให้สมบูรณ์ ให้ถึงพร้อมด้วยความไม่ประมาท คือ การผิงขุมทรัพย์ที่
 เป็นโลกิยทรัพย์ให้เป็นอริยทรัพย์ เป็นทรัพย์ภายใน ซึ่งเป็นขุมทรัพย์ถาวร สามารถนำข้ามภพข้ามชาติได้

^{๑๐๓} ขุ.ขุ. (ไทย) ๒๕/๖/๑๘. ขุ.ขุ.อ. (ไทย) ๖/๓๑๙.

๒.๘ สรุปท้ายบท

ประวัติและการสั่งสมบารมีของสหชาติทั้ง ๗ ของพระพุทธเจ้า มีความเกี่ยวข้องกันและกัน ทั้งสิ้นนับภพชาติไม่ถ้วน โดยไม่มีอะไรเป็นเหตุหรือปัจจัยบังเอิญเลย และการที่จะได้เกิดเป็นสหชาติของพระพุทธเจ้านั้น จะต้องสั่งสมบารมีอย่างมุ่งมั่นและสมบูรณ์ถึงพร้อมเพื่อที่จะบรรลุเป้าหมายอันสูงสุดและตามที่ได้ตั้งความปรารถนาไว้ จึงจะต้องปฏิบัติและบำเพ็ญบารมีถึง ๑๐ ประการ คือ ๑) ทานบารมี ๒) ศีลบารมี ๓) เนกขัมมบารมี ๔) ปัญญาบารมี ๕) วิริยบารมี ๖) ขันติบารมี ๗) สัจจบารมี ๘) อธิษฐานบารมี ๙) เมตตาบารมี ๑๐) อุเบกขาบารมี และยังบำเพ็ญเป็น ๓ ระดับคือ ๑) ชั้นบารมี ๒) ชั้นอุปบารมี ๓) ชั้นปรมัตถบารมี รวมเรียกว่า บารมี ๓๐ ทศ การบำเพ็ญบารมีเพื่อการบรรลุธรรมได้จะต้องสั่งสมและบำเพ็ญบารมีเพิ่มพูนเป็นกำลังในการประหารกิเลสที่เกาะเกี่ยวในจิตใจ การเวียนตายเวียนเกิดในแต่ชาติภพต้องหมั่นทำความดีสั่งสมและมีวิริยะระวังรักษาจิต ต้องฝ่าฟันอุปสรรคต่อสู้กับกิเลสที่ฝังลึกอยู่ในจิตในใจ ทนลำบากทั้งกายและใจ เพราะการบำเพ็ญบารมีเป็นแนวทางปฏิบัติที่ผู้ปรารถนาความหลุดพ้นจากทุกข์ในสังสารวัฏ บารมีจึงก่อให้เกิดประโยชน์สุขทั้งตนเองและผู้อื่น ผลสุดท้ายก็เพื่อการสิ้นสุดแห่งกองทุกข์ทั้งปวง สิ้นสุดการเวียนเกิดเวียนตาย ได้พบความสุขอย่างแท้จริง ได้บรรลุธรรมในขั้นสูงสุด คือนิพพานนั่นเอง

บทที่ ๓

วิธีปฏิบัติเพื่อการบรรลุธรรมของสหชาติของพระพุทธเจ้า

การปฏิบัติเพื่อการบรรลุธรรมในพุทธศาสนา มีวิธีการปฏิบัติหลายแบบ หลายวิธี ทั้งสมถกัมมัฏฐาน และ วิปัสสนากัมมัฏฐาน ขึ้นอยู่กับจริตของแต่ละบุคคลและเหตุปัจจัย การสั่งสมบำเพ็ญมาในอดีตก็เป็นปัจจัยอุดหนุนให้การบรรลุธรรมในปัจจุบันหรือชาติสุดท้ายแห่งการเวียนว่ายตายเกิดในวัฏสงสารสำเร็จผล พบสุขสงบซึ่งเป็นสุขที่แท้จริงตามคำสอนขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า กล่าวคือ นิพพาน เอกเขนการบรรลุธรรมของสหชาติของพระพุทธเจ้า ดังนี้

- ๓.๑ วิธีการปฏิบัติเพื่อการบรรลุธรรมของพระอานนท์
- ๓.๒ วิธีการปฏิบัติเพื่อการบรรลุธรรมของพระกาฬทายี
- ๓.๓ วิธีการปฏิบัติเพื่อการบรรลุธรรมของพระฉนชนะ
- ๓.๔ วิธีการปฏิบัติเพื่อการบรรลุธรรมของพระยโสธราเถรี
- ๓.๕ วิธีการปฏิบัติเพื่อการบรรลุธรรมของมัลลิกอสนฺธุกะ
- ๓.๖ เปรียบเทียบการบรรลุธรรมของสหชาติ
- ๓.๗ สรุปท้ายบท

๓.๑ วิธีการปฏิบัติเพื่อการบรรลุธรรมของพระอานนท์

พระอานนท์หลังบวชในสำนักพระศาสดาแล้วไม่นาน ได้ฟังธรรมของ พระปุนณมนตานีบุตร ซึ่งมีใจความว่า เพราะบุคคลยึดมั่นถือมั่นในขั้น ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ จึงเกิด ตัณหา มานะ และทิฐิว่า ว่าเป็นเรา เมื่อไม่ยึดมั่นถือมั่นในขั้น ๕ ว่าเป็นเรา จึงไม่เกิดตัณหา มานะ และทิฐิ ว่าเป็นเรา อุปมาดังสตรีหรือบุรุษแรกเริ่มผู้ชอบแต่งตัวมองดูเงาหน้าของตนในกระจกหรือ ภาชนะน้ำที่ใสสะอาดบริสุทธิ์ เพราะอาศัย (กระจกหรือภาชนะน้ำนั้น) จึงเห็น เพราะไม่อาศัยจึงไม่เห็น แม้ฉันทิ ขอนี้ก็ฉันทินั้นเหมือนกัน เมื่อบุคคลไม่ยึดมั่นถือมั่นในรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ จึงไม่เกิดตัณหา มานะ ทิฐิ และพิจารณาขั้น ๕ โดยความไม่เที่ยง ไม่ใช่เรา ไม่มีเรา ไม่มีอุปาทานจึงไม่ยึดมั่นถือมั่นแล้วจึงจบกิจได้บรรลุโสดาปัตติผล^๑ ตั้งแต่พระอานนท์ได้บรรลุโสดาปัตติผลจนถึงได้มารับหน้าที่ “พุทธอุปัฏฐาก” ประณิบัติพระพุทธเจ้า ในพรรษาที่ ๒๐ แห่งการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า ตลอดมาไม่มีเวลาปฏิบัติธรรม จึงยังคงเป็นพระโสดาบัน แต่พระพุทธองค์ก็กล่าวสรรเสริญพระอานนท์ในคราวที่พระผู้มีพระภาคได้ตรัสถามพระอานนท์ถึง ศีลวัตร ชีวิต (การบำเพ็ญทุกกกริยา)^๒ พรหมจรรย์

^๑ ส.ข. (ไทย) ๑๗/๘๓/๑๔๒.

^๒ อ.จ.ต.ก. (ไทย) ๒๐/๗๙/๓๐๓.

และการบำบวง (การบนบาน เช่น สรรว บุษบา)^๓ มีผลทุกอย่างหรือ พระอานนท์กราบทูลถึงปัญหานี้ ไม่พึงตอบโดยแง่เดียว พระพุทธเจ้าทรงตรัสให้จำแนก พระอานนท์จึงจำแนกว่า

เมื่อบุคคลนั้นเสพ (รักษา) ศีลวัตร ชีวิต พรหมจรรย์และการบำบวงใด อกุศลธรรมเจริญ ยิ่งขึ้น กุศลธรรมกลับเสื่อมไป ศีลวัตร ชีวิต พรหมจรรย์ และการบำบวงนั้นชื่อว่าไม่มีผล แต่เมื่อ บุคคลนั้นเสพศีลวัตร ชีวิต พรหมจรรย์ และการบำบวงใด อกุศลธรรมเสื่อมไป กุศลธรรมกลับ เจริญยิ่งขึ้น ศีลวัตร ชีวิต พรหมจรรย์ และการบำบวงนั้นชื่อว่ามีผล

พระศาสดาทรงพอพระทัยและได้ตรัสสรรเสริญว่า “ภิกษุทั้งหลาย อานนท์ยังเป็น พระเสขะแต่ผู้ที่เสมอกับอานนท์ทางปัญญามิใช่หาได้ง่าย”^๔ จนกระทั่งพระพุทธเจ้าปรินิพพาน ภายหลัง จากพิธิถวายพระเพลิงพระพุทธสรีระแล้ว พระมหากัสสปเถระเจ้าได้ดำริจะให้มีการทำปฐมสังคายนา พระธรรมวินัย พระมหาเถระได้รับอนุมัติจากสงฆ์ให้เลือกพระภิกษุผู้เชี่ยวชาญในพระธรรมวินัย พิจารณาเลือกเฉพาะภิกษุผู้มีอายุผู้ทรงคุณวิเศษ ผู้ได้วิชา ๓ ผู้ทรงพระไตรปิฎกและแตกฉานใน ปริยัติทั้งปวง บรรลุปฏิสัมภิตามีอานุภาพมาก ซึ่งส่วนมากเป็นผู้ที่พระผู้มีพระภาคทรงยกย่องให้เป็น เอตทัคคะจำนวน ๕๐๐ รูป เพื่อทำปฐมสังคายนา แต่ท่านพระมหากัสสปเถระเลือกได้ ๔๙๙ รูปอีกรูป หนึ่งท่านไม่ยอมเลือก ความจริงท่านต้องการจะเลือกเอาท่านพระอานนท์ แต่ขณะนั้นท่านพระอานนท์ยังเป็นพระเสขะ ยังมีภริยา (กิจที่จะต้องทำเพื่อบรรลุอริยผลที่สูงขึ้น) ยังไม่ได้เป็นพระอรหันต์ ครั้นจะ เลือกท่านพระอานนท์ก็เกรงจะถูกครหาว่า “เห็นแก่หน้า” เพราะท่านรักพระอานนท์มาก แต่ครั้นจะ เลือกภิกษุอื่น ไม่เลือกท่านพระอานนท์ ก็เกรงว่าการทำสังคายนาครั้งนี้จักไม่สำเร็จผลด้วยดี เพราะ ท่านพระอานนท์ได้รับยกย่องจากพระพุทธองค์ว่าเป็นพหูสูต เป็นธรรมภักตาคาริก จึงได้ระบุชื่อ พระเถระอื่น ๆ ๔๙๙ รูปแล้วนั่งเสีย ต่อเมื่อพระภิกษุทั้งหลายได้กล่าวกับท่านพระมหากัสสปะว่า

ท่านผู้เจริญ ท่านพระอานนท์นี้ยังเป็นเสขบุคคลอยู่ก็จริง แต่ไม่ถึงความลำเอียงเพราะ ความชอบ เพราะความซ่ง เพราะความกลัว เพราะความหลง (ไม่ควรถึง อคติ ๔ คือ ฉันทาคติ โทสาคติ ภยาคติ โมหาคติ)^๕ เพราะท่านพระอานนท์นั้นได้ศึกษาพระธรรมและพระวินัยเป็นอัน มากในสำนักของพระผู้มีพระภาค ฉะนั้นขอพระเถระโปรดเลือกท่านพระอานนท์ด้วยเถิด

ด้วยมติของที่ประชุมท่านพระมหากัสสปะจึงได้เลือกท่านพระอานนท์^๖ เข้าร่วมคณะสงฆ์ผู้ จะทำสังคายนาครั้งนี้ด้วยครบจำนวน ๕๐๐ รูป เมื่อได้รับคัดเลือกแล้วท่านได้เดินทางจากนครกุสินารา กลับไปยังนครสาวัตถีอีก ในระหว่างทางท่านได้แสดงพระธรรมเทศนาแก่ประชาชนจำนวนมากที่เศร้า โศกเสียใจในการปรินิพพานของพระพุทธองค์ เมื่อถึงพระเชตวันมหาวิหาร ท่านก็ได้ปฏิบัติปิดกวาด พระคันธกุฎีเสมือนเมื่อพระพุทธองค์ยังทรงพระชนม์อยู่ นอกจากปฏิบัติพระคันธกุฎีแล้ว ท่านได้ใช้ เวลาส่วนมากให้หมดไปด้วยการยืนและนั่ง ไม่ค่อยจะได้จำวัด ด้วยเหตุนี้เองจึงทำให้ท่านไม่สบาย ต้อง ฉันทาระบายเพื่อให้กายเบา ครั้นให้ปฏิสังขรณ์เสนาสนะที่ชำรุดในพระเชตวันสำเร็จแล้ว พอใกล้วัน เข้าพรรษาจึงได้ออกเดินทางไปสู่กรุงราชคฤห์ เพื่อร่วมทำสังคายนา เมื่อถึงแล้ว ท่านได้ทำความเพียร

^๓ อัง.ติก. (ไทย) ๒๐/๗๙/๓๐๓.

^๔ อัง.ติก. (ไทย) ๒๐/๗๙/๓๐๓.

^๕ วิ.ป. (ไทย) ๘/๓๒๔/๔๖๐.

^๖ วิ.จู. (ไทย) ๗/๔๓๗/๓๗๖.

อย่างหนักเพื่อให้สำเร็จรอดพ้นก่อนการทำสังคายนาแต่ก็ยังไม่สำเร็จ เพื่อน ๆ ได้ชักชวนท่านว่า ในวันรุ่งขึ้นท่านจะต้องเข้าไปนั่งในสังฆสนนิบาตแล้ว ท่านเองเป็นพระเสขบุคคลอยู่ ขอให้ทำความเพียรอย่าประมาท ในคืนนั้นท่านได้เดินจงกรม กำหนดกายคตาสติจนจบปัจจุสมย์ใกล้รุ่ง จึงลงจากที่จงกรม หมายใจจะหยุดนอนพักผ่อนในวิหารสักครู่ก่อนเพราะท่านปรารถนาความเพียรเท่าไรก็ยังไม่สิ้นอาสวะซักที แต่พอเอนกายลงนอนศีรษะยังไม่ทันถึงหมอนและเท้าทั้งสองยังไม่พ้นจากพื้น ก็ได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ ในอิริยาบถที่ไม่ใช่ ยืน เดิน นั่ง นอน

ครั้นถึงเวลาประชุมทำสังคายนา พระมหาเถระรูปอื่น ๆ ก็พากันไปยังธรรมสภา ณ มณฑปที่ถ้ำสัตตบรรณคูหา ข้างภูเขาเวภาระ แคว้นมคธ เขตเมืองราชคฤห์ กันอย่างพร้อมเพรียงและต่างรูปต่างก็นั่งอยู่ ณ อาสนะของตน ๆ แต่อาสนะของท่านพระอานนที่ยังว่างอยู่ เพราะท่านพระอานนที่คิดใคร่จะประกาศให้พระมหาเถระทั้งหลายได้ทราบว่า ท่านได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์แล้ว จึงแสดงฤทธิ์ให้ปรากฏ เมื่อกำหนดกาลเวลาเหมาะสมแล้ว ท่านจึงแทรกดินลงไป และผุดขึ้น ณ อาสนะแห่งตน พระอานนที่ได้บรรลุพระอรหันต์เมื่ออายุได้ ๘๐ ปี ในวันการทำปฐมสังคายนา (สังคายนาครั้งที่ ๑) ภายหลังจากพระพุทธองค์เสด็จดับขันธปรินิพพานได้ ๓ เดือน การบรรลุพระอรหันต์ของพระอานนที่นับว่าแปลกกว่าพระสาวกองค์อื่น ๆ คือไม่อยู่ในอิริยาบถ ๔ คือ ยืน เดิน นั่ง และนอน หรือจะเรียกให้เข้าใจง่ายว่า อิริยาบถย่อยโดยเจริญสติสัมปชัญญะ^๗ ทุก ๆ ขณะที้อย ๆ เอนกาย ระหว่งนี้เองจิตของท่านก็หลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลายเพราะคลายความยึดมั่นลงนั่นเอง พระอานนที่บรรลุพระอรหันต์พร้อมคุณวิเศษ ปฏิสัมภี ๔ วิโมกข์ ๘ และ อภิญญา ๖^๘

ดังนั้นการบรรลุพระอรหันต์ของพระอานนที่แปลกกว่าพระอริยสาวกทุก ๆ พระองค์ เพราะไม่ได้บรรลุในอิริยาบถหลักคือ ยืน เดิน นั่ง และนอน แต่บรรลุในขณะที่กำหนดอิริยาบถกำลังเอนกายเพื่อที่จะลงนอนด้วยสติสัมปชัญญะทุก ๆ ขณะจิตและด้วยจิตปล่อยวางความทวนอยากร ่ที่อยากบรรลุอรหันต์นั่นเอง

๓.๒ วิธีการปฏิบัติเพื่อการบรรลุธรรมของพระกาฬทายี

พระกาฬทายีเถรี เมื่อครั้งอดีตชาติได้สั่งสมบารมีมาดีแล้ว ตั้งความปรารถนาและได้รับพุทธานุญาตจากอดีตพระพุทธเจ้า เมื่อละสังขารได้เกิดบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ และในชาติสุดท้ายนี้ได้บรรลุพระอรหันต์ เมื่อยังดำรงตำแหน่งเป็นกาฬทายีอำมาตย์ คราวที่พระเจ้าสุทโธทนะพระราชบิดาได้ทราบข่าวการบรรลุอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณของพระพุทธเจ้าและการเผยแผ่พระธรรมคำสอนแก่เวไนยสัตว์ทั้งหลาย จึงได้ส่งทูตพร้อมบริวาร ๑,๐๐๐ รวม ๙ คณะแต่ทั้ง ๙ คณะเมื่อฟังธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าได้บรรลุอรหันต์จึงขอบรรพชาทั้งสิ้นและไม่มีผู้ใดกราบทูลอาราธนาพระพุทธเจ้ากลับเมื่อกบิลพัสดุ์อีกทั้งไม่มีคณะใดส่งข่าวคราวให้พระเจ้าสุทโธทนะเลย พระเจ้าสุทโธทนะจึงดำรัสสั่งกาฬทายีอำมาตย์และบริวาร ๑,๐๐๐ เป็นทูตเพื่อกราบทูลอาราธนาพระพุทธเจ้าเสด็จกลับกรุงกบิลพัสดุ์เป็น

^๗ ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๒๔/๔๕๗.

^๘ พระวิระพงษ์ วีระโส (ภุจามติ), ศึกษาการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาตามแบบธัมมัทธจจันย: เฉพาะกรณีการบรรลุธรรมของพระอานน, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสนศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖), หน้า ๗๙.

ขณะที่ ๑๐ เมื่อกาฬุทายีอำมาตย์ ได้เดินทางถึงซึ่งขณะนั้นเป็นช่วงที่พระพุทธรองค์ทรงแสดงธรรมเทศนาอยู่ท่ามกลางพุทธบริษัทที่วัดเวฬุวันพоди ท่านกาฬุทายีอำมาตย์และบริวารหนึ่งพัน ได้ฟังพระธรรมเทศนาบรรลุพระอรหัตผล^๙ ท่านพระกาฬุทายีเถระได้ภาสิตคาถาว่า

กิเลสทั้งหลายข้าพเจ้าก็เผาได้แล้ว ภพทั้งปวงข้าพเจ้าก็ถอนได้แล้ว ข้าพเจ้าตัดกิเลสเครื่องผูกพันได้แล้วอยู่อย่างผู้ไม่มีอาสวะ ดุจพญาช้างตัดเครื่องพันธนาการได้แล้วอยู่อย่างอิสระ การที่ข้าพเจ้ามาในสำนักของพระพุทธเจ้า เป็นการมาดีแล้วโดยแท้ วิชชา ๓ ข้าพเจ้าได้บรรลุแล้วโดยลำดับ คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ข้าพเจ้าก็ได้ทำสำเร็จแล้ว คุณวิเศษเหล่านี้ คือ ปฏิสัมภิทา ๔ วิโมกข์ ๘ และอภิญญา ๖ ข้าพเจ้าได้ทำให้แจ้งแล้ว คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ข้าพเจ้าก็ได้ทำสำเร็จแล้ว^{๑๐}

ขณะที่พระกาฬุทายี ผู้มีศรัทธาที่จะบวชเป็นภิกษุในศาสนาของพระศาสดา ขณะฟังธรรมเทศนาที่พระพุทธรองค์แสดงแก่พุทธบริษัท ก็ได้กำหนดรู้อาสวะทั้งปวงได้^{๑๑} สิ้นอาสวะ ตัดกิเลสเครื่องผูกได้ อาสวะ มี ๓ คือ ๑) กามาสวะ อาสวะคือ กาม ความใคร่ในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ อันใจตนกำหนดว่า น่าใคร่ น่าปรารถนา น่าพอใจ รวมทั้งความใคร่ในอารมณ์ที่เกิดกับใจ ๒) ภวาสวะ อาสวะคือ ภพ ได้แก่ความชื่นชมยินดีในความ เป็นต่าง ๆ ที่ตนกำหนดหมายว่า น่ายินดี รวมถึงความพอใจในชีวิตทั้งโลกนี้และโลกหน้า ที่ ตนพอใจและเห็นว่าเป็นสุข ๓) อวิชชาสวะ อาสวะคือ อวิชชา ความเขลาไม่รู้จริงในสิ่งทั้งปวง

ดังนั้น การบรรลุธรรมของพระกาฬุทายี สำเร็จอรหัตตผลขณะเป็นฆราวาส โดยการได้ฟังพระธรรมเทศนาของพระศาสดาได้น้อมจิตกำหนดรู้อาสวะทั้งปวงได้ ทำให้เป็นผู้ไม่มีอาสวะอีก ขจัดเสียซึ่ง กามาสวะ ภวาสวะ อวิชชาสวะ บรรลุพระอรหันต์

๓.๓ วิธีการปฏิบัติเพื่อการบรรลุธรรมของพระฉันทะ

พระศาสดาตรัสสั่งให้ลงพรหมทัณฑ์พระฉันทะ ก่อนที่พระองค์จะดับขันธปรินิพพานว่า “ภิกษุทั้งหลาย เมื่อเรายังมีชีวิตอยู่ พวกเธอจักไม่อาจเพื่อให้ฉันทะสำเนียง (สำนึก) ได้ แต่เมื่อเราปรินิพพานแล้ว จึงจักอาจ (สามารถกระทำได้)” ท่านพระอานนท์ทูลถามในเวลาจวนจะเสด็จปรินิพพานว่าจะต้องทำอะไร พระพุทธรองค์ตรัสบังคับให้สงฆ์พึงลงพรหมทัณฑ์แก่ฉันทะภิกษุ^{๑๒} การลงพรหมทัณฑ์ คือ พระฉันทะจะพูดได้ กระทำได้ ตามที่ปรารถนา พระเถระทั้งหลายไม่พึงตักเตือน ไม่พึงพร่ำสอนพระฉันทะ หลังจากพระศาสดาเสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว ท่านพระอานนท์ได้รับมอบหมายจากพระธรรมสังคากเถระทั้งหลายให้เป็นผู้ลงพรหมทัณฑ์แก่พระฉันทะ พระอานนท์พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ประมาณ ๕๐๐ รูป เดินทางไปยังกรุงโกสัมพีและได้แจ้งการลงพรหมทัณฑ์แก่พระฉันทะ เมื่อพระฉันทะได้รับทราบวิธีการลงพรหมทัณฑ์แล้วได้บอกกับพระอานนท์ว่า เพราะเหตุที่ภิกษุ

^๙ ชุ.เถร.อ. (ไทย) ๒/๓๗๐/๒๓๙.

^{๑๐} ชุ.อป. (ไทย) ๓๓/๑๙๒-๑๙๔/๓๑๖.

^{๑๑} อัมพน-สุมารัตน์ วิประกษิต, ๘๐ พระอรหันต์ ฉบับสมบูรณ์, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๕๓), หน้า ๗๗๘.

^{๑๒} วิ.จ. (ไทย) ๗/๔๔๕/๓๘๙.

ทั้งหลายไม่ว่ากล่าว ไม่ตักเตือน ไม่พร่ำสอน เพียงแค่นี้ตนได้ชื่อว่าถูกกำจัดแล้ว^{๑๓} ครั้นท่านถูกลงพรหมทัณฑ์แล้วได้เกิดความเร่าร้อนเสียใจมากถึงกับเป็นลมสลบล้มลงที่นั่นเอง และพอท่านฟื้นขึ้นมาได้สติแล้วจึงลุกขึ้น ท่านได้ไปหาพระภิกษุรูปไหน พระภิกษุรูปนั้นก็ไมยอมพูดอะไรกับท่าน เมื่อท่านพระฉันทะได้ไปหาพระภิกษุรูปต่อไปและภิกษุทั้งหลายตลอดวัน ก็ไม่มีภิกษุรูปใดพูดอะไรกับท่านเลย ท่านจึงเกิดสังเวช จึงถือบาตรและจีวรเดินทางไปที่เมืองพาราณสีและพักอยู่ที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน

ในเวลาเย็นท่านพระฉันทะ ได้ขอให้พระเถระทั้งหลาย กล่าวสอน พร่ำสอน และแสดงธรรมีกถาตามที่ท่านฉันทะจะพึงเห็นธรรมได้ พระเถระทั้งหลายได้กล่าวกับท่านพระฉันทะว่า “ท่านฉันทะ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เป็นอนิจจัง (ไม่เที่ยง) เป็นอนัตตา (ไม่ใช่ตัวตน) ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา” เหตุที่พระเถระทั้งหลายบอกธรรมแค่ ๒ ลักษณะ คือ อนิจจลักษณะและอนัตตลักษณะ เว้นไม่บอกทุกขลักษณะ เพราะพระเถระเหล่านั้นมีความคิดว่า เมื่อบอกทุกขลักษณะ พระฉันทะเป็นนักพูดจะพึงยึดถือพินเฝ้า^{๑๔}ไปว่า รูปเป็นทุกข์ เวทนา.สัญญา.สังขาร.วิญญาณเป็นทุกข์ มรรคเป็นทุกข์ ผลเป็นทุกข์ ชื่อว่าเป็นภิกษุผู้ตกทุกข์ด้วย พระเถระจึงบอกไม่ให้เป็นโทษแก่พระฉันทะ เพราะโดยประการที่พระฉันทะไม่สามารถจะยึดถือพินเฝ้าได้ พระเถระจึงได้บอกแต่ลักษณะ ๒ ประการเท่านั้น^{๑๕} เมื่อฟังธรรมนั้นแล้ว พระฉันทะก็มีความคิดเห็นอย่างนี้ว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เป็นอนิจจัง เป็นอนัตตา ธรรมะทั้งปวงเป็นอนัตตาเหมือนกัน แต่ว่าจิตของท่านไม่แล่นไปในพระนิพพาน ไม่เลื่อมใส ไม่ตั้งอยู่ ไม่นิยมในนิพพานอันเป็นเครื่องระงับสังขารทั้งปวง อันเป็นเครื่องสละอุปธิ (สิ่งที่ยังระคนด้วยกิเลส) ทั้งปวง อันเป็นที่สันตันทา (ความทะยานอยาก) อันเป็นวิราคะ (ที่คลาย) ตัณหาอันเป็นนิโรธ (ที่ดับ) ตัณหา อันเป็นนิพพาน (การดับกิเลสและกองทุกข์) ความสะดุ้งกลัวและอุปาทาน (ความยึดมั่นถือมั่น) ย่อมเกิดขึ้น ความประสงค์ในใจย่อมหวนกลับไปอย่างนี้ว่า เมื่อเป็นเช่นนี้ อะไรเล่าเป็นตัวตนของเรา แต่ความคิดเห็นอย่างนี้ไม่มีแก่ผู้เห็นธรรม (สังธรรม ๔) ใครหนอจะแสดงธรรมแก่เรา โดยที่เราจะพึงเห็นธรรมได้^{๑๖} เมื่อยังไม่บรรลุนิพพานก็คิดว่าท่านพระอานนท์ พักอยู่ที่วัดโฆสิตาราม ใกล้เมืองโกสัมพี ท่านพระเถระได้เป็นผู้ที่พระบรมศาสดาทรงสรรเสริญและทรงยกย่อง ย่อมสามารถแสดงธรรมแก่เราเพื่อพรหมจรรย์ (การประพฤติธรรมอันประเสริฐ หรือการบวชที่เว้นเมถุน เป็นต้น) ทั้งหลาย ผู้เป็นวิญญู (ผู้รู้แจ้ง) และสามารถจะแสดงธรรมแก่ท่าน โดยที่ท่านจะพึงเห็นธรรมได้อีกอย่างหนึ่ง ท่านก็มีความคุ้นเคยกับท่านพระอานนทเถระอยู่มาก ท่านพระฉันทะจึงเก็บเครื่องใช้ในเสนาสนะแล้วถือบาตรและจีวรไปหาท่านพระอานนทเถระที่วัดโฆสิตาราม ได้เล่าถึงการขอให้พระภิกษุสอนธรรมและการที่ท่านเองปฏิบัติแล้วจิตไม่เข้าถึงธรรมให้ท่านพระอานนททราบและขอให้ท่านพระอานนทแสดงธรรมแก่ท่าน เมื่อพระอานนทได้ฟังก็ทราบได้ว่า พระฉันทะได้ทำลายความติดข้องได้แล้ว ก็ได้กล่าวว่า “ท่านพระฉันทะจงเงี่ยโสตลงฟัง ท่านเป็นผู้สมควรจะรู้ธรรมะได้อย่างแจ่มแจ้ง” เมื่อท่านพระฉันทะได้ฟังดังนี้ ก็เกิดปีติ (ความอิ่มใจ) ปราโมทย์ (ความบันเทิงใจ) อย่างยิ่งว่า “เราสามารถที่จะรู้ธรรมะได้อย่างแจ่มแจ้ง”

^{๑๓} วิ.จ. (ไทย) ๗/๔๔๕/๓๙๐.

^{๑๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ประยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๒๑, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ผลิธัมม, ๒๕๕๖), หน้า ๒๗๘.

^{๑๕} ส.ช.อ. (ไทย) ๒/๙๐/๔๖๗.

^{๑๖} ส.ช. (ไทย) ๑๗/๙๐/๑๗๑-๑๗๒.

พระอานนทเถระจึงคิดว่า พระธรรมเทศนาเช่นไรจึงเหมาะแก่ภิกษุฉันนะ พิจารณาพระพุทธรูป ก็ให้เห็น “กัจจานโคตตสูตร”^{๑๗} พระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคตรัสสอน ตอนแรกเป็นการคล้ายทิวา ตอนกลางเป็นการแสดงกำลังของพระพุทธเจ้า (ทสพลญาณ) ตอนท้ายเป็นการประกาศปัจจัยการ (หรือ ปฏิจจสมุปบาท) ที่ละเอียดยุขุม^{๑๘} แล้วจึงกล่าวบอกธรรมที่พระพุทธเจ้าตรัสสั่งสอน พระภิกษุชื่อ “กัจจานโคตร” ธรรมเทศนานั้นคือ

โลกโดยมากอาศัยส่วน ๒ คือ ๑) ความมี ๒) ความไม่มี เมื่อบุคคลเห็นเหตุเกิดแห่งโลกด้วยปัญญอันชอบตามความเป็นจริง ความไม่มีในโลกย่อมไม่มี เมื่อบุคคลเห็นความดับแห่งโลกด้วยปัญญอันชอบตามความเป็นจริง ความมีในโลกย่อมไม่มี โลกนี้โดยมากยังพัวพันด้วยการยึดมั่นถือมั่น แต่พระอริยสาวกย่อมไม่เข้าถึงอนุสัย (กิเลสอย่างละเอียดที่แฝงตัวนอนเนื่องอยู่ในสันดาน) ไม่ถือมั่น ไม่ตั้งไว้ซึ่งอุบายเป็นเหตุถือมั่น มีความยึดมั่นด้วยความตั้งจิตไว้เป็นอนุสัยว่า ตัวตนของเรา ย่อมไม่เคลื่อนแคลงสงสัยว่า ทุกข์นั้นแหละ เมื่อจะเกิดก็เกิดขึ้น ทุกข์นั้นแหละ เมื่อจะดับก็ดับไป อริยสาวกมีญาณหยั่งรู้ในเรื่องนี้ โดยไม่ต้องเชื่อผู้อื่นเลย ด้วยเหตุเพียงเท่านี้แหละ เรียกว่า “สัมมาทิฐิ”^{๑๙} คือ ความเห็นชอบตามทำนองคลองธรรม (เช่น เห็นอริยสัจ ๔) ส่วนที่สุดข้างที่ ๑ ว่า สิ่งทั้งปวงมีอยู่ ส่วนที่สุดข้างที่ ๒ ว่า สิ่งทั้งปวงไม่มี พระตถาคตทรงแสดงธรรมโดยสายกลาง ไม่เข้าไปใกล้ส่วนที่สุดทั้ง ๒ นั้น (ธรรมะนี้เรียก ปัจจัยการ คือ อาการที่เป็นเหตุต่อเนื่องกันหรือ ปฏิจจสมุปบาท คือการที่สิ่งทั้งหลายอาศัยกันจึงเกิดขึ้นเหมือนในโรคหัดวิดน้ำหรือเหมือนลูกโซ่) ว่าเพราะอริชา (ความไม่รู้หรือความหลงอันเป็นเหตุไม่รู้จริง เช่นไม่รู้อริยสัจ ๔ ประการ) เป็นปัจจัยจึงมีสังขาร (ร่างกายหรือสิ่งที่เกิดจากการผสมของเหตุปัจจัย) สังขารเป็นปัจจัยจึงมีวิญญาณ (ความรู้แจ้งอารมณ์) วิญญาณเป็นปัจจัยจึงมีนามรูป (นามและรูป หรือใจและกาย) นามรูปเป็นปัจจัยจึงมีสฬายตนะ (เครื่องติดต่อ ๖ ประการ) สฬายตนะเป็นปัจจัยจึงมีผัสสะ (การถูกต้องหรือการกระทบ) ผัสสะเป็นปัจจัยจึงมีเวทนา (ความรู้สึกอารมณ์) เวทนาเป็นปัจจัยจึงมีตัณหา (ความทะยานอยาก) ตัณหาเป็นปัจจัยจึงมี อุปาทาน (ความยึดมั่นถือมั่น) อุปาทานเป็นปัจจัยจึงมีภพ (โลกที่อยู่ของสัตว์หรือความมีความเป็น) ภพเป็นปัจจัยจึงมีชาติ (การเกิด) ชาติเป็นปัจจัยจึงมีชรา มรณะ โสกะ (ความโศก) ปริเทวะ (ความรำไรรำพัน) ทุกข์ (สภาพที่ทนอยู่ได้ยาก) โทมนัส (ความเสียใจ) อุปายาส (ความคับแค้นใจ) เป็นอันว่า ความเกิดแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยอาการอย่างนี้ เพราะอวิชชาอันนั้นแหละดับไปด้วยการสํารอกออกโดยไม่เหลือ เป็นเหตุให้สังขารดับ สังขารดับเป็นเหตุให้ วิญญาณดับ วิญญาณดับเป็นเหตุให้นามรูปดับ นามรูปดับเป็นเหตุให้ สฬายตนะดับ สฬายตนะดับเป็นเหตุให้ผัสสะดับ ผัสสะดับเป็นเหตุให้เวทนาดับ เวทนาดับเป็นเหตุให้ตัณหาดับ ตัณหาดับเป็นเหตุให้อุปาทานดับ อุปาทานดับเป็นเหตุให้ภพดับ ภพดับเป็นเหตุให้ชาติดับ ชาติดับเป็นเหตุให้ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสดับ เป็นอันว่าความดับแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนี้ ย่อมมีด้วยอาการอย่างนี้

^{๑๗} ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๑๕/๒๔-๒๕.

^{๑๘} ส.ช.อ. (ไทย) ๒/๙๐/๔๖๘.

^{๑๙} พระกัมมภูฏานาจารย์ พระปณิธิตาภิกขุ, **รู้แจ้งในชาตินี้**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์บริษัทสหธรรมิก จำกัด, ๒๕๕๓), หน้า ๓๓๘.

โดยพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงธรรมไว้แก่ พระกัจจานโคตร เมื่อฟังธรรมเทศนาจาก ท่านพระอานนท์ พระฉันนะมีความเข้าใจในธรรม กาลต่อมา ท่านพระฉันนะเกิดความอึดอัดใจ มีความเหนื่อยหน่าย เปื่อระอา รังเกียจด้วยพรหมทัณฑ์ จึงหลีกออกจากหมู่ เร้นอยู่ผู้เดียว ตั้งใจเจริญสมณธรรมมิได้ประมาณ มีความเพียรมุ่งเผากิเลสให้พินาศ มีจิตใจแน่วแน่ที่จะทำลายกิเลสให้ขาดจากกมลสันดาน อุทิศกายใจบำเพ็ญเพียรไม่นานนัก ก็ทำให้แจ้งคุณพิเศษที่ยอดเยี่ยมอันเป็นที่สุดแห่งพรหมจรรย์ที่เหล่ากุลบุตรผู้ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตโดยชอบต้องการ ด้วยปัญญายิ่งเองเข้าถึงอยู่ในปัจจุบันแน่แท้ รู้ชัดว่า ขาดสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้วทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้ อีกต่อไป เมื่อท่านได้บรรลุธรรม ท่านพระฉันนะได้กล่าวว่า “ท่านอานนท์ ข้อที่เพื่อนพรหมจารีทั้งหลายผู้ เช่นกับท่านเป็นผู้อนุเคราะห์ มุ่งประโยชน์ว่ากล่าว พร่ำสอน ย่อมเป็นอย่างนั้นและเพราะได้ฟังธรรมเทศนาของท่านอานนท์ ผมจึงได้บรรลุธรรม”^{๒๐} ท่านพระฉันนะบรรลุพระอรหัตต์แล้ว จึงเข้าไปหา ท่านพระอานนท์ถึงที่พัก เพื่อขอระงับพรหมทัณฑ์ ท่านพระอานนท์กล่าวว่า “ท่านฉันนะ เมื่อท่านบรรลุอรหัตต์ผลแล้ว พรหมทัณฑ์ของท่านก็เป็นอันระงับไป”^{๒๑} หลังจากพระฉันนเถระได้สำเร็จเป็นพระอรหัตต์แล้ว ท่านได้เล่าอดีตชีวิตประวัติของท่านว่า

ข้าพเจ้าได้ถวายที่นั่งกระทำด้วยใบไม้แด่พระสัทธตถสสัมมาสัมพุทธเจ้า แล้วเก็บดอกไม้มาโปรยลงรอบที่นั่งนั้น ข้าพเจ้าได้มียศใหญ่เสวยสมบัติอยู่ในปราสาท ๔ หลัง มีดอกไม้ที่มีค่ามาก ล้อมรอบที่นอนของข้าพเจ้าอยู่ นับตั้งแต่ปีที่ ๔๔ นั้นมาถึงกับปัจจุบันกาลนี้ ข้าพเจ้าไม่เคยรู้จักทุกข์เลย นี่เป็นผลเกิดมาจากการถวายที่นั่งใบไม้ ครั้นมาถึงกับปีที่ ๕ นับถอยหลังจากภพที่กัปนี้ไป ข้าพเจ้าได้เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิผู้เป็นใหญ่ในหมู่ชนพระนามว่า พระเจ้าติณสณฐาน อยู่ ๗ ขาดิมาในชาตินี้ ข้าพเจ้าได้เผากิเลสให้สิ้นแล้ว คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ข้าพเจ้าก็ได้ทำสำเร็จแล้ว

พระฉันนเถระครั้งบรรลุอรหัตต์ผลแล้ว เป็นผู้อัมเอบไปด้วยวิมุตติสุข ก็ได้เปล่งอุทานระบายกำลังแห่งปิติ จึงกล่าวคาถาว่า “เราได้สดับธรรม มีรสลึก โสฬาร ของพระผู้มีพระภาคผู้เป็นมหาสมณะ ดำเนินตามแนวทางซึ่งพระผู้มีพระภาคผู้มีพระญาณอันประเสริฐคือ พระสัพพัญญูทรงแสดงไว้แล้ว เพื่อบรรลุอมตนิพพาน พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ทรงรอบรู้ในทางเกษมจากโยคะ” หมายความว่า การฟังธรรมแสดงอริยสัจ ๔ ของพระผู้มีพระภาคแล้วดำเนินไปยังทางอันเป็นอุบายเครื่องบรรลุอมตธรรม คือ ทำตามแนวทางแห่งข้อปฏิบัติได้ แม้เราเองก็อาศัยวิธีการของพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นแหละ ผู้ฉลาดในทางอันเป็นแดนเกษมจากโยคะโดยทั้งปวง คือฉลาดในสันดานของผู้อื่นหรือฉลาดในการฝึกใจผู้อื่นให้ดำเนินไปตรงทาง ก็คาถานี้แหละได้เป็นคาถาพยากรณ์อรหัตต์ผลของพระฉันนเถระ^{๒๒} คือ กิเลสที่ผูกไว้ (กิเลสที่ผูกไว้ได้แก่ ๑. กาม ๒. ภพ ๓. ทิฐิ ๔. อวิชชา) ได้ถอนภพทั้งปวงได้ ทำลายเครื่องผูกให้ขาดไป การที่ได้เข้ามาในสำนักของพระพุทธเจ้านี้ เป็นการมาดีแล้ว

ดังนั้น การบรรลุพระอรหัตต์ของพระฉันนะ เกิดจากการได้ฟังพระธรรมคำสั่งสอนขององค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่ตรัสสั่งสอนภิกษุชื่อ กัจจานโคตร ในข้อธรรม ปฏิจจสมุปบาทจากพระอานนท์ ปรับทิฏฐิพระฉันนะให้เป็นสัมมาทิฏฐิ และพิจารณาปฏิจจสมุปบาททีละเอียดยุขุมลุ่มลึก บรรลุ

^{๒๐} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๙๐/๑๗๑-๑๗๔.

^{๒๑} วิ.จ. (ไทย) ๗/๔๔๕/๓๙๐.

^{๒๒} ชุ.เถร.อ. (ไทย) ๑/๒๐๖/๓๐๑-๓๐๔.

อรหัตตผลและสรรเสริญพระอานนทเถระผู้เป็นเพื่อนพรหมจารีผู้อนุเคราะห์ นั่นคือกัลยาณมิตรมิตี
ความสำคัญอย่างยิ่งในการประพฤติปฏิบัติ

๓.๔ วิธีการปฏิบัติเพื่อการบรรลุธรรมของพระนางยโสธรา

พระนางยโสธรา เมื่อได้ฟังพระพุทธเจ้าแสดง “จันทกนิริชาดก” ว่าด้วยความจงรัก รักดี
ของพระนางที่มีต่อสามีในอดีตครั้งเสวยพระชาติเป็นกนิทรอยู่ในป่าหิมพานต์โปรดพระนาง ยังความ
ปลื้มปิติแก่พระนาง ด้วยจิตโหม่งไปในปิตุทรมรรลุโสดาปัตติผล หลังจากพระพุทธเจ้าเสด็จนิวัติจาก
การไปโปรดพระเจ้าสุทโธทนะพระราชบิดาและประยูรญาติ พร้อมสามเณรราหุล พระนางอยู่ใน
พระตำหนักได้ ๓ ปี พระเจ้าสุทโธทนะก็เสด็จสวรรคต และได้ทำพิธีให้เจ้าชายมหานามะขึ้นครองราชย์
สมบัติสืบแทน พระนางยโสธราเมื่อพระดำริว่า

โลกสันนิวาสนี้ มิมีอะไรแน่นอน พระสวามีและลูกน้อยต่างก็ได้เสด็จออกบรรพชา พระนาง
ปชาบดีโคตมี พระน้านางก็ออกบวชแล้ว อีกทั้งพระประยูรญาติทั้งชายหญิง ก็พากันออกบวชตาม
เสด็จ เมื่อเป็นเช่นนี้ จะมีประโยชน์อะไรแก่เราในเพศฆราวาส เราควรสละสมบัติทั้งปวงแล้วออก
บวชโดยเสด็จพระภักดาในบัดนี้ จะประเสริฐกว่า

พระนางจึงเสด็จเข้าไปกราบทูลลาพระเจ้ามหานามะ แล้วพร้อมด้วยพระนางรูปนันทา
ชนบทกัลยาณีและสาวสนมกำนัล รวมประมาณ ๑,๐๐๐ นาง เสด็จไปยังพระวิหารเชตวัน เมืองสาวัตถี
ประมาณพรรษาที่ ๕ แห่งพระผู้มีพระภาค ถวายอัญชลีแล้วกราบทูลขออุปสมบท สมเด็จพระบรม
ศาสดาประทานสงเคราะห์ด้วยครุธรรม ๘ ประการ เมื่อพระชนมายุ ๔๐ พรรษา มีพระนามปรากฏว่า
“ภัททากัจจนาเถรี” ได้เรียนพระกรรมฐานในสำนักพระบรมศาสดาแล้วเจริญวิปัสสนาไม่ทันถึง ๑๕ วัน
ได้บรรลุพระอรหัตผล ได้วิชา ๓ พร้อมด้วยปฏิสัมภิทา ๔ วิโมกข์ ๘ อภิญญา ๖ เมื่อบรรลุเป็น
พระอรหันต์แล้ว ปรากฏว่าพระเถรีเป็นผู้เชี่ยวชาญชำนาญในมหาอภิญญา สามารถระลึกชาติได้ถึงหนึ่ง
อสงไขยยิ่งด้วยแสนกัปโดยการระลึกถึงเพียงครั้งเดียว เมื่อคุณความสามารถปรากฏเช่นนั้น พระบรมศาสดา
ได้ทรงสถาปนาแต่งตั้งพระเถรีนี้ ในตำแหน่งเอตทัคคะ เป็นผู้เลิศกว่าภิกษุณีสาวิกาทั้งหลายในฝ่าย
ผู้ทรงอภิญญาใหญ่^{๒๓} (มหาอภิญญา) พระภัททากัจจนาเถรีนิพพานในพรรษาที่ ๔๓ แห่งพระผู้มีพระภาค
ขณะมีพระชนมายุได้ ๗๘ พรรษา ก่อนที่พระนางจะนิพพาน พระนางได้เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า
เพื่อขอขมาในการล่วงเกินพระผู้มีพระภาคเจ้า ทั้งทางกาย วาจา ใจ ในครั้งเมื่อใช้ชีวิตคู่ร่วมกันหลาย
กัปในกาลก่อน แล้วทูลลาเสด็จสู่พระนิพพาน พระภัททากัจจนาเถรี เมื่อจะประกาศประวัติใน
อดีตชาติของตน ได้ภาสิตคาถา เฉพาะพระพักตร์พระผู้มีพระภาคว่า

สมัยหนึ่ง เมื่อพระผู้ทรงเป็นผู้นำแห่งนรชน ประทับอยู่ ณ เจ็อมภูเขาศรีที่ประเสริฐแห่งหนึ่ง
ใกล้กรุงราชคฤห์ ที่นารีนรมย์ มั่งคั่ง หม่อมฉันผู้อยู่ในสำนักของภิกษุณี ในนครที่นารีนรมย์นั้น
ได้มีความรำพึงอย่างนี้ว่า ‘พระเจ้าสุทโธทนะมหาราชและพระนางมหาปชาบดีโคตมี พระมหาเถระ
ผู้มีชื่อเสียง และพระเถรีผู้มีฤทธิ์มาก ท่านเหล่านั้นล้วนนิพพานไปแล้ว เหมือนเปลวประทีป

^{๒๓} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธสาวก พุทธสาวิกา, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๕๕),

หมดเชื้อดับไปฉะนั้น เมื่อพระโลกนาถยังทรงพระชนม์อยู่ แม้เราก็จักบรรลุถึงสืบท(นิพพาน)’ หม่อมฉันครั้นคิดแล้ว จึงพิจารณาอายุของตน เห็นอายุสังขารจะถึงความสิ้นไปในวันนั้นเอง จึงถือบาตรและจีวรออกจากที่อยู่ของตน มีภิกษุณี ๑๐๐,๐๐๐ รูปห้อมล้อม มีฤทธิ์มาก มีปัญญามาก เข้าเฝ้าพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ถวายอภิวาท ที่ลายลักษณ์งจักรของพระศาสดาแล้ว นั่ง ณ ที่สมควร ได้กราบทูลคำนี้ว่า ‘หม่อมฉันมีอายุได้ ๗๘ ปี^{๒๔} ล่วงเข้าปัจฉิมวัยแล้ว ถึงความเป็นผู้มีกายค้อมลงโดยลำดับ ขอกราบทูลลาพระมหาราชนิ หม่อมฉันมีวัยแก่หง่อม ชีวิตของหม่อมฉันมีอยู่นิดหน่อย หม่อมฉันจักละพระองค์ไป ที่พึงของตนหม่อมฉันทำไว้แล้ว ในกาลปัจฉิมวัยนี้ ความตายเข้ามาปิดล้อมไว้แล้ว ข้าแต่พระมหาวีระ หม่อมฉันจักนิพพานในคืนวันนี้ ข้าแต่พระมหาราชนิ หม่อมฉันไม่มีชาติ ชรา พยาธิ และมรณะ หม่อมฉันจักเข้าถึงนิพพานที่ไม่มีปัจจัยปรุงแต่ง เป็นบุริที่ไม่มีความแก่ ความตาย และไม่มีภัย บริษัทที่ข้าเฝ้าพระองค์อยู่รู้จักความผิด จึงขอประทานโทษ เฉพาะพระพักตร์ของพระศาสดา ข้าแต่พระมหาวีระ เมื่อหม่อมฉันเวียนวายตายเกิดอยู่ในสงสารหากมีความผิดพลาดในพระองค์ หม่อมฉันกราบทูลว่า ขอพระองค์โปรดยกโทษให้แก่หม่อมฉันด้วยเถิด^{๒๕}

พระจอมมุนีทรงสดับคำของพระยโสธราภิกษุณีแล้ว จึงตรัสตั้งนิว่า “เมื่อเธอบอกว่าจะลา นิพพาน ตถาคตจะไปว่าอะไรเธอให้มากเล่า เธอผู้ปฏิบัติตามคำสั่งสอนของเรา จงแสดงฤทธิ์ และตัด ความสงสัยของบริษัทั้งปวงในศาสนาเถิด” พระยโสธราภิกษุณีนั่ง ได้ฟังพระดำรัสของพระมุนี พระองค์นั้นแล้ว จึงไหว้พระราชมุนีนั้นกราบทูลคำนี้ว่า

ข้าแต่พระมหาวีระ หม่อมฉันชื่อยโสธรา เมื่อสมัยที่ยังทรงครองฆราวาสวิสัย เป็นปชาบดีของ พระองค์ เกิดในตระกูลศากยะ ตั้งอยู่ในวงศ์สมบัติของผู้หญิง ข้าแต่พระมหาวีระ บรรดาหญิง จำนวน ๑๙๖,๐๐๐ นาง หม่อมฉันเป็นประธาน เป็นใหญ่กว่าหญิงทั้งปวงในพระราชานิเวศน์ของ พระองค์ สตรีทั้งหมดประกอบด้วยรูปสมบัติและอาจารย์สมบัติ แม้ดำรงอยู่ในวัยสาว ก็ยำเกรง หม่อมฉันทุกเมื่อ เหมือนมนุษย์ทั้งหลายยำเกรงเทวดา หญิงเหล่านั้นมีนางกษัตริย์ ๑,๐๐๐ นาง เป็นประธาน ร่วมสุขร่วมทุกข์กันอยู่ในพระราชานิเวศน์ของศากยบุตร ปานประหนึ่งเทวดา ทั้งหลายในสวนนันทวัน เว้นพระองค์ผู้ทรงเป็นผู้นำสัตว์โลกแล้ว เหล่าสตรีผู้ฉลาดล่วงเลยกามภูมิ ตั้งอยู่ในรูปภูมิ มีรูปเช่นกับหม่อมฉันไม่มี

พระภิกษวกัจจนาเถรี ถวายอภิวาทพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้ว แสดงฤทธิ์ถวายพระศาสดา มากมายหลายอย่าง คือ แสดงกายเท่าภูเขจักรวาล ศีรษะเท่าอตุตรกฐทวีป ทวีปทั้ง ๒ ให้เป็นปีกทั้ง ๒ ข้าง ขมพู่ทวีปให้เป็นลำตัว แสดงมหาสมุทรด้านทิศใต้ให้เป็นกำหาง กิ่งไม้ต่าง ๆ ให้เป็นขนปีก ดวงจันทร์ และดวงอาทิตย์ให้เป็นนัยน์ตา ภูเขาพระสุเมรุให้เป็นหงอน แสดงภูเขจักรวาลให้เป็นจะงอยปาก นำต้นหว่า พร้อมทั้งรากเข้ามาใกล้แล้วไหว้และพัดวีพระผู้เป็นผู้นำสัตว์โลก แสดงเป็นข้าง ม้า ภูเขา ทะเล ดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์ ภูเขาพระสุเมรุ และเป็นท้าวสักกะจอมเทพ กราบทูลว่า

^{๒๔} สถาบันสันติธรรม, ๔๐ ภิกษุณีพระอรหันต์, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๕๕), หน้า ๑๐๘.

^{๒๕} ชู.อป. (ไทย) ๓๓/๓๒๖/๔๙๗.

ข้าแต่พระมหาวีระ ผู้มีพระจักขุ หม่อมฉันชื่อว่าโยโสธรา ขอกราบพระยุคลบาท’ แล้วใช้ดอกบัวบานปิด ๑,๐๐๐ โลกธาตุไว้ เนรมิตเป็นพรหมแสดงสุญญตธรรมอยู่ กราบทูลว่า ‘ข้าแต่พระวีระ ผู้มีพระจักขุ หม่อมฉันชื่อว่าโยโสธรา ขอกราบพระยุคลบาท’ ข้าแต่พระมหามุนี หม่อมฉันเป็นผู้มีความชำนาญในฤทธิ์ ในทิพโสธธาต และมีความชำนาญในเจโตปริยญาณ รู้ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ ทิพยจักขุหม่อมฉันก็ชำระให้หมดจดแล้ว อาสวะทั้งปวงก็สิ้นไปแล้ว บัดนี้ภาพใหม่ไม่มี ข้าแต่พระมหาวีระ อุตตปฏิสัมภิทาญาณ อัมมปฏิสัมภิทาญาณ นิรุตตปฏิสัมภิทาญาณ และปฏิญาณปฏิสัมภิทาญาณของหม่อมฉัน เกิดขึ้นแล้วในสำนักของพระองค์ ความพร้อมเพรียงแห่งพระพุทเจ้าทั้งหลาย ผู้ทรงเป็นที่พึ่งของสัตว์โลก พระองค์ทรงแสดงแล้ว ข้าแต่พระมหามุนี อธิการเป็นอันมากของหม่อมฉันเพื่อประโยชน์แก่พระองค์ ข้าแต่พระมหาวีระผู้เป็นพระมุนี ขอพระองค์พึงหวนระลึกถึงกุศลกรรมเก่าของหม่อมฉันเถิด หม่อมฉันสั่งสมบุญไว้ก็เพื่อประโยชน์แก่พระองค์ ข้าแต่พระมหาวีระ หม่อมฉันงดเว้นอนาจารในสถานที่ไม่สมควร แม้ชีวิตก็ยอมสละได้เพื่อประโยชน์แก่พระองค์ ข้าแต่พระมหามุนี พระองค์ประทานหม่อมฉัน เพื่อต้องการให้เป็นภรรยาของผู้อื่นหลายพันโกฏิก็เพื่อประโยชน์แก่พระองค์ หม่อมฉันไม่เคยเสียใจในเรื่องนั้นเลย ข้าแต่พระมหามุนี พระองค์ประทานหม่อมฉัน เพื่ออุดหนุนผู้อื่นหลายพันโกฏิก็เพื่อประโยชน์แก่พระองค์ หม่อมฉันไม่เคยเสียใจในเรื่องนั้นเลย ข้าแต่พระมหามุนี พระองค์ประทานหม่อมฉัน เพื่อประโยชน์เป็นอาหารหลายพันโกฏิก็เพื่อประโยชน์แก่พระองค์ หม่อมฉันไม่เคยเสียใจในเรื่องนั้นเลย หม่อมฉันยอมสละชีวิตหลายพันโกฏิก็ ด้วยคิดว่าจักกระทำความพ้นภัย จึงยอมสละชีวิตตนเอง^{๒๖}

ข้าแต่พระมหามุนี หม่อมฉันไม่เคยหวงเครื่องประดับ มีผ้านานาชนิดที่ติดตัวอยู่และภัณฑะของหญิง เพื่อประโยชน์แก่พระองค์ ข้าแต่พระมหามุนี ทรัพย์ ข้าว เปลือก ปัจจัยเครื่องบริจาคนบ้าน นิคม ไร่ นา บุตร ธิดา หม่อมฉันก็บริจาแล้ว ข้าว ม้า โค ทาสี นาง บำเรอ มากมายนับไม่ถ้วน หม่อมฉันก็บริจาแล้ว เพื่อประโยชน์แก่พระองค์ พระองค์ทรงปรึกษาหม่อมฉันว่า ‘เราจะให้ทานแก่พวกญาติ’ เมื่อพระองค์ให้ทานที่ประเสริฐอยู่ หม่อมฉันก็ไม่เคยเสียใจ ข้าแต่พระมหาวีระ หม่อมฉันยอมรับทุกขัตถมานมาก มายหลายอย่างจนนับไม่ถ้วน ในสงสารเป็นอนันต์ ก็เพื่อประโยชน์แก่พระองค์ ข้าแต่พระมหามุนี หม่อมฉันได้รับสุขก็อนุโมทนา และคราวที่ได้รับทุกข์ก็ไม่เสียใจ เป็นผู้ยินดีแล้วทุกอย่าง เพื่อประโยชน์แก่พระองค์ ข้าแต่พระมหามุนี พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงบำเพ็ญธรรม โดยมรรคที่สมควร เสวยสุขและทุกข์แล้ว ได้บรรลुพระโพธิญาณ การที่พระองค์และหม่อมฉันพบพระสัมพุทธเจ้า ทรงเป็นผู้นำสัตว์โลกพระนามว่า พรหมเทพ และพระนามว่าโคตม แล้วพบพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้ทรงเป็นที่พึ่งสัตว์โลกเหล่าอื่นอีกก็มาก ข้าแต่พระมหามุนี อธิการของหม่อมฉันมีมาก เพื่อประโยชน์แก่พระองค์ หม่อมฉันเมื่อแสวงหาพุทธรธรรมอยู่ ก็ได้เป็นบาทบริจาริกาของพระองค์ ใน ๔ อสงไขยและอีก ๑๐๐,๐๐๐ กับ^{๒๗} พระมหาวีระพระนามว่าทีปังกร ทรงเป็นผู้นำสัตว์โลก เสด็จอุบัติขึ้นแล้ว ประชาชนในปัจจุบันประเทศต่างมีใจยินดีทูลนิมนต์พระตถาคตแล้ว ช่วยกันแผ้วถางทางซึ่งเป็นที่เสด็จพุทธดำเนิน ครั้นนั้น

^{๒๖} ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๓๕๑/๕๐๐.

^{๒๗} จำเนียร ทรงฤกษ์, *ชีวประวัติพุทธสาวิกา (พระภิกษุณี หรือ พระเถรี)*, หน้า ๒๖๙.

พระองค์เกิดเป็นพราหมณ์นามว่าสุเมธะ กำลังตกแต่งหนทางเพื่อพระสุคต ผู้ทรงเห็นธรรมทั้งปวงกำลังเสด็จมา ครั้งนั้น หม่อมฉันได้เกิดในตระกูลพราหมณ์ เป็นหญิงสาวมีนามว่าสุมิตตา เข้าไปสู่สมาคม ถีอดอกอุบลไป ๘ กำเพื่อบูชาพระศาสดา ได้เห็นพระองค์ผู้เป็นฤาษีผู้ประเสริฐในท่ามกลางหมู่ชน ครั้งนั้น หม่อมฉันได้เห็นพระองค์ผู้นำพอใจ ผู้มีความเอ็นดูประทับอยู่นาน ดำเนินผ่านไป จึงได้สำคัญว่าชีวิตของเรามีผล ครั้งนั้น หม่อมฉันเห็นความพยายามที่มีผล ของพระองค์ผู้เป็นพระฤาษี ด้วยบุญกรรม แม้จิตของหม่อมฉันก็เลื่อมใสในพระสัมมา สัมพุทธเจ้า หม่อมฉันทำจิตให้เลื่อมใสอย่างยิ่ง ในพระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้เป็นพระฤาษี มีพระทัยเบิกบาน ข้าแต่พระฤาษี หม่อมฉันมิได้เห็นสิ่งอื่นที่ควรถวาย จึงถวายดอกอุบลแด่พระองค์ พร้อมกับกล่าว ว่า ‘ข้าแต่พระฤาษี ดอกอุบล ๕ กำ จงเป็นของท่าน ดอกอุบล ๓ กำ จงเป็นของหม่อมฉัน ข้าแต่พระฤาษี ดอกบัว ๓ กำของหม่อมฉัน กับดอกบัว ๕ กำของท่านนั้น จงมีผลเสมอกัน เพื่อประโยชน์แก่พระโพธิญาณของท่าน’ สุเมธมหาฤาษีรับดอกอุบลแล้วบูชาพระพุทธเจ้า พระนามว่าทีปังกร ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ มีบริวารยศมากมาย เสด็จดำเนินมาท่ามกลาง ชุมชน เพื่อประโยชน์แก่พระโพธิญาณ พระมหามุนีผู้มีความเพียรมากพระนามว่าวীরทีปังกร ทอดพระเนตรเห็นพระฤาษี ผู้มีใจสูงแล้ว จึงตรัสพยากรณ์ในท่ามกลางชุมชน ข้าแต่พระมหามุนี ในกัปที่หาประมาณมิได้นับจากกัปนี้ไป พระมหามุนีพระนามว่าทีปังกร ทรงพยากรณ์กรรม คือ ความเป็นผู้ซื้อตรงของหม่อมฉันไว้ว่า ‘ท่านฤาษีผู้เป็นใหญ่ อุบาสิกาผู้นี้จักเป็นผู้มีจิตเสมอกัน มีการกระทำเสมอกัน มีปกติทำร่วมกัน จักเป็นที่น่ายกเพราะการกระทำเพื่อประโยชน์แก่ท่าน จักเป็นหญิงมีรูปร่างน่าดู น่าชม น่ายกยิ่ง น่าชอบใจ มีวาจาอ่อนหวาน มีฤทธิ์ เป็นธรรมทายาท ของท่าน อุบาสิกาผู้นี้ จักรักษากุศลธรรม ทั้ง หลายเหมือนพวกเจ้าของรักษาเครื่องสมุก จะอนุเคราะห์ท่าน จักบำเพ็ญบารมีเพื่อท่าน ละกิเลสได้ตั้งพยาราชสีห์ละกรงแล้ว จักบรรลุ พระโพธิญาณ’^{๒๘}

ในกัปที่หาประมาณมิได้นับจากกัปนี้ไป พระพุทธเจ้าทรงพยากรณ์ดำรัสใดกับหม่อมฉัน หม่อมฉันอนุโมทนาพระดำรัสนั้น เป็นผู้ทำอย่างนี้ หม่อมฉันทำจิตให้เลื่อมใสในกุศลกรรมที่ได้ ทำไว้ดีแล้วนั้น ได้บังเกิดในกำเนิดเทวดาและมนุษย์มากมาย ได้เสวยสุขและทุกข์ในเทวดาและ มนุษย์ทั้งหลาย เมื่อถึงภพสุดท้ายได้เกิดในศากยตระกูล หม่อมฉันมีรูปสมบัติ มีโภคสมบัติ มียศ มีศีล สมบูรณ์ด้วยองค์สมบัติทั้งปวง แต่นั้นได้รับความยำเกรงจากเจ้านายในตระกูลทั้งหลาย พรั่งพร้อมด้วยโลกธรรม คือ ลาภ สักการะ สรรเสริญ มีจิตไม่ประกอบด้วยทุกข์ อยู่อย่างผู้ไม่มี ภัยแต่ที่ไหนๆ สมจริงตามพระดำรัสที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า ‘ข้าแต่พระพระองค์ผู้แก่แล้วกล้า ใน ครั้งนั้น พระองค์ทรงแสดงอุปการะของนารีทั้งหลาย ไว้ภายในพระราชมณเฑียรและใน ชัตติยบุรีว่า นารีผู้มีอุปการะ ๑ นารีผู้เป็นเพื่อนร่วมสุขร่วมทุกข์ ๑ นารีผู้แนะนำประโยชน์ให้ ๑ นารีผู้ทำความอนุเคราะห์ให้ ๑’^{๒๙} หม่อมฉันได้ถวายมหาทานแด่พระพุทธเจ้ามาแล้ว เป็นจำนวนมาก มีจำนวนพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ๕๐๐ โภกียเป็นต้น จนกระทั่งมีจำนวนถึง ๑๐๐,๐๐๐ โภกีย หม่อมฉัน จิตถวายมหาทานแก่พระปัจเจกพุทธเจ้ามากมาย ตลอดถึงพระชีนาสพ (ผู้มีอาสวะสิ้นแล้วหรือ

^{๒๘} ชุ.อป. (ไทย) ๓๓/๓๗๖/๕๐๓.

^{๒๙} จำเนียร ทรงฤกษ์, *ชีวประวัติพุทธสาวิกา (พระภิกษุณี หรือ พระเถรี)*, หน้า ๒๗๘.

พระอรหันต์) ผู้สั่งสมไว้ดีแล้วในธรรมทั้งหลายและแต่พระอริยสงฆ์ทั้งหลายผู้ประพฤติพระ
สัทธรรมทุกเมื่อ ด้วยประการฉะนี้ บุคคลผู้ประพฤติธรรมย่อมอยู่เป็นสุขทั้งในโลกนี้และโลกหน้า
บุคคลควรประพฤติธรรมให้สุจริต ไม่ควรประพฤติธรรมให้ทุจริต เพราะบุคคลผู้ประพฤติธรรม
ย่อมอยู่เป็นสุขทั้งในโลกนี้และโลกหน้า ข้าพระองค์เปื้อนนายในสังสารวัฏ จึงออกบวชเป็น
บรรพชิตพร้อมด้วยบริวาร ๑,๐๐๐ ครั้นบวชแล้วก็หมดกังวล (กังวล ๓ หรือ ภิญจนะ ๓ คือ
๑.ราคภิญจนะ (เครื่องกังวลคือราคะ) ๒.โทสภิญจนะ (เครื่องกังวลคือโทสะ) ๓.โมกภิญจนะ
(เครื่องกังวลคือโมหะ))^{๓๐}

หม่อมฉันละการครองเรือนแล้วบวชเป็นบรรพชิต ยังไม่ทันถึงกึ่งเดือน ก็ได้บรรลุสัจจะ ๔
คนเป็นอันมากนำจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และปัจจัยเข้ามาถวายมากมายมิใช่น้อย เหมือน
คลื่นในมหาสมุทร กิเลสทั้งหลายหม่อมฉันก็เผาได้แล้ว ภาพทั้งปวงหม่อมฉันก็ถอนได้แล้ว
หม่อมฉันตัดกิเลสเครื่องผูกพันได้แล้วอยู่อย่างผู้ไม่มีอาสวะ ดุจพญาช้างตัดเครื่องพันธนาการได้
แล้วอยู่อย่างอิสระ การที่หม่อมฉันมาในสำนักของพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐที่สุด เป็นการมาดีแล้ว
โดยแท้ วิชชา ๓ หม่อมฉันได้บรรลุแล้วโดยลำดับ คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า หม่อมฉันก็ได้ทำ
สำเร็จแล้ว คุณวิเศษเหล่านี้ คือ ปฏิสัมภิทา ๔ วิโมกข์ ๘ และอภิญญา ๖ หม่อมฉันก็ได้ทำให้
แจ้งแล้ว คำสั่ง สอนของพระพุทธเจ้า หม่อมฉันก็ได้ทำสำเร็จแล้ว ดังนี้แล หม่อมฉันได้รับทุกข์
หลายอย่าง และสุขสมบัติหลายอย่าง ถึงความเป็นผู้บริสุทธิ์ ได้สมบัติทุกอย่างด้วยประการฉะนี้
บุคคลผู้ถวายตนของตนแด่พระพุทธเจ้า ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ เพื่อต้องการบุญก็ย่อมพึง
พร้อมด้วยสหาย บรรลุพระนิพพานซึ่งเป็นอสังขตะ กรรมทั้งที่เป็นอดีต ปัจจุบันและอนาคตสิ้น
ไปแล้ว กรรมทั้งปวงของหม่อมฉันสิ้นไปแล้ว ข้าแต่พระองค์ผู้มีพระจักขุ หม่อมฉันขอกราบไหว้
พระยุคลบาท^{๓๑}

นี่เป็นพระวาจาครั้งสุดท้ายที่พระภัททากัจจนาเถรี หรือ พระยโสธราเถรี กราบถวาย
บังคมทูลลาเข้าสู่พระนิพพาน อันเป็นปริโยสาน คือ ที่สุดลงโดยรอบแห่งชีวิตที่จะได้รับบรมสุข
ทุกประการ^{๓๒}

ดังนั้น การบรรลุธรรมของพระภัททากัจจนาเถรี (พระยโสธราเถรี) ได้บรรลุโสดาปัตติผล
ขณะที่จิตน้อมฟัง “จันทกนิริชาตก” ที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงเพื่อระงับความโศกเศร้าอย่างแรงกล้า
ของพระนางยโสธรา ทำให้เกิดปิติ ยินดี ปลื้มปิติในบุญกรรมเก่าที่สั่งสมมาดีแล้ว จึงบรรลุโสดาบัน
และเมื่อได้ตัดสินใจออกบวชเป็นภิกษุณี ตั้งใจกำหนดสติไม่ทันถึงกึ่งเดือน (๑๕ วัน) ได้บรรลุ
อรหัตผลและเป็นผู้มีความเชี่ยวชาญ ในมหาภิญญา คือ สามารถระลึกชาติได้ถึง ๑ อสงไขยกับแสนกัป
ด้วยบุญบารมีที่สั่งสมมาถึง ๔ อสงไขยกับแสนกัป แนวทางการบรรลุเป็นแบบสมถะพุทฺธมวิปัสสนา

^{๓๐} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๖๗, อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๙๒๔/๕๗๗.

^{๓๑} ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๓๑๔-๔๑๐/๔๙๖-๕๐๗.

^{๓๒} จำเนียร ทรงฤกษ์, *ชีวประวัติพุทธสาวิกา (พระภิกษุณี หรือ พระเถรี)*, หน้า ๒๗๙.

๓.๕ วิธีการปฏิบัติเพื่อการบรรลุธรรมของมัจฉิกณัฐกะ

มัจฉิกณัฐกะเมื่อนำพระพุทธรูปเจ้าออกบรรพชา และต้องจากพระองค์ด้วยใจรักอาลัย จึงทำให้ถึงการแตกสลายแห่งชีวิต แต่ด้วยอนิสงส์ความปรารถนาดีเมื่อพระองค์ใช้ฝ่าพระหัตถ์ที่อ่อนนุ่ม มีพระนาภีที่แดงปลั่งกระตุ้นตนและรับสั่งว่า “พาไปซิ สหาย เราบรรลุพระสัมมาสัมโพธิญาณอันสูงสุดแล้ว จักช่วยสัตว์โลกให้ข้ามโอฆสงสาร” ทำให้เมื่อตายแล้วไปเกิดเป็นเทพบุตรบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ มีทิพยวิมานอันวิจิตรพร้อมนางเทพอัปสร ๑,๐๐๐ เป็นบริวาร เมื่อพระโมคคัลลานเถระได้ท่องเที่ยวไปในเทวโลกจึงได้พบเห็นทิพยวิมานอันงดงาม มีรัศมีรุ่งโรจน์ ประดับประดาด้วยแก้วมณีต่างๆ และได้พบเทพบุตรจึงถามถึงผลที่ปรากฏนี้เป็นผลเนื่องจากได้กระทำความกรรมอันใด เมื่อพระเถระถามทำให้กณัฐกะเทพบุตรดีใจ จึงได้แจ้งกับพระเถระว่าตนนั้น คือ พญามัจฉิกณัฐกะ และได้บอกถึงผลกรรมที่ได้ นำพระโพธิสัตว์เพื่อออกบรรพชาดังได้กล่าวไว้ข้างต้น ทำให้ได้เสวยผลบุญมีทิพยวิมานอันวิจิตรนี้ และได้ฝากพระโมคคัลลานเถระกราบทูลพระพุทธรูปองค์ถึงการถวายอภิวาทด้วยเศียรเกล้าไปก่อน แม้นตนก็จักไปเฝ้าพระชินเจ้า กณัฐกะเทพบุตรมีความยินดีที่ได้ฟังข่าวการบรรลุพระโพธิญาณของพระพุทธรูปเจ้า กณัฐกะเทพบุตรเป็นผู้มีกตัญญูทวาทะ เข้าไปเฝ้าพระศาสดา ฟังพระดำรัสของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้มีพระจักขุแล้ว ชำระธรรมจักขุให้บริสุทธิ์^{๓๓} คือ ได้บรรลุโสดาปัตติผล ครั้นชำระทิฐิ วิจิกิจฉา และสัสสพตปรามาสให้บริสุทธิ์แล้ว ถวายอภิวาทพระยุคลบาทพระศาสดาแล้วหายไป ณ ที่นั้นนั่นเอง

ดังนั้น เทพบุตรกณัฐกะ แม้ในชาติที่เกิดเป็นมัจฉิกณัฐกะ ก็เป็นมัจฉิกณัฐกะในชาติก่อนมีของเจ้าชายสิทธัตถะ ด้วยจิตที่มีปีติอันเกิดจากความยินดีที่ได้เป็นส่วนหนึ่งในการออกบรรพชาเพื่อการบรรลุธรรมของพระพุทธรูปเจ้า ด้วยอนิสงส์ผลบุญทำให้ได้เกิดเป็นเทพบุตรในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ และได้บรรลุโสดาปัตติผลเมื่อได้ลงจากสวรรค์มากราบและฟังพระสัทธรรมจากพระพุทธรูปเจ้า ฉะนั้นการได้ยินได้ฟังพระสัทธรรมขององค์สัมมาสัมพุทธเจ้าจึงมีความสำคัญอีกประการหนึ่งสำหรับการประพฤติปฏิบัติเพื่อการหลุดพ้นจากวัฏสงสาร

๓.๖ เปรียบเทียบการบรรลุธรรมของสหชาติ

การบรรลุธรรม หรือ การบรรลุอรหัตตผล ของสหชาติของพระพุทธรูปเจ้า มีวิธีการปฏิบัติเพื่อการบรรลุธรรมที่แตกต่างกัน ต่างวาระ ต่างรูปแบบ แต่ผลที่ได้จากการปฏิบัติตามแนวทางสติปัฏฐาน ๔ กลับได้ผลรับเดียวกัน คือ การบรรลุธรรมตั้งแต่ พระอรหัตตผลเบื้องต้นคือพระโสดาบัน จนถึงพระอรหันต์ ดังมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

พระอานนท์ ได้ฟังธรรมของ พระปุนณณมานันทบุตร ในการพิจารณาชั้น ๕ โดยความไม่เที่ยง ไม่มีเรา ไม่มีเรา ไม่มีอุปาทานจึงไม่ยึดมั่นถือมั่นแล้วจึงจบกิจได้บรรลุโสดาปัตติผลเมื่ออายุ ๓๗ ปีและอายุ ๘๐ ปีหลังพระพุทธรูปเจ้าปรินิพพาน ๓ เดือน ได้บรรลุธรรมที่แปลกจากพระอรหันตสาวกทุกท่าน เพราะพระอานนท์บรรลุพระอรหันต์ในอิริยาบถขณะเอนกายลงเพื่อนอน ด้วยการมีสติระลึกถึงตัวทั่วพร้อมทุก ๆ ขณะจิต เป็นการเจริญสัมปชัญญะบรรพในอิริยาบถเอนกาย ด้วยจิตที่ปล่อยวางความ

^{๓๓} ชู.วิ. (ไทย) ๒๖/๑๑๙๗/๑๔๙.

พยานายกที่จะให้บรรลุประอรหัตต์ การเจริญสัมปชัญญะบรรพเป็นฐานกาย หมดกายานุปัสสนาของมหาสติปัฏฐานสูตรที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสสอนไว้ดังนี้

ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุทำความรู้สึกตัวในการก้าวไป การถอยกลับ ทำความรู้สึกตัวในการแลดู การเหยียดดู ทำความรู้สึกตัวในการคู้เข้า การเหยียดออก ทำความรู้สึกตัวในการครองสังฆาภิบาตร และจีวร ทำความรู้สึกตัวในการฉ้น การตีม การเคี้ยว การลิ้ม ทำความรู้สึกตัวในการถ่ายอุจจาระและปัสสาวะ ทำความรู้สึกตัวในการเดิน การยืน การนั่ง การนอน การตื่นการพูด การนั่ง ด้วยวิธีนี้ ภิกษุพิจารณาเห็นกายในกายภายในอยู่ ฯลฯ ภิกษุจึงชื่อว่า พิจารณาเห็นกายในกายอยู่ อย่างนี้แล^{๓๔}

การพิจารณาเห็นกายภายใน หมายถึงพิจารณาเห็นอริยาบถย่อยในกายของตนด้วยสัมปชัญญะ ๔ ประการ คือ ๑) สาทกสัมปชัญญะ (รู้ชัดว่ามีประโยชน์) ๒) สปปายสัมปชัญญะ (รู้ชัดว่าเป็นสปปายะ) ๓) โคจรสัมปชัญญะ (รู้ชัดว่าเป็นโคจร) ๔) อสมโมหสัมปชัญญะ (รู้ชัดโดยไม่หลง)

พระกาฬทายี ได้บรรลุตถรมด้วยการกำหนดรู้อาสวะทั้งปวงได้ อาสวะ^{๓๕} คือ ๑) กามาสวะ อาสวะคือ กาม ความใคร่ในรูป เสียง กลิ่น รสโณภูมิลัพพะ อันใจตนกำหนดว่า น่าใคร่ น่าปรารถนา น่าพอใจ รวมทั้งความใคร่ในอารมณ์ที่เกิดกับใจ ๒) ภวาสวะ อาสวะคือ ภพ ได้แก่ความขึ้นขมยินดีในความเป็นต่าง ๆ ที่ตนกำหนดหมายว่า น่ายินดี รวมถึงความพอใจในชีวิตทั้งโลกนี้และโลกหน้า ที่ตนพอใจและเห็นว่าเป็นสุข ๓) อวิชชาสวะ อาสวะคือ อวิชชา ความเขลาไม่รู้จริงในสิ่งทั้งปวงจึงมีผลทำให้พระกาฬทายีได้เจริญวิปัสสนาอย่างจดจ่อต่อเนื่องทำให้ไม่มีอาสวะอีกได้บรรลุประอรหัตต์

พระฉันทะ ได้บรรลุตถรมเมื่อได้ฟังธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าตรัสสั่งสอนภิกษุชื่อ กัจจานโคตร จากพระอานนทเถระ ตอนแรกเป็นการคลายทิฐิรู้ละความยึดมั่นถือมั่นในอัตตา ตอนกลางเป็นการแสดงทสพลญาณของพระพุทธเจ้า ตอนท้ายเป็นการประกาศปัจจัยการ หรือ ปฏิจจสมุปบาทที่ละเอียดสุขุม เข้าใจในธรรมบรรลอรหัตต์ ปฏิจจสมุปบาท^{๓๖} คือ ธรรมที่อาศัยกันและกันแล้วยังธรรมที่เกิดร่วมกันให้เกิดขึ้น พระพุทธองค์ทรงแสดงทั้งอนุโลมและปฏิโลม คือ ปฏิจจสมุปบาทโดยอนุโลม เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย สังขารจึงมี เพราะสังขารเป็นปัจจัย วิญญาณจึงมี เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย นามรูปจึงมี เพราะนามรูปเป็นปัจจัย สฬายตนะจึงมี เพราะสฬายตนะเป็นปัจจัย ผัสสะจึงมี เพราะผัสสะเป็นปัจจัย เวทนาจึงมี เพราะเวทนาเป็นปัจจัย ตัณหาจึงมี เพราะตัณหาเป็นปัจจัย อุปาทานจึงมี เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย ภพจึงมี เพราะภพเป็นปัจจัย ชาติจึงมี เพราะชาติเป็นปัจจัย ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัส อุปายาสจึงมี กองทุกข์ทั้งมวลนี้มีการเกิดขึ้นด้วยอาการอย่างนี้ ปฏิจจสมุปบาทโดยปฏิโลม เพราะอวิชชาดับไปไม่เหลือด้วยวิราคะ สังขารจึงดับ เพราะสังขารดับ วิญญาณจึงดับ เพราะวิญญาณดับ นามรูปจึงดับ เพราะนามรูปดับ สฬายตนะจึงดับ เพราะสฬายตนะดับ ผัสสะจึงดับ เพราะผัสสะดับ เวทนาจึงดับ เพราะเวทนาดับ ตัณหาจึงดับ เพราะตัณหาดับ อุปาทานจึงดับ เพราะอุปาทานดับ ภพจึงดับ เพราะภพดับ ชาติจึงดับ เพราะชาติดับ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัส อุปายาสจึงดับ กองทุกข์ทั้งมวลนี้มีการดับด้วยอาการอย่างนี้

^{๓๔} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๐๙/๑๐๕.

^{๓๕} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๕๕๓.

^{๓๖} วิ.ม. (ไทย) ๔/๑/๑-๖.

ตารางเปรียบเทียบวิธีปฏิบัติเพื่อการบรรลุธรรมของสหชาติ

สหชาติ	วิธีการบรรลุธรรม	เวลาการบรรลุธรรม
พระอานนท์	ได้ฟังธรรมจากพระปทุมมมัตตานีในเรื่องอันบุคคลไม่ควรยึดมั่นถือมั่นในชั้น ๕ บรรลุโสดาบัน และบรรลุอรหัตต์โดยการกำหนดอิริยาบถเอนกายเพื่อลงนอน ด้วยการเจริญสัมปชัญญะบรรพ หมวดกายนุปัสสนาสติปัฏฐาน ฐานภายในสติปัฏฐาน ๔	บรรลุโสดาบันเมื่ออายุ ๓๗ และบรรลุอรหัตต์ หลังพระพุทธเจ้าปรินิพพาน ๓ เดือน ในเวลาใกล้รุ่งของวันกำหนดทำปฐมสังคยานา เมื่ออายุ ๘๐
พระกาฬทายี	ได้เจริญวิปัสสนาด้วยการกำหนดรู้อัสวะทั้งปวงได้ ทำให้สิ้นอัสวะ ตัดกิเลสเครื่องผูกได้	ขณะยืนฟังธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้า เมื่อเดินทางมาถึงวัดเวฬุวัน ในพรรษาที่ ๒ แห่งการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า
พระฉนณะ	ได้ฟัง กัจจานโคตตสูตร ตอนแรกท่านคลายทิฏฐิ ละความยึดมั่นถือมั่นในอัตตา ตอนกลางเป็นการแสดงทสพลญาณของพระพุทธเจ้า ตอนท้ายเป็นการประกาศปัจจุยการ หรือ ปฏิจจสมุปบาทที่ละเอียดสุขุม	หลังจากการทำปฐมสังคยานา และถูกสงฆ์ลงพรหมทัณฑ์ เกิดธรรมสังเวช และได้ฟัง กัจจานโคตตสูตร จากพระอานนท์ ในช่วงอายุ ๘๐
พระยโสธราเถรีหรือ พระภัททา กัจจानาเถรี	ได้ฟังจันทกนิริชาดก จากพระพุทธเจ้าได้บรรลุโสดาบัน และเมื่อท่านบวชเป็นภิกษุณีเจริญสมถและยถาจิตขึ้นสู่วิปัสสนาแล้วได้บรรลุอรหัตต์	ได้บรรลุโสดาบัน เมื่ออายุ ๓๗ ได้ บรรลุอรหัตต์เมื่อบวชเป็นภิกษุณี ไม่ถึงกึ่งเดือน เมื่ออายุ ๔๐
กัณฐกะเทพบุตร	ฟังพระสัทธรรมจากพระพุทธเจ้า ละสังโยชน์เบื้องต่ำ ๓ คือ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สิลัพพตปราคามาส บรรลุโสดาบัน	หลังจากหัวใจสลายตายไปเกิดเป็นกัณฐกะเทพบุตรบนสวรรค์ และลงมาเฝ้าพระพุทธเจ้า

ตารางเปรียบเทียบการได้รับการยกย่องของสหชาติ

สหชาติ	เอตทัคคะ
พระอานนท์	๕ ด้าน คือ พหุสูต ผู้มีสติ ผู้มีคติ ผู้มีมติ และ พุทธอุปัฏฐาก (ได้รับการยกย่องตั้งแต่ยังเป็นพระโสดาบัน)
พระกาฬทายี	ผู้ยังสกุลให้เลื่อมใส
พระฉนณะ	ไม่ได้รับการยกย่องเพราะบรรลุหลังพระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้ว
พระยโสธราเถรี	อภิญญาใหญ่ หรือ มหาภิญญา
กัณฐกะเทพบุตร	ไม่ได้รับการยกย่อง

ตารางเปรียบเทียบการบรรลุนิคมของสหชาติ

สหชาติ	บรรลุนิคม	คุณวิเศษ
พระอานนท์	อรหันต์	วิชา ๓ ปฏิสัมภิทา ๔ วิโมกข์ ๘ อภิญญา ๖
พระกาฬทายี	อรหันต์	วิชา ๓ ปฏิสัมภิทา ๔ วิโมกข์ ๘ อภิญญา ๖
พระยโสธราเถรี	อรหันต์	วิชา ๓ ปฏิสัมภิทา ๔ วิโมกข์ ๘ อภิญญา ๖ (มหาภิญญา)
พระฉันทะ	อรหันต์	ไม่ปรากฏหลักฐาน
กัณฐกะเทพบุตร	โสดาบัน	ไม่มีคุณวิเศษ

ดังนั้น จากตารางการเปรียบเทียบวิธีปฏิบัติเพื่อการบรรลุนิคม ช่วงระยะเวลาการบรรลุนิคม การได้รับการยกย่องเป็นเอตทัคคะ ของสหชาติของพระพุทธเจ้า นั้น มีความแตกต่างกัน แต่เมื่อบรรลุนิคมอรหันต์แล้ว พระอานนท์ พระกาฬทายี พระยโสธราเถรี ได้วิชา ๓ พร้อมคุณวิเศษ ปฏิสัมภิทา ๔ วิโมกข์ ๘ และอภิญญา ๖ เหมือนกัน ส่วนพระฉันทะบรรลุนิคมอรหันต์ แต่ไม่มีหลักฐานปรากฏว่าได้คุณวิเศษ แต่ทุกท่านได้บรรลุนิคมที่สุดแห่งทางเดินบนทางสายเอก ทางอันประเสริฐขององค์สัมมาสัมพุทธเจ้า มีจุดหมายเดียวกัน คือ พระนิพพาน อันเป็นสุขที่แท้จริง

จากการบรรลุนิคมและได้คุณวิเศษของสหชาติของพระพุทธเจ้า เริ่มตั้งแต่การบรรลุนิคมโสดาบัน จนถึงพระอรหันต์ พร้อมคุณวิเศษ คือ วิชา ๓ ปฏิสัมภิทา ๔ วิโมกข์ ๘ อภิญญา ๖ นั้น เพื่อให้ทราบและเข้าใจคุณสมบัติของพระอริยบุคคลและคุณวิเศษ จึงขอเพิ่มเติมรายละเอียดดังนี้

การบรรลุนิคมอริยบุคคลมี ๔ ประเภท คือ โสดาบัน สกิทาคามี อนาคามี พระอรหันต์ อริยบุคคล แปลว่า บุคคลผู้ประเสริฐ ผู้ไกลจากข้าศึก ผู้หักล้างอสังสารวัฏได้แล้วแบ่งได้หลายประเภท คือแบ่งอย่างใหญ่ได้เป็น พระเสขะและพระอเสขะ แบ่งตามประเภทบุคคลมี ๔ ประเภทคือ พระโสดาบัน พระสกิทาคามี พระอนาคามี และพระอรหันต์ และยังแบ่งย่อยเป็น ๘ ประเภท จัดเป็น ๔ คู่ คือ โสดาปัตติมรรค โสดาปัตติผล สกิทาคามิมรรค สกิทาคามีผล อนาคามิมรรค อนาคามีผล อรหัตมรรค อรหัตผล อริยบุคคลแบ่งตามประเภทใหญ่ คือ เสขะ^{๓๘} แปลว่า ผู้ยังต้องศึกษาอยู่ คือยังต้องศึกษาไตรสิกขา คือศีล สมาธิ ปัญญา เพื่อบรรลุนิคมผลที่สูงขึ้นไปอีกเรียกเต็มว่าพระเสขะหรือเสขบุคคล เสขะ คือพระอริยบุคคลที่ยังไม่ได้บรรลุนิคมอรหันต์ผล หรือยังไม่ได้เป็นพระอรหันต์ ได้แก่ พระโสดาบัน พระสกิทาคามี และพระอนาคามี เสขะ หากได้บรรลุนิคมอรหันต์ผลแล้วก็เป็นอันพ้นจากความ เป็นเสขะ และได้ชื่อว่าใหม่ ว่า อเสขะ^{๓๙} แปลว่า ผู้ไม่ต้องศึกษาอีก คือไม่ต้องศึกษาไตรสิกขา คือ ศีลสมาธิ ปัญญาอีกต่อไป เพราะได้ศึกษาจบโดยได้บรรลุนิคมอรหันต์ผลแล้ว เรียกเต็มว่า พระอเสขะ หรือ อเสขบุคคล อเสขะ ได้แก่พระอริยบุคคลระดับสูงสุดคือพระอรหันต์ ผู้เสร็จกิจการศึกษาไตรสิกขาแล้ว ผู้ไม่มีกิจที่จะต้องบำเพ็ญเพียรเพื่อละกิเลสอีก

อริยบุคคลแบ่งตามประเภทบุคคล คือ โสดาบัน แปลว่า ผู้เข้าถึงกระแสธรรม ผู้แรกถึงกระแสธรรม (คืออริยมรรค) เป็นชื่อเรียกพระอริยบุคคลประเภทแรกใน ๔ ประเภท คือ โสดาบัน สกิทาคามี อนาคามี อรหันต์ ผู้ได้บรรลุนิคมโสดาปัตติผลแล้วด้วยการละ สังโยชน์ เบื้องต่ำ ๓ ประการได้คือ

^{๓๘} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๔๖๓.

^{๓๙} เรื่องเดียวกัน หน้า ๕๒๖.

สักรายกัญญะ คือ ความเห็นเป็นเหตุถือตัวตน เช่นเห็นว่ากายนี้ใจนี้เป็นตัวตนของเรา วิจิกิจฉา คือ ความลังเลสงสัย เช่นสงสัยในข้อปฏิบัติของตนว่าถูกต้องหรือไม่ สงสัยในพระรัตนตรัยหรือในอริยสัจ ๔ ว่าจริงหรือไม่ สัมผัสพตปราคาส คือ ความเชื่อถ้อยยืนยันว่าความศักดิ์สิทธิ์มีได้ด้วยศีลและพรต ข้อนี้นิยายความได้ว่ารักษาศีลแต่เพียงทางกาย ทางวาจา แต่ใจยังไม่เป็นศีล หรืออย่างน้อยก็ยังไม่เป็นศีลตลอดเวลา ความเป็นพระโสดาบันนี้ก็เช่นเดียวกับความเป็นพระอริยบุคคลประเภทอื่นๆ ที่มีได้จำกัดอยู่เฉพาะเพศบรรพชิต (นักบวช) เท่านั้น แม้คฤหัสถ์ คือชายหรือหญิงผู้ครองเรือน ก็สามารถเป็นพระโสดาบันได้ เช่น ในสมัยพุทธกาลคฤหัสถ์ที่เป็นพระโสดาบันที่มีชื่อเสียงก็มีจำนวนมากได้แก่นางวิสาขามหาอุบาสิกา อนาถบิณฑิกเศรษฐี พระเจ้าพิมพิสาร เป็นต้น องค์แห่งพระโสดาบัน มี ๔^{๔๐} คือ ๑) เป็นผู้ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้าว่า ‘แม้เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นเป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้ด้วยพระองค์เองโดยชอบ เพียบพร้อมด้วยวิชาและจรณะ เสด็จไปดี รู้แจ้งโลก เป็นสารถีฝึกผู้ที่ควรฝึกได้อย่างยอดเยี่ยม เป็นพระศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลายเป็นพระพุทธเจ้า เป็นพระผู้มีพระภาค’ ๒) เป็นผู้ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระธรรมว่า ‘พระธรรมเป็นธรรมที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ดีแล้ว ผู้ปฏิบัติจะพึงเห็นชัดด้วยตนเอง ไม่ประกอบด้วยกาล ควรเรียกให้มาดู ควรน้อมเข้ามาในตน อหิงสาอันพึงรู้เฉพาะตน’ ๓) เป็นผู้ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระสงฆ์ว่า ‘พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาค เป็นผู้ปฏิบัติดี ปฏิบัติตรง ปฏิบัติถูกทาง ปฏิบัติสมควร’ ได้แก่ พระอริยบุคคล ๔^{๔๑} คือ ๘ บุคคล พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคนี้ เป็นผู้ควรแก่ของที่เขานำมาถวาย ควรแก่การต้อนรับ ควรแก่ทักษิณา ควรแก่การให้อัญชลี เป็นนาบุญอันยอดเยี่ยมของโลก’ ๔) เป็นผู้ประกอบด้วยศีลที่พระอริยะชอบใจที่ไม่ขาด ไม่ทะลุ ไม่ต่าง ไม่พร้อย เป็นไท อันท่านผู้รู้สรรเสริญ ไม่ถูกคณหาและทัญญูครอบงำเป็นไปเพื่อสมาธิการเข้าถึงกระแสธรรมของพระโสดาบันนั้น เป็นการยกระดับจิตใจอย่างถาวร ทำให้ท่านไม่สามารถกลับมาเป็นปุถุชนได้อีก เป็นผู้ที่จะไม่ไปเกิดในอบายภูมิ เช่น นรก เปรต อสุรกาย หรือเดียรถีย์ ทั้งยังเป็นผู้ที่จะบรรลุพระนิพพานในเบื้องหน้าอย่างแน่นอน

โสดาบันอาจจำแนกได้เป็น จุฬโสดาบัน คือ กัลยาณปุถุชนผู้แหงตลอดลำดับแห่งนามรูปปริเนทญาณ ที่ ๑ ถึง ลำดับโคตรภูญาณที่ ๑๓ ตามสมควร มหาโสดาบัน คือ อริยบุคคลผู้แหงตลอดในลำดับแห่งญาณ ๑๖ โดยสมบูรณ์ สกทาคามี หรือ สกิทาคามี แปลว่า ผู้กลับมาเพียงครั้งเดียว เป็นชื่อเรียกพระอริยบุคคลลำดับที่ ๒ ใน ๔ ประเภท ที่เรียกว่า “ผู้กลับมาเพียงครั้งเดียว” หมายถึง พระสกิทาคามีจะเกิดในกามาวจรภพอีกเพียงครั้งเดียวเท่านั้นก็จะถึงพระนิพพาน ผู้ได้บรรลุ สกทาคามีผล คือ ผู้ที่ละสังโยชน์เบื้องต่ำ ๓ ประการแรกได้เช่นเดียวกับพระโสดาบัน อีกทั้งทำสังโยชน์เบื้องต่ำอีกสองประการที่เหลือให้เบาบางลงด้วยคือกามราคะ หมายถึง ความพอใจในกาม คือ ความเพลินในการได้เสพ รูป รส กลิ่น เสียง สัมผัส ธรรมารมณ์ ที่น่าพอใจ ปฏิฆะ หมายถึง ความกระทบกระทั่งในใจ คล้ายความพยายาทอย่างละเอียด หากสังโยชน์เบื้องต่ำทั้งสองประการนี้หมดไปก็จะเป็นพระอนาคามี แปลว่า ผู้ไม่มาเกิดอีก หมายความว่าจะไม่กลับมาเกิดในกามาวจรภพอีก แต่จะเกิดใน พรหมโลกชั้นสุทธาวาส อีกเพียงครั้งเดียว แล้วจะนิพพานจากพรหมโลกชั้นสุทธาวาสนั้นเลย เป็นชื่อเรียกพระอริยบุคคลประเภทที่ ๓ ใน ๔ ประเภท คือ อนาคามี เป็นผู้ละสังโยชน์เบื้องต่ำ

^{๔๐} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๑/๒๘๗.

^{๔๑} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์, หน้า ๑๒๗๔.

(โอรัมภาคิยสังโยชน์) ทั้ง ๕ ประการได้แล้ว ยังเหลือสังโยชน์เบื้องสูง (อุทัมภาคิยสังโยชน์) อีก ๕ ประการ คือ รูปราคะหมายถึง ความพอใจในรูปฌาน หรือ รูปธรรมอันประณีต หรือ ความพอใจในรูปภพ อรูปราคะ หมายถึง ความพอใจในอรูปฌาน หรือ พอดีในอรูปธรรม เช่น ความรู้ เป็นต้น หรือ ความพอใจในอรูปภพ มานะ หมายถึง ความสำคัญตนว่าเป็นนั่นเป็นนี่ เช่น เป็นพระอนาคามี (แม้ว่าจะ เป็นจริง ๆ) เป็นต้นอุทธัจจะ คือ ความฟุ้งของจิต อวิชชา คือ ความไม่รู้แจ้ง อนึ่งพึงเข้าใจว่า แม้สังโยชน์ เบื้องสูงบางข้อจะมีชื่อเหมือนกิเลสอย่างหยาบที่ยังมีในปุถุชน (ผู้ยังไม่บรรลुเป็นพระอริยบุคคล) เช่น มานะ อุทธัจจะหรือ อวิชชา แต่สังโยชน์เบื้องสูงอันเป็นกิเลสที่ยังหลงเหลืออยู่ในจิตใจของพระอนาคามี นั้น เป็นกิเลสที่ละเอียดกว่าของปุถุชนอย่างมาก พระอริยบุคคลประเภทที่ ๔ คือ พระอรหันต์ คือ ผู้สำเร็จธรรมวิเศษสูงสุดในพระพุทธศาสนา พระอริยบุคคลชั้นสูงสุด สามารถละสังโยชน์ได้ครบ ๑๐ ประการ สังโยชน์คือ กิเลสที่ผูกมัดใจสัตว์ไว้กับทุกข์ มี ๑๐ อย่าง คือ ๑) สักกายทิฐิ เห็นว่าเป็นตัวของตน ๒) วิจิจณา ความลังเลสงสัย ๓) สีสัพพตปราคาส ความถือมั่นศีลพรต ๔) กามราคะ ความติดใจในกาม ๕) ปฏิฆะ ความกระทบกระทั่งในใจ ๖) รูปราคะ ความติดใจในรูปธรรม ๗) อรูปราคะ ความติดใจในอรูปธรรม ๘) มานะ ความถือตัว ๙) อุทธัจจะ ความฟุ้งซ่าน ๑๐) อวิชชา ความไม่รู้จริง

สหชาติของพระพุทธเจ้า ๓ ท่าน คือ พระอานนท์ พระกาฬทายี พระยโสธราเถรีหรือ พระภัททากัจจนาเถรี บรรลุพระอรหันต์ ได้ วิชชา ๓ พร้อมคุณวิเศษ คือ ปฏิสัมภิทา ๔ วิโมกข์ ๘ และอภิญญา ๖ สำหรับพระภัททากัจจนาเถรี ได้มหาอภิญญาหรืออภิญญาใหญ่ พระพุทธเจ้าองค์ใด พระองค์หนึ่งนั้น จะมีสงฆ์สาวกที่สำเร็จอภิญญาใหญ่ได้เพียง ๔ ท่านเท่านั้น ในสมัยของพระพุทธเจ้าโคตม ของพวกเรา ผู้ที่สำเร็จอภิญญาใหญ่ ๔ ท่านนั้นก็คือ คือ พระสารีบุตรเถระ พระมหาโมคคัลลานะเถระ พระพาลเถระ และพระภัททากัจจนาเถรี (พระยโสธราเถรี)

วิชชา ๓ คือ ความรู้แจ้ง ความรู้วิเศษ คือ ๑) ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ (ญาณเป็นเหตุระลึก ชนธ์ที่อาศัยอยู่ในก่อนได้) ระลึกชาติได้ ๒) จุตูปปาตญาณ (ญาณกำหนดรู้จุดและอุบัติแห่งสัตว์ทั้งหลาย อันเป็นไปตามกรรม เห็นการเวียนว่ายตายเกิดของสัตว์ทั้งหลาย เรียกอีกอย่างว่า ทิพพจักขุ ญาณ) มีตาทิพย์ ๓) อาสวักขยญาณ (ญาณหยั่งรู้ในธรรมเป็นที่สิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย ความรู้ที่ทำให้สิ้นอาสวะ ความตรัสรู้ พระอรหันต์ที่เรียกว่า พระฉฬภิญโญ ผู้ได้อภิญญา ๖ คือ แสดงฤทธิ์ได้ (อิทธิฤทธิ์) หูทิพย์ (ทิพย์โสต) รู้จุดและอุบัติของสัตว์ทั้งหลาย (จุตูปปาตญาณ) หายใจผู้อื่นได้ (เจโตปริยญาณ) ระลึกชาติได้ (ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ) และญาณที่ทำให้อาสวะสิ้นไป (อาสวักขยญาณ)^{๔๒} พระอรหันต์ที่เรียกว่า เติริชโช คือ ท่านผู้ทรงวิชชา ๓ พระอรหันต์บางรูปได้ คุณสมบัติหมดกิเลสได้วิชชา ๓ แต่ไม่ได้อภิญญา ๖ เนื่องจากแม้จะฝึกตนเองข้ามภพข้ามชาติมา พอสมควร แต่ไม่ได้ทำอย่างอุกฤษฏ์ คือไม่ได้ทำถึงขั้นสูงสุด จึงเพียงแต่หมดกิเลส พระพุทธเจ้าทรง อุปมาวิชชา ๓ ด้วยลูกไก่ สอนแก่เวรัญชพรหมณ์ว่า

พราหมณ์ ไช้ ๘ ฟอง ๑๐ ฟองหรือ ๑๒ ฟอง ที่แม่ไก่กกหรือฟักตีแล้ว ลูกไก่ตัวที่ใช้เล็บหรือ จะงอยปากทำลายกระเปาะ ไช้ออกมาได้ก่อน ควรเรียกมันว่าเป็นตัวพี่หรือตัวน้อง” “ควร เรียกว่า พี่ เพราะมันแก่กว่าเขา” “เช่นเดียวกันนั้นแหละพราหมณ์ ในขณะที่หมู่สัตว์ถูก กระเปาะไช้คือ อวิชชาห่อหุ้มอยู่ เราได้ทำลายกระเปาะไช้คืออวิชชา ผู้เดียวเท่านั้นสำเร็จ

^{๔๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๐๐.

อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณอันยอดเยี่ยม จึงเป็นพีใหญ่ผู้ประเสริฐที่สุดของโลก พราหมณ์เรา
ปรารถนาความเพียร ไม่ย่อหย่อน มีสติตั้งมั่น ไม่หลงลืม มีกายสงบ ไม่กระสับกระส่ายมีจิตแน่วแน่
เป็นสมาธิ เราสังเกตจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌาน ที่มีวิตก วิจารณ์ ปิติ และ
สุขอันเกิดจากวิเวกอยู่ เพราะวิตก วิจารณ์ สงบระงับไปแล้ว เราบรรลุทุติยฌาน มีความผ่องใส
ภายใน มีภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น (ภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น คือ เอโกภี เป็นชื่อของสมาธิ
ทุติยฌาน ที่ทำให้เจริญขึ้น พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “มีภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น” เพราะสมาธิชื่อ
เอโกภีนี้มีแก่จิตเท่านั้น ไม่มีแก่สัตว์ ไม่มีแก่ชีวะ)^{๔๓} ไม่มีวิตก ไม่มีวิจารณ์ มีแต่ปิติและสุข อันเกิด
จากสมาธิเท่านั้นอยู่ เพราะปิติจางคลายไปแล้ว เรามีอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะ เสวยสุขด้วยนาม
กาย ได้บรรลุ ตติยฌานที่พระอริยะทั้งหลายสรรเสริญว่า ผู้มีอุเบกขา มีสติ อยู่เป็นสุข เพราะละ
สุขและทุกข์ได้แล้ว เพราะโสมนัสและโทมนัสดับไปก่อนแล้ว เราได้บรรลุจตุตถฌานที่ไม่มีทุกข์
ไม่มีสุข มีสติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขาอยู่

เมื่อจิตเป็นสมาธิ บริสุทธิ์ผุดผ่อง ไม่มีกิเลสเพียงดั่งเนิน ปราศจากความเศร้าหมอง
อ่อนเหมาะแก่การใช้งาน ตั้งมั่น ไม่หวั่นไหวอย่างนี้ เรานั้นได้น้อมจิตไปเพื่ออุปเพนิวาสานุสติญาณ
ระลึกชาติก่อนได้หลายชาติ คือ ๑ ชาติบ้าง ๒ ชาติบ้าง ๓ ชาติบ้าง ๔ ชาติบ้าง ๕ ชาติบ้าง ๑๐
ชาติบ้าง ๒๐ ชาติบ้าง ๓๐ ชาติบ้าง ๔๐ ชาติบ้าง ๕๐ ชาติบ้าง ๑๐๐ ชาติบ้าง ๑,๐๐๐ ชาติบ้าง
๑๐,๐๐๐ ชาติบ้าง ตลอดสังวัฏฏกัปบ้าง ตลอดวิวัฏฏกัปบ้าง ตลอดสังวัฏฏกัปและวิวัฏฏกัปบ้าง
หลายกัปว่า ในภพโน้น เรามีชื่ออย่างนั้น มีตระกูล มีวรรณะ มีอาหาร เสวยสุขทุกข์ และมีอายุ
อย่าง นั้นๆ จุตติจากภพนั้นก็ไปเกิดในภพโน้น มีชื่อ มีตระกูล มีวรรณะ มีอาหาร เสวยสุขทุกข์
และมีอายุอย่างนั้นๆ จุตติจากภพนั้นก็มาเกิดในภพนี้ เราระลึกชาติก่อนได้หลายชาติ พร้อมทั้ง
ลักษณะทั่วไป และชีวประวัติอย่างนี้ พราหมณ์ เราได้บรรลุวิชาที่ ๑ (อุปเพนิวาสานุสติญาณ
ญาณเป็นเหตุระลึกขึ้นที่อาศัยอยู่ในก่อนได้ ระลึกชาติได้) ในยามแรกแห่งราตรี ความมืดมืดคือ
อวิชชา เรากำจัดได้แล้ว แสงสว่างคือวิชชาได้เกิดขึ้นแก่เรา เปรียบเหมือนแสงสว่างเกิดขึ้นแก่
บุคคลผู้ไม่ประมาท มีความเพียรอุทิศกายและใจ พราหมณ์นี่คือการเจาะกระเปาะไขคืออวิชชา
ออกมาครั้งที่ ๑ ของเรา เหมือนการเจาะออกจากกระเปาะไขของลูกไก่^{๔๔}

เมื่อจิตเป็นสมาธิ บริสุทธิ์ผุดผ่อง ไม่มีกิเลสเพียงดั่งเนิน ปราศจากความเศร้าหมอง
อ่อนเหมาะแก่การใช้งาน ตั้งมั่นไม่หวั่นไหวอย่างนี้ เรานั้นได้น้อมจิตไปเพื่อจุตูปปาตญาณ เห็น
หมู่สัตว์ผู้กำลังจุติ กำลังอุบัติ ทั้งชั้นต่ำและชั้นสูง งามและไม่งาม เกิดดีและไม่ดี ด้วยตาทิพย์อัน
บริสุทธิ์เหนือมนุษย์ เรารู้ชัดถึงหมู่สัตว์ผู้เป็นไปตามกรรมว่า สัตว์ที่ประกอบกายทุจริต
วจีทุจริต มโนทุจริต กล่าวร้ายพระอริยะมีความเห็นผิด และชักชวนผู้อื่นให้ทำกรรมตาม
ความเห็นผิด พวกเขาหลังจากตายแล้วจะไปบังเกิดในอบาย ทุกติ วินิบาต นรก แต่หมู่สัตว์ที่
ประกอบกายสุจริต วจีสุจริต มโนสุจริต ไม่กล่าวร้ายพระอริยะ มีความเห็นชอบ ชักชวนผู้อื่นให้
ทำกรรมตามความเห็นชอบ พวกเขาหลังจากตายแล้ว จะไปบังเกิดในสุคติโลกสวรรค์ พราหมณ์
เราได้บรรลุวิชาที่ ๒ (จุตูปปาต ญาณ ญาณกำหนดรู้จุติและอุบัติแห่งสัตว์ทั้งหลาย อันเป็นไป

^{๔๓} วิมพา. (ไทย) ๑/๑๑/๕.

^{๔๔} วิมพา. (ไทย) ๑/๑๒/๖.

ตามกรรม เห็นการเวียนว่ายตายเกิดของสัตว์ทั้งหลาย เรียกอีกอย่างว่า ทิพจักขุญาณ มีตาทิพย์) ในยามที่ ๒ แห่งราตรี ความมืดมิดคือ อวิชชา เรากำจัดได้แล้ว แสงสว่างคือวิชชาได้เกิดขึ้นแก่เรา เปรียบเหมือนแสงสว่างเกิดแก่บุคคลผู้ไม่ประมาท มีความเพียร อุทิศกายและใจ พราหมณ์นี้คือการเจาะกระเปาะไขคืออวิชชาออกมาครั้งที่ ๒ ของเรา เหมือนการเจาะออกจากกระเปาะไขของลูกไก่

เมื่อจิตเป็นสมาธิ บริสุทธิ์ผุดผ่อง ไม่มีกิเลสเพียงดั่งเนิน ปราศจากความเศร้าหมอง อ่อน เหมาะแก่การใช้งาน ตั่งมั่น ไม่หวั่นไหวอย่างนี้ เรานั้นได้น้อมจิตไปเพื่ออัสวักขยญาณ ได้รู้ชัดตามความเป็นจริงว่า นีทุกข์ นีทุกข์สมุทัย นีทุกข์นิโรธ นีทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา นีอัสวะ นีอัสวสมุทัย นีอัสวนิโรธ นีอัสวนิโรธคามินีปฏิปทา เมื่อเรารู้เห็นอยู่อย่างนี้ จิตได้หลุดพ้นจาก กามาสวะ ภวาสวะ อวิชชาสวะ เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ก็รู้ว่า หลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่า ชาตีสันแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป พราหมณ์ เราได้บรรลุวิชชาที่ ๓ (อัสวักขยญาณ ญาณหยั่งรู้ในธรรมเป็นที่สิ้นไปแห่งอัสวะทั้งหลาย ความรู้ที่ทำให้สิ้นอัสวะ ความตรัสรู้) ในยามที่ ๓ แห่งราตรี ความมืดมิดคือ อวิชชา เรากำจัดได้แล้ว แสงสว่างคือวิชชาได้เกิดขึ้นแก่เรา เปรียบเหมือนแสงสว่างเกิดขึ้นแก่บุคคลผู้ไม่ประมาท มีความเพียร อุทิศกายและใจ พราหมณ์นี้คือการเจาะกระเปาะไขคืออวิชชาออกมาครั้งที่ ๓ ของเราเหมือนการเจาะออกจากกระเปาะไขของลูกไก่^{๔๕}

ปฏิสัมภิทาญาณ ^{๔๖} (ความแตกฉาน ๔) คือ ความสามารถพิเศษในการสั่งสอนคนอื่น ได้แก่ ๑) อตถปฏิสัมภิทา ปัญญาแตกฉานในอรรถ เห็นข้อธรรมใดก็สามารถอธิบายขยายความออกไปได้โดยพิสดาร ๒) ฌัมมปฏิสัมภิทา ปัญญาแตกฉานในธรรม สามารถสรุปข้อความ ได้อย่างกระชับเก็บความ สำคัญได้หมด ๓) นิรุตติปฏิสัมภิทา ปัญญาแตกฉานในนิรุตติ คือแตกฉานเรื่อง ภาษาทุกภาษา ทั้งภาษาของมนุษย์และสัตว์ สามารถเข้าใจได้ ๔) ปุริภาณปฏิสัมภิทา ปัญญาแตกฉานในปุริภาณ มีไหวพริบบุญญาณดี สามารถอธิบายแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นเฉพาะหน้าได้ดี ตอบคำถามได้แจ่มแจ้ง พระพุทธองค์ทรงแสดงธรรมอย่างละเอียด คือความรู้ในอรรถชื่อว่าอตถปฏิสัมภิทา ความรู้ในธรรมชื่อว่า ฌัมมปฏิสัมภิทา ความรู้ในการกล่าวธรรมนิรุตตินั้นชื่อนิรุตติปฏิสัมภิทา ความรู้ในญาณทั้งหลาย ชื่อว่า ปุริภาณปฏิสัมภิทา นี้ชื่อว่า สังคหาว ความรู้ในทุกข์ชื่อว่าอตถปฏิสัมภิทา ความรู้ในทุกขสมุทัยชื่อว่า ฌัมมปฏิสัมภิทา ความรู้ในทุกขนิโรธชื่อว่าอตถปฏิสัมภิทา ความรู้ในทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาชื่อว่า ฌัมมปฏิสัมภิทา ความรู้ในการกล่าวธรรมนิรุตติ นั้นชื่อนิรุตติปฏิสัมภิทา ความรู้ในญาณทั้งหลายชื่อว่า ปุริภาณปฏิสัมภิทา นี้ชื่อว่า สังจวาร ความรู้ ในเหตุชื่อว่า ฌัมมปฏิสัมภิทา ความรู้ในผลของเหตุชื่อว่าอตถปฏิสัมภิทา ความรู้ในการกล่าวธรรมนิรุตตินั้นชื่อนิรุตติปฏิสัมภิทา ความรู้ในญาณทั้งหลายชื่อว่า ปุริภาณปฏิสัมภิทา นี้ชื่อว่า เหตุวาร ธรรม เหล่าใดเกิดแล้ว มีแล้ว เกิดพร้อมแล้ว บังเกิดแล้วบังเกิดเฉพาะแล้ว ปรากฏแล้ว ความรู้ในธรรมเหล่านี้ชื่อว่าอตถปฏิสัมภิทา ธรรมเหล่านั้นเกิดแล้ว มีแล้วเกิดพร้อมแล้ว บังเกิดแล้ว บังเกิดเฉพาะแล้ว ปรากฏแล้ว เพราะธรรมเหล่านี้ใด ความรู้ในธรรมเหล่านั้นชื่อว่า ฌัมมปฏิสัมภิทา ความรู้ในการกล่าวธรรมนิรุตตินั้นชื่อนิรุตติปฏิสัมภิทา ความรู้ในญาณทั้งหลายชื่อ

^{๔๕} วิมพา. (ไทย) ๑/๑๑/๕-๘.

^{๔๖} อง.เอกก. (ไทย) ๒๐/๑๘๖/๒๔.

ว่าปฏิภาณปฏิสัมภิตา นี้ชื่อว่า อัมมวาร ความรู้ในชราภรณ์ชื่อว่าอรรถปฏิสัมภิตา ความรู้ในเหตุเกิดแห่งชราภรณ์ชื่อว่าอัมมปฏิสัมภิตา ความรู้ในความดับแห่งชราภรณ์ชื่อว่าอรรถปฏิสัมภิตา ความรู้ในปฏิภาณที่เป็นเหตุให้ถึงความดับแห่งชราภรณ์ชื่อว่าอัมมปฏิสัมภิตา ความรู้ในการกล่าวอัมมนิรุตตินั้นชื่อว่านิรุตติปฏิสัมภิตา ความรู้ในญาณทั้งหลายชื่อว่า ปฏิภาณปฏิสัมภิตา^{๔๗}

ความรู้ในชาติ ฯลฯ ความรู้ในภพ ฯลฯ ความรู้ในอุปาทาน ฯลฯ ความรู้ในตัณหา ฯลฯ ความรู้ในเวทนา ฯลฯ ความรู้ในผัสสะ ฯลฯ ความรู้ในสพายตนะ ฯลฯ ความรู้ในนามรูป ฯลฯ ความรู้ในวิญญาน ฯลฯ ความรู้ในสังขารทั้งหลายชื่อว่าอรรถปฏิสัมภิตา ความรู้ในเหตุเกิดแห่งสังขารชื่อว่าอัมมปฏิสัมภิตา ความรู้ในความดับแห่งสังขารชื่อว่าอรรถปฏิสัมภิตา ความรู้ในปฏิภาณที่เป็นเหตุให้ถึงความดับแห่งสังขารชื่อว่าอัมมปฏิสัมภิตา ความรู้ในการกล่าวอัมมนิรุตตินั้นชื่อว่านิรุตติปฏิสัมภิตา ความรู้ในญาณทั้งหลายชื่อว่าปฏิภาณปฏิสัมภิตา นี้ชื่อว่า ปฏิจจสมุปปาตวาร บรรดาปฏิสัมภิตา ๔ อัมมปฏิสัมภิตา คือ สุตตะ เคยยะ เวยยาकरणะ คาลา อุทาน อิติวุตตกะ ชาตก อัပ္พภูตธรรม เวทลละ นี้เรียกว่า อัมมปฏิสัมภิตา ภิกษุนี้รู้แตกฉานอรรถแห่งภาสิตนั้น ๆ ว่า นี่เป็นอรรถแห่งภาสิตนี้ เรียกว่าอรรถปฏิสัมภิตา ความรู้ในการกล่าวอัมมนิรุตตินั้นชื่อว่านิรุตติปฏิสัมภิตา ความรู้ในญาณทั้งหลายชื่อว่าปฏิภาณปฏิสัมภิตา นี้ชื่อว่าปริยัตติวาร สภาวธรรมที่เป็นกุศล คือ จิตที่เป็นกามาวจรซึ่งเป็นกุศล สหคตด้วยโสมนัส สัมปยุตด้วยญาณ มีรูปเป็นอารมณ์ ฯลฯ มีธรรมเป็นอารมณ์ หรือปรารภอารมณ์ใด ๆ เกิดขึ้นในสมัยใด ในสมัยนั้น ผัสสะ ฯลฯ อวิกเขปะ ก็เกิดขึ้น สภาวธรรมเหล่านี้ชื่อว่า เป็นกุศล ความรู้ในสภาวธรรมเหล่านี้ชื่อว่าอัมมปฏิสัมภิตา ความรู้ในวิบากแห่งสภาวธรรมเหล่านั้นชื่อว่าอรรถปฏิสัมภิตา การบัญญัติสภาวธรรมเหล่านั้นมีได้เพราะนิรุตติใด ความรู้ในการกล่าวอัมมนิรุตตินั้นชื่อว่านิรุตติปฏิสัมภิตา บุคคลรู้ญาณเหล่านั้นได้เพราะญาณใดว่า ญาณเหล่านี้ส้องเนื้อความนี้ ความรู้ในญาณทั้งหลายชื่อว่า ปฏิภาณปฏิสัมภิตา สภาวธรรมที่เป็นกุศล จิตที่เป็นกามาวจรซึ่งเป็นกุศล สหคตด้วยโสมนัส สัมปยุตด้วยญาณ เกิดขึ้นโดยมีเหตุชักจูง ฯลฯ สหคตด้วยโสมนัส วิปยุตจากญาณ ฯลฯ สหคตด้วยโสมนัส วิปยุตจากญาณ เกิดขึ้นโดยมีเหตุชักจูง ฯลฯ สหคตด้วยอุเบกขา สัมปยุตด้วยญาณ ฯลฯ สหคตด้วยอุเบกขา สัมปยุตด้วยญาณ เกิดขึ้นโดยมีเหตุชักจูง ฯลฯ สหคตด้วยอุเบกขา วิปยุตจากญาณ ฯลฯ สหคตด้วยอุเบกขา วิปยุตจากญาณ มีรูปเป็นอารมณ์ ฯลฯ มีธรรมเป็นอารมณ์ หรือปรารภอารมณ์ใด ๆ เกิดขึ้นโดยมีเหตุชักจูง ในสมัยใด ในสมัยนั้น ผัสสะ ฯลฯ อวิกเขปะ ก็เกิดขึ้นสภาวธรรมเหล่านี้ชื่อว่า เป็นกุศล ความรู้ในสภาวธรรม เหล่านี้ชื่อว่าอัมมปฏิสัมภิตา ความรู้ในวิบากแห่งสภาวธรรมเหล่านั้นชื่อว่า อรรถปฏิสัมภิตา การบัญญัติสภาวธรรมเหล่านั้นมีได้เพราะนิรุตติใด ความรู้ในการกล่าวอัมมนิรุตตินั้นชื่อว่านิรุตติปฏิสัมภิตา บุคคล รู้ญาณเหล่านั้นได้เพราะญาณใดว่า ญาณเหล่านี้ส้องเนื้อความนี้ ความรู้ในญาณทั้งหลายชื่อว่าปฏิภาณปฏิสัมภิตา^{๔๘}

การจำแนกปฏิสัมภิตา ๔ โดยรูปาวจรกุศลจิต สภาวธรรมที่เป็นกุศล คือ โยคาวจรบุคคล เจริญมรรคเพื่อเข้าถึงรูปภพ สัจจจากาม ฯลฯ บรรลุปฐมฌานที่มีปฐมวิกสิณเป็นอารมณ์ อยู่ในสมัยใด ในสมัยนั้น ผัสสะ ฯลฯ อวิกเขปะก็เกิดขึ้น สภาวธรรมเหล่านี้ชื่อว่า เป็นกุศล ความรู้ในสภาวธรรมเหล่านี้ชื่อว่าอัมมปฏิสัมภิตา ความรู้ในวิบากแห่งสภาวธรรมเหล่านั้นชื่อว่า อรรถปฏิสัมภิตา การบัญญัติ

^{๔๗} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๗๑๘-๗๒๒/๔๕๙-๔๖๐.

^{๔๘} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๗๒๓-๗๒๖/๔๖๐-๔๖๓.

การจำแนกปฏิสัมพันธ์ ๔ โดยอกุลจิต สภาวะธรรมที่เป็นอกุศล คือ จิตที่เป็นอกุศล สหระคด้วยโสมนัส สัมปยุตด้วยวิภูติ มีรูปเป็นอารมณ์ มีธรรมเป็นอารมณ์ หรือปรารภอารมณ์ใด ๆ เกิดขึ้นในสมัยใด ในสมัยนั้น ผัสสะ อวิกเขปะ ก็เกิดขึ้น สภาวะธรรม เหล่านี้ชื่อว่า เป็นอกุศล ความรู้ใน สภาวะธรรมเหล่านี้ชื่อว่า ธรรมปฏิสัมพันธ์ ความรู้ในวิบากแห่งสภาวะธรรม เหล่านี้ชื่อว่า อดลปฏิสัมพันธ์ การบัญญัติสภาวะธรรมเหล่านี้มีได้เพราะนิรุตติใด ความรู้ในการกล่าวธรรมนิรุตตินั้นชื่อว่า นิรุตติ ปฏิสัมพันธ์ บุคคลรู้ญาณเหล่านั้นได้เพราะญาณใดว่า ญาณเหล่านี้ส่องเนื้อความนี้ ความรู้ในญาณทั้งหลายชื่อว่า ปฏิภาณปฏิสัมพันธ์

สภาวะธรรมที่เป็นอกุศล จิตที่เป็นอกุศล สหระคต (ไปพร้อมกัน ไปร่วม เป็นไปพร้อมกัน ประกอบด้วย)^{๔๔} ด้วยโสมนัส สัมปยุต (ประกอบด้วย)^{๔๕} ด้วยทวิภูฏี เกิดขึ้นโดยมีเหตุชักจูง สหระคตด้วยโสมนัส วิปยุต (ไม่ประกอบทั่ว หมายถึงสภาพธรรมที่ไม่ประกอบพร้อมด้วยลักษณะ ๔ อย่าง คือ เกิดพร้อม ดับพร้อม รู้อารมณ์เดียวกัน และเกิดที่เดียวกัน เพราะเป็นธรรมที่มีลักษณะไม่เหมือนกัน แต่มาเป็นปัจจัยสนับสนุนกัน)^{๔๖} จากทวิภูฏี สหระคตด้วยโสมนัส วิปยุตจากทวิภูฏี เกิดขึ้นโดยมีเหตุชักจูง สหระคตด้วยอุเบกขา สัมปยุต ด้วยทวิภูฏี สหระคตด้วยอุเบกขา สัมปยุตด้วยทวิภูฏี เกิดขึ้นโดยมีเหตุชักจูง สหระคตด้วยอุเบกขา วิปยุต จากทวิภูฏี สหระคตด้วยอุเบกขา วิปยุตจากทวิภูฏี เกิดขึ้นโดยมีเหตุชักจูง สหระคตด้วยโทมนัส สัมปยุตด้วย

๕๓๑ ปราโมช น้อยวัฒน์, คู่มือการศึกษาคัมภีร์มหาปฎิฐาน, (กรุงเทพมหานคร: หอรัตนัยการพิมพ์),

ปฏิกะ สหคตด้วยโหมนัส สัมปยุตด้วยปฏิกะ เกิดขึ้นโดยมีเหตุชักจูง สหคตด้วยอุเบกขา สัมปยุตด้วย วิจิกิจฉา สหคตด้วยอุเบกขา สัมปยุตด้วยอุทัจจะ มีรูปเป็นอารมณ์ มีธรรมเป็นอารมณ์ หรือปารมก อารมณ์ใด ๆ เกิดขึ้นในสมัยใด ในสมัยนั้น ผัสสะ อวิกเขปะ ก็เกิดขึ้น สภาวธรรมเหล่านี้ชื่อว่าเป็นอกุศล ความรู้ในสภาวธรรมเหล่านี้ชื่อว่าธัมมปฏิสัมภิตา ความรู้ในวิบากแห่งสภาวธรรม เหล่านี้ชื่อว่า อัตถปฏิสัมภิตา การบัญญัติสภาวธรรมเหล่านี้มีได้เพราะนิรุตติใด ความรู้ในการกล่าวธัมมนิรุตตินั้น ชื่อว่า นิรุตติปฏิสัมภิตา บุคคลรู้ญาณเหล่านั้นได้เพราะญาณใดว่า ญาณเหล่านี้สองเนื้อความนี้ ความรู้ ในญาณทั้งหลายชื่อว่า ปฏิภาณปฏิสัมภิตา^{๕๒}

วิโมกข์ ๘ (ความหลุดพ้น ภาวะที่จิตปลอดพ้นจากสิ่งรบกวนและน้อมดึงเข้าไปในอารมณ์ นั้น ๆ อย่างปล่อยตัวเต็มที่ ซึ่งเป็นไปในขั้นตอนต่าง ๆ คือ ๑) ผู้มีรูป มองเห็นรูปทั้งหลาย (ได้แก่ รูป ฌาน ๔ ของผู้ได้ฌานโดยเจริญกสิณที่กำหนดวัตถุในกายของตน เช่น สีผม ๒) ผู้มีรูปสัญญาภายใน มองเห็นรูปทั้งหลายภายนอก (ได้แก่ รูปฌาน ๔ ของผู้ได้ฌานโดยเจริญกสิณกำหนดอารมณ์ภายนอก) ๓) ผู้น้อมใจดังไปว่า “งาม” (ได้แก่ ฌานของผู้เจริญวรรณกสิณ กำหนดสีที่งามหรือเจริญอัปมัณญา) ๔) เพราะล่องเสียซึ่งรูปสัญญาโดยประการทั้งปวง เพราะปฏิกขสัญญาดับไป เพราะไม่ใส่ใจจนานัตตสัญญา จึงเข้าถึงอากาสนัญจายตนะ โดยมนสิการว่า อากาสนาที่สุดมิได้ ๕) เพราะล่องเสียซึ่งอากาสนัญ จายตนะโดยประการทั้งปวง จึงเข้าถึงวิญญานัญจายตนะ โดยมนสิการว่า วิญญานาที่สุดมิได้ ๖) เพราะล่องเสียซึ่งวิญญานัญจายตนะโดยประการทั้งปวง จึงเข้าถึงอากิณัญจายตนะ โดยมนสิการ ว่า ไม่มีอะไรเลย ๗) เพราะล่องเสียซึ่งอากิณัญจายตนะโดยประการทั้งปวง จึงเข้าถึงเนวสัญญานา สัญจายตนะอยู่ ๘) เพราะล่องเสียซึ่งเนวสัญญานาสัญจายตนะโดยประการทั้งปวง จึงเข้าถึงสัญญา เวยตนิโรธอยู่^{๕๓} ดังพระดำรัสพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ตรัสกับพระอานนท์ ถึงวิโมกข์ ๘ ประการ คือ ๑) ผู้ได้รูปฌานยอมเห็นรูป นี่เป็นวิโมกข์ข้อที่ ๑ ๒) ผู้ไม่มีความสำคัญในรูปในภายใน ยอมเห็นรูปใน ภายนอก นี่เป็นวิโมกข์ข้อที่ ๒ ๓) ผู้ที่น้อมใจเชื่อว่า กสิณเป็นของงาม นี่เป็นวิโมกข์ข้อที่ ๓ ๔) ผู้บรรล อากาสา นัญจายตนะด้วยมนสิการว่า อากาสนาที่สุดมิได้ เพราะล่องรูปสัญญา เพราะดับปฏิกขสัญญา เพราะไม่ใส่ใจถึงจนานัตตสัญญา โดยประการทั้งปวง นี่เป็นวิโมกข์ข้อที่ ๔ ๕) ผู้ที่บรรลวิญญานัญจายตนะ ด้วยมนสิการว่า วิญญานาที่สุดมิได้ เพราะล่องชั้นอากาสนัญจายตนะ โดยประการทั้งปวง นี่เป็นวิโมกข์ ที่ ๕ ๖) ผู้ที่บรรลอากิณัญจายตนะ ด้วยมนสิการว่า ไม่มีอะไร เพราะล่องวิญญานัญจายตนะ โดย ประการทั้งปวง นี่เป็นวิโมกข์ข้อที่ ๖ ๗) ผู้ที่บรรลเนวสัญญานาสัญจายตนะ เพราะล่อง อากิณัญจายตนะ โดยประการทั้งปวง นี่เป็นวิโมกข์ข้อที่ ๗ ๘) ผู้ที่บรรลสัญญาเวยตนิโรธ เพราะ ล่องเนวสัญญานาสัญจายตนะ โดยประการทั้งปวง นี่เป็นวิโมกข์ข้อที่ ๘ วิโมกข์ ๘ ประการ ภิกษุเข้า วิโมกข์ ๘ ประการเหล่านี้ เป็นอนุโลมบ้าง เป็นปฏิโลมบ้าง เข้าทั้งอนุโลมและปฏิโลมบ้าง เข้าบ้าง ออกบ้าง ตามคราวที่ต้องการ ตามสิ่งที่ปรารถนา และตามกำหนดที่ต้องประสงค์ จึงบรรลุเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันหาอาสวะมิได้ เพราะอาสวะสิ้นไป เพราะทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่งด้วยตนเองใน ปัจจุบัน อานนท์ ภิกษุนี้ เราเรียกว่าอุกโตภาควิมุตติ อุกโตภาควิมุตติอื่นจากอุกโตภาควิมุตตินี้ที่จะยิ่ง

^{๕๒} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๗๑๘-๗๓๑/๔๕๙-๔๖๕.

^{๕๓} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๒๑๘.

หรือประณีตไปกว่าไม่มี พระผู้มีพระภาคตรัสพระพุทธพจน์นี้แล้ว ท่านพระอานนทียินดี ชื่นชม พระภาสิตของพระผู้มีพระภาคแล้วแล ฯ^{๕๔}

อภิญญา แปลว่า ความรู้ยิ่ง หมายถึงปัญญาที่ประกอบในฌานสูงสุด ความรู้ที่สูงเหนือกว่าปกติ เป็นความรู้พิเศษที่เกิดขึ้นจากการอบรมจิตเจริญปัญญาหรือบำเพ็ญกรรมฐาน จนมีสมาธิดีเยี่ยม เป็นสมาธิที่กำลังแก่กล้าเป็นที่สุด ปัญญาชนิดนี้ เรียกว่า อภิญญา เกิดขึ้นแก่ผู้เจริญสมถภาวนาโดยใช้กสิณเป็นเป็นอารมณ์เท่านั้น ทั้งนี้ก็เพราะว่าสมาธิอันเกิดจากการเจริญกสิณภาวนานั้น มีกำลังแรงกล้า ยิ่งกว่าสมาธิที่เกิดจากสมถภาวนาโดยใช้กรรมฐานชนิดอื่นเป็นอารมณ์ ในคำวัดหมายถึงคุณสมบัติพิเศษของพระอริยบุคคลซึ่งเป็นเหตุให้มีอิทธิฤทธิ์ต่าง ๆ มี ๖ อย่าง คือ ๑) อิทธิวิธี แสดงฤทธิ์ได้ เช่น ล่องหนได้ เหาะได้ ดำดินได้ ๒) ทิพพโสต มีหูทิพย์ ๓) เจโตปริยญาณ ญาณกำหนดรู้ใจผู้อื่นได้ ๔) ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ ญาณสามารถระลึกชาติได้ ๕) ทิพพจักขุ มีตาทิพย์ ๖) อาสวักขยญาณ ญาณรู้การทำอาสวะให้สิ้นไป^{๕๕} อภิญญา ๕ ข้อแรกเป็นของสาธารณะ (โลกียญาณ) ข้อ ๖ มีเฉพาะในพระอริยบุคคล ถ้าพบผู้แสดงฤทธิ์ได้ อย่าพึงหมายว่าผู้นั้นจะเป็นอริยบุคคล

ดังนั้น คุณสมบัติของพระอริยบุคคลและคุณวิเศษต่าง ๆ ที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้นนี้ ย่อมมีเหตุปัจจัยของการปฏิบัติที่สั่งสมมาถึงพร้อมตามคุณสมบัติของแต่ละคุณวิเศษนั้น ๆ ทั้งการปฏิบัติสมถกรรมฐานและวิปัสสนากรรมฐาน ตามหลักสติปัฏฐาน ๔ ขององค์สัมมาสัมพุทธเจ้า

๓.๗ สรุปท้ายบท

วิธีปฏิบัติเพื่อการบรรลุธรรมของสหชาติของพระพุทธเจ้า จะต้องมีการประพฤติปฏิบัติที่สั่งสมบารมีจากอดีตชาติมาดีแล้วเป็นเหตุและเป็นปัจจัยอันเกื้อกูลต่อการบรรลุอมตธรรมในชาติสุดท้าย โดยมีปัจจัย คือ ศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ และปัญญา เป็นบาทฐานและพัฒนาก้าวหน้าขึ้นตามลำดับตามแนวทางการปฏิบัติสติปัฏฐาน ๔ คือ กาย เวทนา จิต และ ธรรม เห็นตามความเป็นจริง อันประเสริฐ คือ อริยสัจ ๔ (ทุกข์ ควรรู้ สมุทัย ควรละ นิโรธ ควรทำให้แจ้ง และ มรรค ควรทำให้เจริญ) บรรลุอรหัตตผล ได้วิชา ๓ พร้อมคุณวิเศษ ปฏิสัมภีทา ๔ วิโมกข์ ๘ และอภิญญา ๖ ผู้ปฏิบัติจนสำเร็จพระอริยบุคคลขั้นที่ ๔ คือพระอรหันต์ ได้สำเร็จ วิชา ๓ และคุณวิเศษ อาจจะได้ไม่เท่ากัน เช่น พระอานนท์ พระกาฬุทายี และพระยโสธราเถรีหรือพระภัททากัจจนาเถรี บรรลุอรหัตตผล ได้วิชา ๓ พร้อมคุณวิเศษ ปฏิสัมภีทา ๔ วิโมกข์ ๘ และอภิญญา ๖ มีเพียงพระภัททากัจจนาเถรี ที่ได้มหาอภิญญา คือ สามารถระลึกอดีตชาติ ๑ อสงไขยเศษแสนกัป ในการระลึกเพียงครั้งเดียว ส่วนพระฉันทะได้สำเร็จพระอรหัตตผล ไม่มีหลักฐานปรากฏว่าได้คุณวิเศษ ส่วนพญาม้ากัณฐกะได้บรรลุโสดาบันเมื่อเปลี่ยนอัตภาพเป็นกัณฐกะเทพบุตรและได้ฟังพระสัทธรรมต่อหน้าพระพักตร์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ซึ่งจะสำเร็จอรหัตตผลในอนาคตอย่างแน่นอน

^{๕๔} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๖๖/๗๖-๗๗.

^{๕๕} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๕๖/๓๙๔-๓๙๖.

บทที่ ๔

สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

การศึกษาวิจัยเรื่อง ศึกษาการบรรลุนิยามของสหชาติของพระพุทธเจ้าเชิงเปรียบเทียบ มีวัตถุประสงค์ ๒ ประการ คือ ศึกษาประวัติและการสั่งสมบารมีของสหชาติของพระพุทธเจ้า ศึกษาวิธีปฏิบัติเพื่อการบรรลุนิยามของสหชาติของพระพุทธเจ้า เป็นการศึกษาเชิงเอกสาร (Documentary Research) โดยอาศัยข้อมูลจาก คัมภีร์พระไตรปิฎกภาษาไทย และ อรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พระไตรปิฎกและอรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยพุทธศักราช ๒๕๔๔ เอกสารชั้นปฐมภูมิ (Primary Source) ตำราผลงานทางวิชาการและงานวิจัยต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง เป็นข้อมูลชั้นทุติยภูมิ (Secondary Source) โดยมีผลสรุปการวิจัยและข้อเสนอแนะดังนี้

๔.๑ สรุปผลการวิจัย

๔.๑.๑ ประวัติและการสั่งสมบารมีของสหชาติของพระพุทธเจ้า

จากการศึกษาพบว่า สหชาติของพระพุทธเจ้า มีประวัติและการสั่งสมบารมี มีความแตกต่างกัน การตั้งความปรารถนาแตกต่างกัน ระยะเวลาในการสั่งสมบุญบารมีไม่เท่ากัน เช่น พระอานนท์ พระกาฬุทายี ตั้งความปรารถนาเป็นอริยสาวกที่เป็นเอตทัคคะ บำเพ็ญบารมี ๑๐๐,๐๐๐ กัป พระยโสธราเถรีหรือพระภัททากัจจนาเถรี ตั้งความปรารถนาเป็นคู่ชีวิต คู่บารมีของพระโพธิสัตว์ ต้องบำเพ็ญบารมี ๔ อสงไขยกับเศษ ๑๐๐,๐๐๐ กัป และต่างก็กระทำการสั่งสมบารมีอย่างยิ่งตามความปรารถนานั้นๆ เมื่อได้รับพุทธพยากรณ์จากพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น จึงได้เกิดเป็นสหชาติของพระพุทธเจ้าในชาติสุดท้าย การที่ได้ตั้งความปรารถนาของตนไว้ จึงจำเป็นต้องสั่งสมบารมี ๑๐ ประการ คือ ๑) ทานบารมี ๒) ศีลบารมี ๓) เนกขัมมบารมี ๔) ปัญญาบารมี ๕) วิริยบารมี ๖) ขันติบารมี ๗) สัจจบารมี ๘) อธิษฐานบารมี ๙) เมตตาบารมี ๑๐) อุเบกขาบารมี และยังบำเพ็ญทั้ง ๓ ระดับ คือ ๑) ชั้นบารมี ๒) ชั้นอุปบารมี ๓) ชั้นปรมัตถบารมี การบำเพ็ญบารมีเพื่อการบรรลุนิยามได้จะต้องสั่งสมและบำเพ็ญบารมีที่เพิ่มพูนเป็นกำลังในการประหารกิเลสที่เกาะเกี่ยวในจิตใจ การเวียนตายเวียนเกิดในแต่ชาติภพต้องหมั่นทำความดีสั่งสมให้ติดต่อกันมา ต้องฝ่าฟันอุปสรรคต่อสู้กับกิเลสที่ฝังลึกอยู่ในจิต ในใจ ทนลำบากทั้งกายและใจ เพราะการบำเพ็ญบารมีเป็นแนวทางปฏิบัติที่ผู้ปรารถนาความหลุดพ้นจากทุกข์ในสังสารวัฏ ผลสุดท้ายก็เพื่อการสิ้นสุดแห่งกองทุกข์ทั้งปวง สิ้นสุดการเวียนตายเวียนเกิด ได้พบความสุขอย่างแท้จริง ได้บรรลุนิยามในขั้นสูงสุด คือ นิพพานนั่นเอง

๔.๑.๒ วิธีการปฏิบัติเพื่อการบรรลุนิยามของสหชาติของพระพุทธเจ้า

จากการศึกษาพบว่า วิธีการปฏิบัติเพื่อการบรรลุนิยามของสหชาติ มีทั้งการปฏิบัติ สมถยานิก และวิปัสสนยานิก จนได้บรรลุธรรมต้องอาศัยการบำเพ็ญสั่งสมบารมีในอดีตชาติเป็นเหตุปัจจัย เกื้อกูลให้ปัจจุบันชาติที่มี ศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ และปัญญา พัฒนาก้าวหน้าขึ้นตามลำดับตามแนวทางการปฏิบัติสติปัฏฐาน ๔ เห็นความจริงอันประเสริฐ คือ อริยสัจ ๔ บรรลุนิยามได้วิชชา ๓ พร้อม

คุณวิเศษ ปฏิสัมภี ๔ วิโมกข์ ๘ และอภิญญา ๖ ผู้ปฏิบัติจนสำเร็จพระอริยบุคคลขั้นที่ ๔ คือ พระอรหันต์ ได้สำเร็จ วิชชา ๓ และคุณวิเศษ อาจจะได้ไม่เท่ากัน เช่น พระอานนท์ พระกาฬทายี และ พระภัททากัจจนาเถรี บรรลุอรหัตผล ได้วิชา ๓ พร้อมคุณวิเศษ ปฏิสัมภี ๔ วิโมกข์ ๘ และ อภิญญา ๖ มีเพียงพระภัททากัจจนาเถรี ที่ได้มหาอภิญญา คือ สามารถระลึกอดีตชาติ ๑ อสงไขยเศษ แสนกัป ในการระลึกเพียงครั้งเดียว ส่วนพระฉันทะได้สำเร็จพระอรหัตผล ไม่มีหลักฐานปรากฏว่าได้ วิชชา ๓ และคุณวิเศษ ส่วนพญาม้ากัณฐะได้บรรลุโสดาบันเมื่อเปลี่ยนอัตภาพเป็น กัณฐะเทพบุตร และได้ฟังพระสัทธรรมต่อหน้าพระพักตร์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ซึ่งจะสำเร็จอรหัตผลในอนาคต อย่างแน่นอน

๔.๒ ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะในการทำสารนิพนธ์ครั้งต่อไป หากมีการศึกษาในเรื่องเดียวกันนี้ ผู้ศึกษาควร จะศึกษาในรายละเอียดของสหชาติในประเด็นดังต่อไปนี้

๑. ศึกษาจริต ๖ ที่มีผลต่อการบรรลุธรรมของสหชาติ
๒. ศึกษากัลยาณมิตรที่มีผลต่อการบรรลุธรรมของสหชาติ

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

มหามกุฏราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกและอรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย.

นครปฐม: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ

(๑) คัมภีร์:

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. คัมภีร์อรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๐.

พระพุทธโฆสจารย์. คัมภีร์วิสุทธิมรรค ฉบับแปลและอธิบาย เล่ม ๑. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์

ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๘.

(๒) หนังสือ:

คณะกรรมการโครงการสารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน โดยพระราชประสงค์ในพระบาทสมเด็จพระ

เจ้าอยู่หัว. สารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน โดยพระราชประสงค์ในพระบาทสมเด็จพระ

เจ้าอยู่หัว เล่มที่ ๑๙. พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพมหานคร: บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับ

ลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), ๒๕๔๖.

คณาจารย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ธรรมะภาคปฏิบัติ ๓ (Buddhist Meditation III).

พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕.

อำพัน-สุมารัตน์ วิประกิต. ๘๐ พระอรหันต์ ฉบับสมบูรณ์. กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๕๓.

จำเนียร ทรงฤกษ์. ชีวิตประวัติพุทธสาวิกา(พระภิกษุณี หรือพระเถรี). พิมพ์ครั้งที่ ๔ กรุงเทพมหานคร:

มูลนิธิพ่อหลวง แม่ฟ้าหลวง ทรงฤกษ์, ๒๕๕๓.

พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช). พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์. พิมพ์ครั้งที่ ๔.

กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภาและสถาบันบันลือธรรม, ๒๕๕๓.

พระพจนารถ ปภาโส. ปัญญาบารมี. กรุงเทพมหานคร: บริษัท ส่องสยาม จำกัด, ๒๕๔๔.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์. พิมพ์ครั้งที่ ๒๑.

กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิธรรมทานกุศลจิต, ๒๕๕๖.

_____ . พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์. พิมพ์ครั้งที่ ๒๔. กรุงเทพมหานคร:

สำนักพิมพ์ผลิธรรม, ๒๕๕๘.

_____ . พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลธรรม. พิมพ์ครั้งที่ ๓๑. กรุงเทพมหานคร:

สำนักพิมพ์ผลิธรรม, ๒๕๕๘.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). **จาริกบุญ จาริกธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ ๓๖. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์พระพุทธศาสนาของธรรมสภา, ๒๕๕๔.

พระมหาประมวล ฐานตฺโต (บุลาสม). **ต้นไม้ประจำพระพุทธองค์**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. นนทบุรี: สำนักพิมพ์ร่มธรรม, ๒๕๔๘.

ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรมศัพท์ศาสนาสาทุก อังกฤษ-ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร: ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๕๒.

สถาบันบันลือธรรม. **๔๐ ทัศนะพระอรหันต์**. กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, มปป.

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. **ปฐมสมโพธิกถา (ฉบับกรมการศาสนา)**. กรุงเทพมหานคร: สหธรรมิก, ๒๕๓๗.

สุภีร์ ทุมทอง. **พระพุทธเจ้า**. พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพมหานคร: บริษัท พรีเมียมด์ พับลิชชิง จำกัด, ๒๕๕๘.

เสฐียรพงษ์ วรรณปก. **พุทธสาวก พุทธสาวิกา**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภาและสถาบันบันลือธรรม, ๒๕๕๕.

สำนักเรียนวัดปากน้ำ. **พจนานุกรม มคอ-ไทย**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ อาหารการพิมพ์, ๒๕๔๐.

(๓) วิทยานิพนธ์:

นางไพลิน องค์สุพรรณ. “ศึกษาวิเคราะห์การสร้างบารมีของพระนางพิมพาที่ปรากฏในชาดก”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖.

นางสาวรัฐธีย์ เปรมสกุล. “ศึกษาการบรรลุธรรมของพระภัททกัจจานาเถรี”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๙.

พระครูใบฎีกาจำเริญ ปริสุทฺธ (ขวิงษ์). “ศึกษาเปรียบเทียบการบรรลุธรรมของพระราธเถระกับพระอานนทเถระ”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖.

พระมหาสังเว ยมมเนตติโก (เนตรนิมิต). “ศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องชีวิตภิกษุณีกับการบรรลุอรหัตผล: เฉพาะที่ปรากฏในเถรคาถา”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖.

พระสันติ สิทธิสมบุรณ์ (ถ่ออาจ). “การศึกษาเปรียบเทียบการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทกับมหายาน”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔.

พระอำนาจ ขนติโก (ภาคาหาญ). “ศึกษาอริยมรรค ในการปฏิบัติวิปัสสนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔.

แม่ชีจันทรธิภา. “การศึกษาความสำคัญของโพธิมณฑลในพระพุทธศาสนา”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖.

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี. “ทศบารมีในพุทธศาสนาเถรวาท”. **พระราชวิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๕.

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ	: แม่ชีธัญธารีย์ ฉัฐวรสิทธิ
ว/ด/ป/เกิด	: ๒๓ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๐๒
สถานที่เกิด	: กรุงเทพมหานคร
การศึกษา	: ปริญญาตรี สาขาการจัดการทั่วไป มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช พ.ศ. ๒๕๕๒ : ธรรมศึกษาตรี: วัดดุสิตาราม วรวิหาร พ.ศ. ๒๕๕๘ : ธรรมศึกษาโท: วัดพุทธบูชา พ.ศ. ๒๕๖๐
ประสบการณ์การปฏิบัติ	: อบรมปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน หลักสูตร “พัฒนาจิตให้เกิดปัญญาและสันติสุข” ของ คุณแม่ ดร.สิริ กรินชัย : อบรมปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน ณ วัดจตุรพักตรพิมาน ๓ เดือน อำเภอนาแก จังหวัดสกลนคร สาธารณรัฐแห่งสหภาพเมียนมาร์ รวม ๑๔ เดือน พ.ศ. ๒๕๕๕ - พ.ศ. ๒๕๕๗ : อบรมปฏิบัติธรรมวิปัสสนาภาวนา ๕ เดือน ณ ศูนย์ปฏิบัติธรรม “ธรรมโมลี” อำเภอบางบาล จังหวัดนครราชสีมา พ.ศ. ๒๕๕๙ : อบรมปฏิบัติธรรมวิปัสสนาภาวนา ๒ เดือน ณ สำนักมหาสิริสาสนะเยกต้า เมืองย่างกุ้ง สาธารณรัฐแห่งสหภาพเมียนมาร์ พ.ศ. ๒๕๖๐
อุปสมบท	: วัดป่านาขาม ตำบลแก้งไก่ อำเภอสังขม จังหวัดหนองคาย วันที่ ๑๑ กันยายน พ.ศ. ๒๕๕๔
หน้าที่	: วิทยากรนำการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน หลักสูตร “พัฒนาจิตให้เกิดปัญญาและสันติสุข” มูลนิธิคุณแม่ ดร.สิริ กรินชัย
ปีที่เข้าศึกษา	: พ.ศ. ๒๕๕๘
ปีที่สำเร็จการศึกษา	: พ.ศ. ๒๕๖๑
ที่อยู่ปัจจุบัน	: ๒๑/๓๕ ซอยเพชรคอนโดมิเนียม ตึกบี ถนนพระรามที่ ๒ ซอย ๖๖ แขวงสามมด้า เขตบางขุนเทียน กรุงเทพมหานคร ๑๐๑๕๐
โทรศัพท์	: ๐๘๗-๖๐๙-๘๙๓๔, ๐๙๘-๘๕๖-๘๙๓๔
E-mail	: am1035tantaree@gmail.com